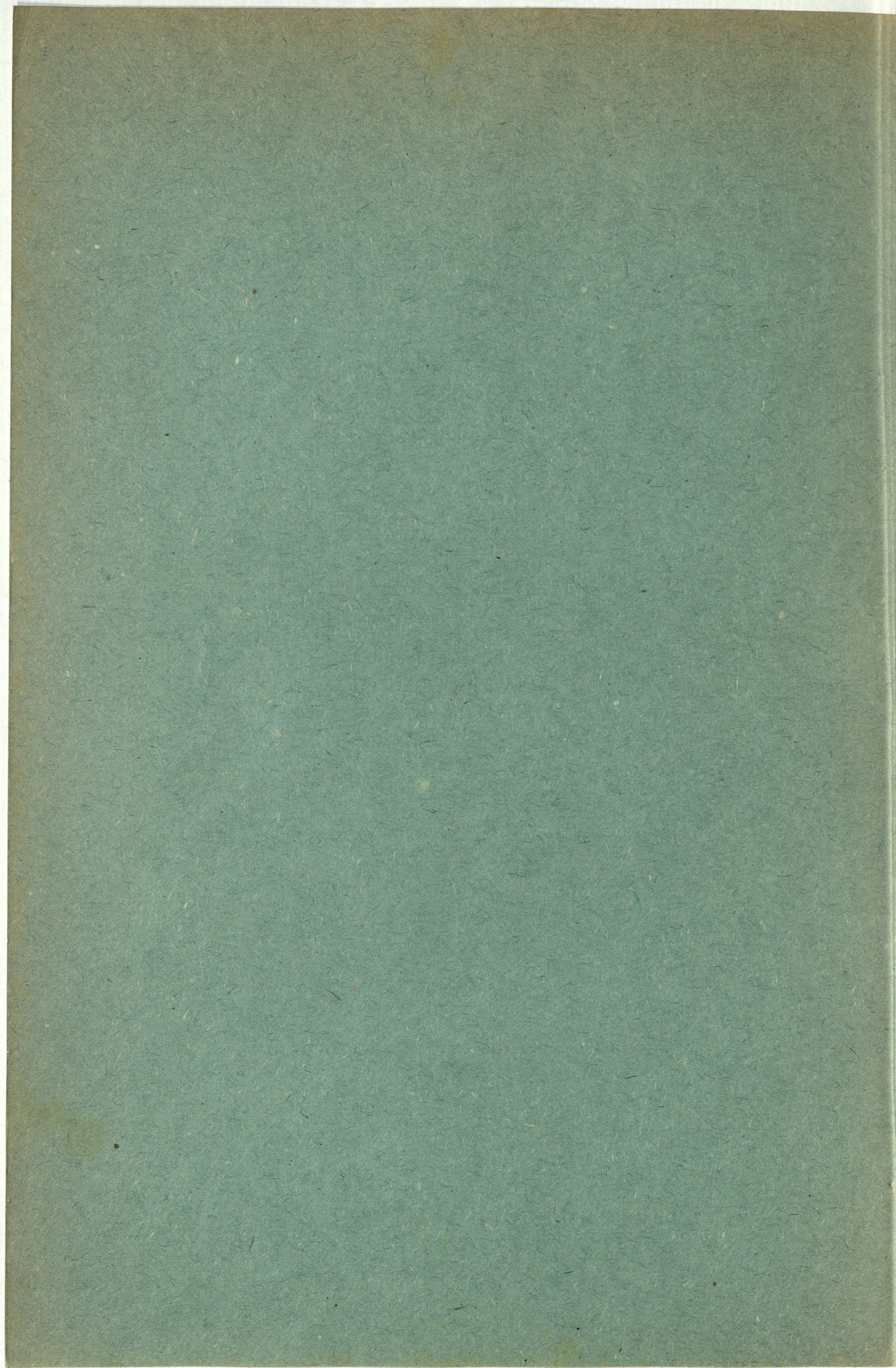

20v.

BOVŠKO BERILO
Izbor manj znanih člankov o Bovškem

Izdal Goriški muzej, Nova Gorica
Bovec, septembra 1971

II 134897

a

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF CHICAGO

O 1320/1972

To publikacijo izdajamo ob priliki 18. kongresa jugoslovanskih folkloristov v Bovcu. Vsebuje nekaj manj znanih člankov in razprav o zemljepisju, zgodovini, skratka o domoznanstvu bovškega področja. Vsi objavljeni prispevki so nastajali v drugi polovici preteklega stoletja, bodisi za znanstvene namene kot rezultat raziskav takratnih lokalnih domoznancev, bodisi za vsakdanjo rabo. Teksti so objavljeni v celoti, pričujoča objava jih popravlja le v nekaterih očitnih tiskovnih napakah. Jezikovne korekture niso bile opravljene. Objavo vsakega članka spremljajo opombe z najbistvenejšimi podatki o avtorju in originalni objavi ter manjša dopolnila in popravki. Članki si sledijo po kronološkem redu nastanka. Pri objavi tekstov so odpadle opombe na račun mnogih netočnosti, ki jih pisci navedajo. Objava tekstov nima ustreznega kritičnega aparata.

Štefan Kociančič:

BOVŠKE PLANINE

B o v c

nemški Flitsch, lat. Ampletium, tal. Pletz ali Plezz. Šafarik⁺ (+ "In Illyrien Ples an der Sotscha." Schafarik, Slav. Alterthümer, herausgegeben von Wuttke. Leipzig 1843. I. Th. S. 246.) misli, da je Pletz popačeno iz staroslovenske besede ples ali pleso, kar pomeni jezero. Zna biti! Mislimo si le svet pri Žagi (pod Bovcom) zapert, in cela dolga Bovška dolina je veliko jezero=pleso, tako da se je ves ta kraj tudi potem lahko Pleso klical, ko se je svet odperl, in voda iz doline odtekla. Ime Bovec pa je po mislih nekega naših tukajšnih filologov postalo iz imena bovt=Schlucht, da Bovec ni nič drugega, kakor bovt=bovt=bovc. - Bovec je bil že 1075. in 1085. pod Gorico. Omenjen je tudi že v buli papeža Celestina III. v letu 1192. O časih, ko so Turki tudi v Goriške kraje zahajali (1471-1478.) so Benečani Bovec oblegli, s tem izgovorom, da ga hočejo pred Turki braniti; in takrat so tu malo terdjava napravili, ki se kliče Klauže (Flitscher=Clause). V letu 1508. so se Bovčani pa podali pod žezlo Austrijskih vladarjev. Na cesti pod Klaužo je kamen s tem napisom:

der Woll Gebuhrner

Georg Phillipp

Herr von Gera

Hat die Festung

Dals Paut und

renovirt und die

Wasser erfunden

im 1613. Jahre.

Bila je namreč spervega ta terdnjavica li lesena, kakor spričuje Marino Sanuto v svojem Descriptione de la patria del Friuli; v letu 1613. pa je poveljnik te terdnjave, Gera, jo popravil in (če ni bila že poprej, kar je verjetno) iz kamnja sozidal in popravil.

L o g

navadno v listinah Lonch, se omeni že pod imenom Lanc v listini Oglejskega patriarha Janeza IV. v letu 1015. Ime lonch ali long je pač staroslovensko $\wedge \text{A} \text{C} \text{t} = \text{lag}, \delta \text{ev} \text{p} \text{o} \text{g}$, nemus.

K o b a r i d

ali Koborid, Caporettum, Caporetto, nemški Karfreit, je obstajalo že saj poslednje leta 15. stoletja, kakor vemo iz zgorej omenjenega spisa Marina Sanuta, ki je Furlanio popisal v l. 1502-1503., in tudi od Kobarida govori. V novejših časih je imeniten postal tudi

P r e d i e l

ali bolje Predel, kjer je 18. Maja 1809. hrabri avstrijski stotnik Janez Hermanu von Herrmannsdorf, po tem ko je z malo peščico ljudi celo francozsko armado dolgo vderževal, da ni naprej mogla, slavno smert storil. Sadaj stoji tu lepa terdnjava, po 1818. letu sozidana, in pri nji krasni spominek na vitežko smert omenjenega Hermana.

Bovčani, okoli 10.780 duš (brez Kobarida, Krede, Borjane in Livke, ki jih k Tminu prištevamo, kakor je bilo zgoraj že rečeno), so tudi Slovenci; ali kakor tisti, ki so bližej Lahov, mnogo Laškega primešajo, tako imajo Bovčani mnogo nemških izrekov v svoji slovenščini. Imajo tudi svojo posebno nošo, s katero se bolj nemškim Korošcom bližajo. Kar v svojih malo rodovitnih gorah prideljujejo, jih ne more celo leto prerediti; zakaj cela Bovška dolina je obdana od previsokih skalovitih gor, in ima mnogo potokov in hudournikov, ki njih njive in verte končujejo. Zato si morajo Bovčani drugači svoj živež iskati. Kar je možkih, večidel kupčujejo, posebno s suknom, ki ga na ramah po svetu okoli nosijo, in si kervavo služijo vsakdanjega kruha. Imajo pa tudi v svojih golih planinah mnogo živine, in delajo dobri Bovški sir

(Flitscher-Käse), kar jim lep denar prinaša.

Opombe:

Štefan Kociančič (1818-1883) je bil semeniški profesor v Gorici. Na Goriškem je bil prvi, ki se je kot Slovenec zavestno ukvarjal z domoznanstvom domačih krajev. Daljši članek "Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853" je objavil v zagrebški zgodovinski publikaciji "Arkiv za povjestnicu jugoslavensku" (knj. III. Zagreb 1854, str. 173-222). Na tem mestu objavljeni prispevek je osmo poglavje (str. 221-2) tega Kociančičevega članka, ki je bil kasneje ponatisnjen v "Priatelj u" (IV/1855, str. 316-324, 338-351, 365-385).

Štefan Kociančič:

TMINSKE IN BOVŠKE GORE

Od tam, kjer se ilirsko primorje od Koroške dežele loči, to je, od veličastnega Mangerta z njegovim Predielom, noter do Ročine, ki je eno uro višej nad Kanalom, in noter do Iderskih rudonosnih gor in stermih in golih planin, ki se proti Gorenskemu vzdigujejo, se je še v letu 1792. razprostirala Tminska dehantija, ter je prav za prav dober tretji del cele Goriške škofije obsegala. Na severu se je Koroškega dotikala, na vzhodu jo je tisti del Krajnske dežele in Ljubljanske škofije mejil, ki se mu Gorensko pravi; proti jugu se je deržale družih dehantij svoje domače škofije, posebno pa Kanalskega, in na zahodu so jo visoke planine od Benečanskega ločile. Cela dehantija je bila gorata, bi djal, skorej brez planjav. Res je planjava ali ravnina, kjer prijazni Tmin na enem kraju, in stare Uče (Woltschach) na drugem bregu Soče stojé, in ki se deloma do Svete Lucije na Mostu razprostira; ravno tako je prijetna, ako ravno nekoliko manjši ravnina pri Kobaridu (Karfreid); tudi Bolc (Bouc, Pletz) stoji na precej prostorni planjavi; toda kaj je vse to proti celemu drugemu poveršju Bovških in Tminskih gor in planin? Začenši od Prediela, kjer se iz Goriškega na Koroško zemljo pride, se dve versti noriških planin ena proti jugo-zapadni, druga proti jugo izhodni strani vlečete, in naposled v raznih ovinkih in zavinkih proti jugu sprostitate, ter tako celo to okolico z naravnimi mejami zdaj širji zdaj vožej obdajate, da ni skorej mogoče od nobene strani v te gorate kraje priti, kakor od Goriške strani po vozkeji dolini reke Šoče, iz Benečanskega pa po ravno vozkeji dolini reke Nadiže (Natisus), in od severja iz Koroškega li za silo čez herbet Mangerta, preden je cesta čez Prediel šla.

Naj visokejši gore so na severni in na izhodni strani, kjer se nad Logom lepi Mangert, nad Trento veličastni Triglav od daleč kaže, in nad Dreženco skorej goli Kern visoko

v oblake vzdiguje. Prav za prav se móra reči, de velikan Goriških planin je ta Kern, kjer se Mangert že h Koroškemu, Triglav pa h Krajsnkemu šteje; pa tudi Kovk za Nemškimi Rovti in Porezen nad Podbrdo sta dva ne naj manjši verha tih planin na Krajsnski meji, kakor Prestrelenik in Matajur (Monte maggiore) na Benečanski strani. Vse Kanalske, Tminske, Kobaridške in Cirkplanske goré so do verha lepo zelene, ali z goščavo, lesjem obraščene, ali s senožetmi opasane ali pa, posebno na svojih podnožjih, z njivami, deloma tudi z vinogradi obdane. Vino raste pa prav za prav samo do Sele nad Ročino. In ker so te gore navadno silno sterme, ni mogoče jim vselej do verha priti brez krapežev (fusseisen), ki so v teh gorah vsakemu, posebno pa o zimskem času neobhodno potrebni.

Vse drugačne so pa Bovške gore. Kadar se iz Kobarida človek proti Bovškemu oberne, meni da je na enkrat v ves drugi svet prenešen: okolice Kobaridške so zelene, lepe, prijazne, bogato polje se pred njim širi, ki ga Soča namaka, in potoki, ki od več strani proti Soči hitijo; razun zalega prijaznega Kobarida vidi okoli njegovo oko tu visoko stoječo cerkev, tam med sadnim drevjem zakrite vasi, in posamesne kmetije. Kakor hitro pa človek Kobarid zapusti, in se za neke strelaje od njega proti Bovcu loči, ne vidi družega, kakor na desno velikansko goro Kern, ki čez oblake moli, pod sabo v globokem strugu čez skale šumečo Sočo, in na obeh straneh Soče skalnate in pesknate, visoke hribe, na kterih se li tu pa tam kako kilivo drevesce, kak nizek germ vidi. Nič ne vidiš tamkej, kakor pusto planino in nad sabo plavo nebo, li po dolgi poti se naletiš na kako revno hišico, dokler v Ternovo prideš, malo vas. Ljudje so po noši ločijo od Kobaridčanov, hiše v svojem zunajnem se ravno tako od unih ločijo po škodlah, s katerimi so krite. Še veči puščavo vidiš, ko greš iz Ternove v Serpenico in od tod v Žago, kjer Soča en zavink dela. Nič manj pusta dežela je pot od Žage do Bovca (Flitsch) kjer se svet že enmalo bolj razširi, in dobro dé očesu, da po treh urah vožnje iz Kobarida do Bovca,

kjer ni vidil nič drugega akorej, kot neprijazno puščavo, v Bovcu saj nekaj ravnega polja in zelenih travnikov zagleda. In greš naprej proti Koroški meji, se ti kmalo zopet pri Bovški Klauži pod Svinje goro svet zapré, zeleni travniki ti zginajo, strašno pustji kraji in gole gore ti nekoliko pošastno nasproti režé, djál bi, da po pesknatih strašnih puščavah jutrovih dežel korakaš, ako bi te merzlotni znak ne spominjal, de si med visokimi gorami Goriške nadškofije. Tako se gre nekaj ur zaporedoma, dokler se ti na enkrat čarovni prizor pred oči postavi: veličastni Mangert ali Manhart s svojo sivobelo glavo, hočem reči, s svojim sneženim verhom se ti blisketa od sončnih žarkov obsijan, in ko v njegov pogled zamaknjen se naprej pomikaš, se na enkrat znajdeš v prijazno zeleni dolini, ki se do Mangerta razprostira, in gor na Sternece vodi, kjer lepa nova terdnjavica Prédíel imenovana na Koroški meji nezdavno sozidana stoji. Pač menim prav imeti, ako rečem, da imajo Bovške gore kaj posebnega, kar se ne najde tako lahko drugod, in da imajo prav, kateri ta kos Goriškega imenujejo Goriško Helvecio (Görzer-Schweiz). Ker so Bovške gore in planine skalnate in gole, tu pa tam tudi pesknate, je strašno malo rodovitnega polja, in kar ga je tam, ni nikoliko dovolj preživiti polovice prebivavcov svojih, in zatorej je naravno, da si Bovčani po svetu kruha iskat hodijo, ter so večí del z malo kupčijo pečajo; drugi pa živino redé, ki po postnih planinah plazi si tečne kerme iskat, in napravljajo dovolj imenitnega Bovškega sira (Flitscher-Käse). Te potrebe ne poznajo pa drugi gorjani na Tmínskem in Cirkíanskem, kjer sicer veliko živine redé, posebno rogate živine, vendar pa mleko drugači porabijo, ker ga nekež sirovega pojedó, nekaj pa iz njega maslo napravljajo, s katerim v mesto (Gorico in Terst) kupčujejo. V svojih gorah namreč oni poseđajo dosti polja, imajo tudi mnogo sadnega drevja, in nikoli nimajo take sile s živežem kakor Bovčani.

Nekdaj so bile vse te gore s prestarimi gojzdi obraščene, in velik del tih gojzdov se je bil še do naj novejših časov ohranil, ali zadnje leta so se gojzdi vsi tako skerčili,

tako pomanjšali, da se je bati v kratkem velikega pomanjkanja derv. Le tu pa tam se še kak gojzdek zagleda, in tudi ta bo morda v dveh, treh letih popolnoma končan. Kaj bo potem s kurjavo? Dervarji, ki po cele gojzde na leto posekajo, da v Gorico, Terst in Benetke derva prodajajo, sežejo že tudi čez meje na Gorenško in na Benečansko, ker ne najdejo več dovolji host na domu.

Reke imenitniši tega celega prediela so: 1. Soča, izvira ne daleč od Trente iz gor, ki se Triglava neposredno derže, in teče najprej proti jugozapadu, vzame blizo Bovca (Flitsch) v se Koritnico, ktera iz Mangerta vanjo teče; in pri Žagi in Serpenici se zavije in oberne proti jugoizhodu, pri Volarii se popolnoma proti jugu zavije in obide Tminsko planjavo; se še enkrat nazaj proti jugu oberne in teče doli proti Ročini na Kanalsko in Goriško.

V Sočo se izlivajo: 2. Idrica reka, ki nad nemško Idrio izvira, ter od izhoda proti zapadi z raznimi zavinki teče, a) pod Otaležem in Ravno se s Cirknico zedini, ki se iz Pórzena memo Cerknega doli vali, b) med Idrio in sv. Lucio pa se z Bačo sklene, in se pri sv. Lucii na mostu v Sočo izlije. Bača pride izpod Pórezna, vzame v se Koritnico, ki pride iz Nemških Rovt, in pa Knežo, in se kakor sim rekel, v Idrico izliva. Dobre ribe, posebno postervi, so po vsih teh vodah, naj več se pa v Idrii in Bači najdejo. 3. Tminska se pri Tminu (Tolmin) zgublja v Sočo. 4. Volarska pri Volarii. 5. Ročica med Smastjo in Ladro. 6. Omeniti je treba še Nadižo (Natusus), ki globoko pod Borjano memo teče, velike ovinke dela, in se na posled proti staremu mestu (Cividale) naravnost na jugozapad oberne, dokler se v Sočo zgubi.

Po vsih tih goratih krajih je zima navadno dolga, vender pa ne prehuda, samo Bovški kraji, ker so višej, imajo tudi hujšo zimo. Lani (1851.) sim bil perve dni Septembra v Bovci, in sneg je že bil po vsih Bovških gorah. Zgodej začne, poznojenja mraz. V zavetjih se pa tudi tod večkrat gorki kraji najdejo. Zato pa imajo navadno le po edno žetev. Sejejo pšenico, nekaj ječmena, malo ovsa, več reži, naj več ajde; pridelujejo sadja na kupe, hrušk, jabelk, češp, da jih mnogo posuše. Češenj

je li malo. Sadijo zelje, krompir, sejejo lan, konoplje in repo. In scer vsega tega še precej obilno. Turšice se manj vidi, In ker imajo veliko ajde, torej paše dovolj za bčele, se nekteri tudi z bčelami pečajo, in s tim mnogo prislužijo. Med vsimi pa sta naj bolj izvedena v tem delu sadajni duhovnik na Livki, gosp. Sabladovski, in pa gosp. Pagliarucci v Kobaridu.

Tminska dehantia, kakor je bila še v letu 1792. je obsegla devet velikih far: 1) Tminsko, 2) Bovško, 3) Kobaridsko, 4) Učansko, 5) Šentvidsko, 6) Šebreljsko, 7) Cerklansko, 8) Koritniško ali Nemškega Rovta, in 9) Podmevško, in je v rečenem letu štela 28,957 duš.

Cela dežela namreč, ki je bila nekdam pod Tminskim deželnim poglavarstvom (Landeshauptmannschaft) je bila tudi pod enim dehantom ali arhidiakonom, kakor se je nekdam klicala. V novejših časih je pa razdeljena leta velika dehantia v tri, to je, v Tminsko (19,967 duš), Bovško (14,880 duš) in Cerklansko dehantio (7877 duš).

Opombe:

Kociančičev članek "Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853" spremljajo pri objavi v "Arkivu za povjestnico jugoslavesku" (knj. III, 1854) posebne priloge (str. 223-238), ki sta jih prispevala Kociančič sam in svetolucijski župnik Tomaž Rutar (1807-1877). Tretja priloga nosi naslov "Tminske in bovške gore" (str. 230-3) ter je objavljena zgoraj, v četrti in peti prilogi k omenjenemu članku pa je Kociančič opisal Nemški Rut in Predel (v času napoleonskih vojn).

Angelo Monà:

OBČINI SOČA IN TRENTA

Zjutraj, dne 21. julija smo zgodaj zapustili zaselje Bovec in se napotili proti dolini Soče in Trente.

Prav tako, kakor je bilo tisto jutro veselo in polno svetlobe, je bilo srce zaskrbljeno zaradi žalostnih poročil, ki smo jih bili zvedeli prejšnji večer, o obžalovanja vrednih razmerah ljudi, ki naseljujejo to trpko, kamenito in pusto dolino, in so zato prisiljeni, da si zaradi olajšanja svojega življenjskega položaja vedno bolj iščejo kruha po ogrskih stepah.

Vzhodno od Bovca smo prešli hudournik Koritnico, za katerim se prikaže vas z istim imenom; vas leži na ljubki polici, ki jo pokrivajo njive, lepi travniki in številna sadna drevesa.

Prav od tam se cesta obrne proti severovzhodu in kakor hitro so bile za nami zadnje njive, smo uzrli pred seboj reven gorski svet, poln prepadnih strmin, dolino, katere raztrgana notranjost se na nekem mestu toliko odpre, da sprejme vase cesto in dá prosto pot reki Soči. Bolj ko smo se približevali, bolj nam je silil na misel tisti znani:

Lasciate ogni speranza o voi ch'entrate.

Prvi videz je v resnici divji. Stene strmih gorá, ki padajo skoraj navpik, so večinoma gole in le tuintam ruši to enoličje sive beljave apnenčastih in dolomitskih pečin kak grmiček, ki ga niso uspele posmukati koze in se je rešil pred človekovo sekiro. S teh strmih pobočij se pogosto skotalijo kamnite skale, ki nato strmoglavijo v reko, zasujejo cesto in so smrtno nevarne človeku; zlasti je to nevarno ob hudih nalivih in ob kopnenju snega; ob takih obdobjih so skale povzročile že številne žrtve.

Tudi dno te doline je golo kot so njeni bregovi in le sem in tja se nekoliko razširi, da je opaziti nekaj krp polja in travnikov.

Od tu naprej je naše potovanje trajalo kake tri ure,

da smo prišli do prve hiše v vasi Soča; da pa bi se povzpeli do cerkve in kuratove hiše, ki je skoraj na sredi, bi potrebovali še druge pol ure, kajti vas Soča ni skupina bivaljšč, ampak niz na redko postavljenih hiš, ki si sledijo v eni sami vrsti kot krdelo lovcev na verigi.

Ko smo dospeli do cerkve, smo napravili postanek pod veliko lipo, ki jo zasenčuje.

Bila je nedelja in dobrosrčni gorjanci, ki so bili stopili s hribov, so se zbirali v gručah ob zidku pred cerkvijo.

Obilne in krepke postave, so ti ljudje bistre zunanjoosti, preprosti, toda čisti v svojih suknjah iz domače volne, z zelenim ovratnikom in čopom ruševčevega perja za klobukom, ki je njihovo lovsko znamenje. V nas so sprožali misel na zavidljivo skromno premožnost, ki je bila le preveč v nasprotju z vtisi, ki smo jih bili dobili prejšnji večer. Čému naj verjamemo? Ali mnogim, vedno enakim opisom od sinoči ali svojim očem?

Nadaljevali smo raziskovanje. Ko smo se v hiši gostoljubnega kurata nekoliko okrepčali in odpočili, smo se spet odpravili na pot. Cesta je bila zmeraj enako kamenita, vila se je položno, kajti poprečno se ni dvigala čez 100 čevljev na vsako uro hoje.

Od Soče naprej dolina izgubi mnogo svoje surove ostrine zaradi bukovih gozdov, ki četudi razpuščeni, vsaj bolj na gosto pokrivajo strme stene doline. Še bolj naprej se pojavljajo smreke, pomešane z bukvami in kakšnim jesenom, višje pa že prevladujejo iglavci in, preden dospemo v Trento, je gozd videti ponekod že kar dovolj gost in tudi precej dobro ohranjen.

Po tem bežnem pogledu na zunanjo sliko doline lahko načnemo najtežje vprašanje, se pravi vprašanje o gospodarskih razmerah tega kraja in sicer tako z ozirom na preživljanje Trentarjev kot na odnose, ki jih ti imajo v skupnih zadevah in koristih z drugimi deželani okraja.

Kakor sta si kmetijstvo in pastirstvo v vseh časih in povsod drug drugemu podajala roko ter si medsebojno pomagala,

sta se po drugi strani gozdarstvo in pastirstvo zmeraj in povsod pisano gledala; in ta boj je bil toliko hujši, kolikor bolj so krajevni pogoji izključevali rejo večje živine. Vprašanje tedaj ni novo, ampak prav tako staro kot so stari gozdovi in kozjereja; novo je morebiti samo to, da so prebivalci te doline izključni lastniki travnikov, senožeti in pašnikov ter da imajo pravico drvariti skupno z drugimi, trentarskimi občinami, katere po eni strani upravičeno težijo za predpisi, ki bi varovali vzdrževanje njihovih gozdov, po drugi strani pa grešijo, ker v ta namen predlagajo napačna sredstva: takojšnjo odpravo kozjereje in prisilno izselitev prebivalstva cele doline.

Njihovo sklepanje je preprosto: koze škodujejo gozdu, torej ven s kozami. Toda ljudje brez koz ne morejo živeti: ven torej tudi z ljudmi, naj rastejo bukve.

Švica, ki bi jo lahko vzeli za vzgled zaradi njenih gozdnih zakonov in zaradi dobrega vzdrževanja gozdov, je imela veliko število kozá, ki so zaradi starih pridobljenih pravic zavladale čez hribe in doline. Hkrati ko je poljedelstvo postopoma širilo svojo zemljo, so od vseh strani vstajale zahteve, ki jih razne vlade niso mogle prezreti; vsi njihovi ukrepi, čeprav po obliki nekoliko različni, so si bili enotni v sledečih načelih:

O d p r a v a kozjereje povsod tam, kjer prevladuje poljedelstvo;

u r e d i t e v kozje paše v mejah gozdarstva.

Ko prestopimo most na Koritnici, se nehajo poljedelska posestva in maloštevilna sadna drevesa, ki ne pripeljejo svojega sadu vsako leto do zrelosti, ter redke ornice v Soči in Trenti (v tem slednjem kraju ne presegajo 12 johov) ne spreminjajo splošnega vtisa te doline, ki popolnoma pripada pastirstvu in gozdarstvu.

Tu ne gre torej za o d p r a v o drobnice, pač pa za pametno ureditev paše.

Če pozorno preučimo švicarske zakone, bomo spoznali še eno pravilo, namreč, da če damo na tehniko zahteve gozdarstva in pastirstva, se ta zmeraj nagiba v prid temu

zadnjemu, razen seveda, če posebni razlogi, kakor je zavarovanje pred usadi, ugrezanjem zemlje in grmenju pŕazov, ne dajejo gozdu neke posebne vrednosti; in to načelo ne velja samo za Švico, pač pa je nadvse uporabljivo tudi za dolino Soče in Trente, kajti tudi tu se rastline silno počasi razvijajo in potrebni sta dve tretjini ali pa tri četrtine stoletja, da so godne za poseko, medtem ko je dohodek od 10 tisoč glav drobnice (kozá in ovac) nenehen iz leta v leto.

Seštejmo sedaj vrednost:

400 stotov sira

100 stotov skute

6000 kozličev

6000 janjcev

8000 funtov volne

in to pomnožimo s 66 ali 75 leti, ki so potrebna, da zraste les za sečnjo, in iz tega napravimo primerjavo, pa se bo prav hitro pokazalo, da bi odprava kozjereje in s tem po nujni posledici izselitev vsega prebivalstva, povečala lesno bogastvo (lastnikom skupnih gozdov), a hkrati občutno zmanjšala narodni dohodek.

Dodajmo sedaj še to, da bi se vrednost lesa, ki jo strokovnjak sedaj pripisuje bodoči sečnji, znižala na manj kot na polovico, ko bi iz doline odšli ti trezni, čvrsti ljudje, ki jih je otrdilo delo in ki so edini sposobni vzdržati hude napore pri splavljanju lesa po hudournikih, ko tvegajo svoje življenje za pičlo mezdo 30 do 45 soldov na dan, s katero si potem kupijo malo koruze, ki jo naložijo na ramena in jo potem nosijo v zadnji konec te dolge doline.

Preselitev teh ljudi bi torej povlekla za sabo kot posledico takojšnjo podražitev lesa.

Vprašanje Soče in Trente pa je treba obravnavati še z drugega gledišča.

Kadar se jakost kakega učinka poveča, nam ponavadi to zvišanje zariše pot, po kateri pridemo do njegovega vzroka. Tu se namreč vzrok za slabo stanje gozdov pripisuje kozam, iz tega pa bi moralo slediti, da bi bili vrhovi gorá ter najbolj notranji predeli doline, koder so koze najštevilnejše

in imajo najdaljše bivanje, najbolj opustošeni; dejstvo pa je očitno prav nasprotno in proti predvidevanjem smo morali ugotoviti, da so vrhovi gorá skoraj vsi dobro poraščeni in da se oskrba gozdov kaže vedno boljša, čim zapustimo Bovec in se polagoma približujemo izviru Soče, medtem ko število kozá postopoma narašča. Dodali bomo, da je tisti kos gozda, ki ga omejujeta z ene strani cerkev v Trenti, z druge pa izvir Soče, čeprav tu stalno redijo koze, videti malone bolje vzdrževan kot erarični gozd, iz katerega so koze že davno tega docela pregnali.

Seveda pa iz tega nikakor nočemo sklepati, da bi bila koza ustanova za ohranjanje gozdov, pač pa, da bi slabo oskrbo teh gozdov bilo treba iskati v nekem drugem, pomembnejšem vzroku; če le malo pomislimo, se brž zavemo, da je pravi vzrok č l o v e k o v a s e k i r a .

Sekira ureže v smreko, da dobi iz nje smolo, potem zareže v mlade bukve, izdolbe skorjo in jo olupi.

Sekira poklesti nešteto vejá in mladih drevesc, da napravi suho krmo za pozimi.

Sekira podre velikansko število plemenitih drevesc, jih zdrobi in scepi, kar potem služi za ograjo k dolgim in ozkim pasovom travnikov, ki so tuintam raztreseni na dnu doline.

Po neki dogovorjeni pogodbi z Bovčani sekira poseče vsako leto 400 klafter lesa za kurjavo, ki so ga Trentarji dolžni spraviti v Bovec po zmerno nizki ceni in za protiuslugo, da se Bovčani odpovejo lastnemu drvarjenju.

Vse te sečnje se skupno s tistimi za običajno porabo Trentarjev, bodisi za les za kurjavo, bodisi za les za gradnjo njihovih hiš in hlevov, izvajajo a d l i b i t u m , brez reda in brez pravilnika, tako da pride pod ostrijo tisto, kar je bolj pri roki in kar zahteva manj truda pri podiranju in cepljenju; zaradi takšnega ravnanja v visokih in bolj oddaljenih predelih doline na več krajih srečamo gozd, ki je čezmerno zaraščen ter zasluži, da bi ga zredčili, medtem ko so gozdnati predeli, ki so bližje reki, in še posebno tisti, ki obkrožajo ustje doline, skoraj dobessedno

goli. Še več, na mnogih mestih nahajamo stoletna, že onemogla drevesa v polnem propadanju, ki že dolgo dobo čakajo na sekiro, ki bi jih storila koristna, a se držijo pokonci, dokler ne padejo sama od sebe in s tem zastavijo oviro mladi rasti, ki se zaman prizadeva, da bi se dvignila v njihovi senci.

Iz svega tega, kar smo rekli, jasno izhaja, da se slabo ravnanje z gozdovi v dolini Soče in Trente sme le v manjši meri pripisovati ovcam in kozam, pač pa kar devet desetlin pomanjkanju dobrega gozdarskega reda.

Takšno stanje stvari ne more in ne sme trajati, saj to ni v korist ne Bovčanom in ne Trentarjem in prav tako ni niti v korist niti v čast domačemu poljedelstvu, toda predlagana nasilna izselitev ne bi prinesla nobenega dobrega učinka brez dobrih in strogih gozdnih zakonov, medtem ko bi sprejem in natančno izpolnjevanje le-teh brž privedlo do spetne uravnave gozdov, ne da bi morali surovo odpraviti koze in se lotiti še manj človeškega, nasilnega izseljevanja, kar bi nazadnje, všteti odškodnino za zemljiško lastnino, ki bi bila zaplenjena, stalo večjo vsoto, kakor bi bil v tisoč letih donos od prihodnjih gozdov.

Po drugi strani pa bi bilo tudi treba upoštevati, da bi se to hribovsko ljudstvo, vajeno ostrega podnebja, nadvse zdravega zraku, in čisto alpskih navad zelo slabo znalo prilagoditi neskončno ravnim ogrskim stepam in delom v zvezi z oranjem, ki ga niso vajeni in mu niso večji.

Tak način življenja, kot ga ti siromašni Trentarji živijo sedaj, gotovo ni najbolj razveseljiv, posebno še, če ga primerjamo s položajem drugih kmečkih ljudstev, ki so bolj v stiku z ostalim omikanim svetom. Dobrodelnost države in očetovska skrb visokega ministrstva bi imeli široko polje dela in bi našli srca polna hvaležnosti, če bi hoteli želeti izboljšati njihove življenjske razmere.

Najnujnejša izboljšava bi bila zgraditev vozne ceste (za gradnjo ni prav nobenih težav), ki bi vodila iz Bovca navzgor po dolini in se združila z ono na drugi strani gora.

Z njo bi bil olajšan izvoz pridelkov in proizvodov njihovega pastirstva kakor tudi gozdnih proizvodov, po njej pa bi lahko uvažali žito, ki ga potrebujejo.

Drugič, zaželena bi bila postavitve kakšne industrije, ki bi preskrbela delo tistemu delu prebivalstva, ki pozimi ostaja doma: svetovati bi bilo izdelovanje ur, kot to delajo v Švici in Schwarzwald, predenje volne in tkanje platna, pletenje kit za slamnike, rezanje iveri za vžigalice, strojenje jančjih in kozličkovih kož za rokavice itd. Drugi ukrep bi bil v tem, da bi ustanovili manjšo posojilnico, pri kateri bi si revni Trentarji lahko izposojali potreben denar za svojo preskrbo vse do prihodnjega pridelka, ko bi se lahko rešili mučne obveznosti, ki jih drži v kleščah, da morajo večinoma jemati na upanje na račun svojih prihodnjih pridelkov, za katere nimajo ugodnosti, da bi se pogajali o ceni.

Zadnji ukrep, ki ga zahteva to ljudstvo, je razmejitev pravic med Trento in bližnjo Kranjsko, s čimer bi se izognili mnogim nasilstvom, ki jih morajo trpeti, če hočejo uživati pašo.

Kar se tiče ukrepov za zaščito gozdov, bi bili lahko sledeči:

1. Prepoved postavljanja lesenih ograj; posredno bi s tem imeli korist, ker bi ljudje čistili travnike od kamenja.

2. Večje nadzorstvo nad nabiralci smole in stroge globe proti njim.

3. Popolna prepoved sekanja listnatega vejevja za živinško krmo; to bi imelo tudi ta učinek, da bi Trentarji uvedli določeno omejitev v številu kozá.

4. Omejitev kozje paše, iz katere bi vsako leto izločili 1/20 najbolj opustošene zemlje, ki bi se, zaščitena pred kozjimi zobmi, lahko hitro spet zarasla.

5. Pristojne oblasti naj bi označile tisti les, ki ga je treba posekati vsako leto, bodisi za potrebo domačinov, bodisi za običajni izvoz, s tem, da bi najprej posekali tista drevesa, ki so že dosegla ugodno starost ali pa so zaradi gostote potrebna razredčenja.

6. Postavitev sadilnice in gozdne drevesnice, v kateri naj prevladuje jesen, ki se v tej zemlji in pod tem podnebjem hitro ukoreni in ugodno razvija, hkrati pa tudi nudi izvrstno krmo za zimo.

7. Za morebitne kršitve na novo določenih gozdnih zakonov in uredb naj bi odgovarjali zaževni občini, saj bi bilo stalno nadzorovanje in skrb javnih uslužbencev pretežavno in predrago.

V prepričanju, da spoštovana c.k. kmetijska družba ne zahteva večjih podrobnosti o razmerah te doline, zaključujem to kratko poročilo in izjavljam, da bom vedno pripravljen, da dam še popolnejšo študijo in dodatne osvetlitve, če bi se verodostojnim gospodom to zdelo primerno.

(Prevedel T.P.)

Opombe:

Pod naslovom "I Comuni di Socia a Trenta" je poročilo Angela Monà, ravnatelja deželne kmetijske šole v Gorici objavilo italijansko glasilo goriške kmetijske družbe "Atti e memorie dell'i.r. Società agraria di Gorizia" (števil. 24, 31.12.1872, str. 399-404). Monà je bil predvsem vinarski strokovnjak - v Gorici je izdal knjigo o vinu - kot ravnatelj kmetijske šole je v Gorici deloval nekaj let, potem se je preselil v Italijo. Razmere v Gornjem Posočju so zanimale tudi goriške Italijane, o tem pričajo nekateri časopisni članki (L'Isonzo št. 99, 1872; št. 73, 1873).

Anton Červ:

T R E N T A

Ali pogledava malo, dragi čitatelj, v bovški elizij, v rajsko Trento? Huj! kako prestrašeno buliš oči! Ti pa že kobacajo po živi domišljiji kosmati medvedje, zijajo brezdnova grla, gromijo visoke vkrojene skale! Ne boj se! Medvede so pobili, brezdnov se ogneva, skale je večni mojster precej trdno priklenil. Malo si že vbrusiva podplate po robatem kamenji, tudi znojne čaplje bodo curkale; pa, kar dava čevljarju za podšivnike, pa apotekarju utrgava, ker ne bode treba potilnih čajev variti. Če ne ubogaš z lepa, te pa kar za lase zgrabim, kot angelj Habakuka, ter te prav trdno vštiknem v Koritenški klanjec, pol ure od Bovca na vzhod. Vrh klanjca razprostira se mala ravan, ki obsega rodovitno polje Kalanov in Koričanov in dve čedni vasici Kal-Koritnico z kapelico sv. Ivana, v kateri deljo in praznike popoldne pobožna žena starim, slepim in hromim, ki v Bovec ne morejo, iz debelih nabožnih bukev srčne molitvice namoluje. Pozdraviva sv. Ivana, potem pa le vzemiva slovo od zoranih njiv in sočnih travnikov, naprej po dolini ne vgladava nobenih več.

Poti že ne zgubiva, ker kaže nama jo skozi in skozi penča Soča, da ne zajdeva ni na pravo ni na levo skrbite dve vstrični steni, kateri bova imela celo pot skoraj ob sencih, kakor imajo gosposki konji usnjaste branike ob očeh. Zdaj pa treba možko zabroditi suhi hrupež, pot se vije in vije, vsak ovinek vmeri trudnim nogam sto sežnjev za prekobacati. Ta kos poti je zares hud, deloma dolgočasen, pa kaj čemo, vsak začetek je hud. Solčna stena ob levi roki kaže po vsej visokosti ogromna, gola skalnata rebra; ideja vzvišenosti, strahovitosti pluje s teh velikanskih skladov, s teh drzovitostih obešenih robov in gigantično vsajenih polic. Podosojna stran je nekoliko prijaznejša, trudno oko se vsaj tu pa tam odpočije na mahovej zelenini in redkih smerekovih steblih,

ki še neso plazuo in sekiri zapadla. Jezna Soča se pa nič ne zmeni za divjo romantičnost na pravi in na levi. Srdito si je vbrusila in udolbla korito po dva sežnja globoko v živo skalo; zamolklo brunda, kakor po ogromnih skalnatih cevih, gučanje slišiš, nje ne vidiš; srdí se te ihtava hči Triglava, ker jej je že na prvih sežnjih od zibelke toliko nasprotstev premagovati, kakor se jezi mlado srce, ki s svojimi kipečimi ideali neprenehoma v življenji ob skale resničnosti buta.

Vsaka sila enkrat počí, tudi v tej divji grapi mora biti kak odpočitek. Nebotične stene se po obeh straneh vmikajo, nekaka kamenita ravan se nama odpera, tudi kopica nizkih bajt čepi tam v kuštrastem drevičji - prisopla sva v spodnjo Sočo. Od tod odceplja se na pravo ozko Lapensko žrelo, daleč noter med pečine, ki ločijo Tominsko od Bóvškega. Midva pa morava le ob Soči naprej, kjer naju čaka še pol ure prav nevarne poti. Kakor velikanske pasti prežijo ob levi ravno vrhu glave prek in prek rahlo obešeni robovi, ki željno pričakujejo prvega plazuo ali pa naljiva, da oproščeni zbobnijo v Sočino korito. Le pospešiva korake, da srečno odneseva pete! No, hvala Bogu majajoči mecesnov stolp Soške kathedrale naju že pozdravlja od tam-le spod strme, bele pečine. V kuracijo Soško združenih je blizo 1150 duš, ki kučajo na 145ih ognjiščih. Pa, za Božjo voljo, kje so te duše, kje njih bivališča? Pri cerkvi je videti samo duhovšnico in kakih pet hiš in po obeh bregovih Soče je raztrešenih še nekoliko bajt. Vidiš, pa selišča so razbrskana po postranskih dolinah, po visokih čereh; kjer v okolju kaj več trave med suhim kamnjem raste, pa se je Sočan s svojimi kozami utrdil ter si je postavil selišče. Compic (krompirja) si nagreba iz skopanih lazov, planinske pridelke, kakor skuto, maslo, sir itd. pa na svojih plečih v Bovec stovori, kjer v odmeno turšice za polento nabaše. V Soči sva sredi poti v Trento, treba bi se bilo odpočiti. Najraje bi stopila se ve da brž k gostoljubnemu g. nuncu v prostorni, zares lepi farovž; pa pobožna kristjana morata pred v cerkev, da se Bogu zahvalita, da jima

ni kak rob kosti polomil, Cerkvica je za toliko število ljudstva zelo pretesna, pa čedna. Glavni altar sv. Jožefa, cerkvenega patrona izsekan je iz lepega marmorja, nova podoba sv. Jožefa na platno slikana okusno kinča čeden altar.

Posebno dobro dejo očem novi štacijoni, izvrstno delo Tavčerjevo, ne bil bi se nadejal tako krasnih v borni, hribovski kapelici. Misijonski križ pred cerkvico pričuje, da se je lansko leto budeči glas Lojolovih sinov tudi po teh puščavah razlegal; kakor slišim, zbudil je obilo Soških in Trentarskih planšarjev iz smrtnega spanja, Sedajni č. g. kurat z velikim požrtvovanjem malim Sočančkom tudi s šolo do krščanske omike pripomagujejo. O toliko potrebni šoli se v prejšnjih časih po tej dolini še sanjalo ni, kakor med Liliputanci in vendar so Sočani ukaželjni, bistroumni ljudje; to priča primerno sijajni uspeh sedanjega šolskega podučevanja.

Ločiva se od Soče, Trenta je skoraj tri ure oddaljena, sama nama ne pride naproti. Še vedno je bistra Soča kažipot po stisnjeni grapi naprej; pod nogami hrešči brušen kremen skozi in skozi; kedar jezno stopiš, švigne iskra spod kovane kopice. Stranski steni pa nesti več tako žalostno suhi, puisti; se ve da se le smerekova pritlikovina po njima obeša; pa redki lasje so vendarle boljši, kot čisto plešasta čepinja. Za dobro uro hodá dospeva do borne, pripotne bajte, ki ima na eni svojih trebušnatih stén hinavskotolačilno, kositarsko tablo obešeno, na kateri se v velikih črkah črní: "Županija Trenta." Marsikter popotnik se je pri tej zapeljivi plošči oddahnil in hvaležno zdihnil: čast bodi Bogu, smo vendar enkrat v Trenti; pa stavim, da je kmalu potem nejevoljno rentočil po poti, ker se mu še precej dolgo zaželjena Trenta odnikoder ni hotela pokazati. Potrpljenja treba, saj je Vsemogočni zdolbel tako dolgo korito. Polagoma začjenja se stisnjena dolina odperati, vedno višji kope vzdigujejo se pred očmi tam v daljavi; slednjič se zabelijo z malo vzvišane ravninice hiše, ki sestavljajo spodnjo Trento ali Log. Log je od treh strani z velikanskimi pečinami ograjen; oče Triglav ponosno gospodari med vsemi temi fantastično všpičenimi, razklanimi, zobčastimi, kopastimi golovci; vso svojo gorostasno

rast od podnožja pa do meglenastih dveh glavá predstavlja primorskeje strani; z vsemi tremi glavami pa le Kranjce pozdravlja, morda iz hvaležnosti, ker ga pogostejše opevajo. V spodnji Trenti je sovođenj dveh Sočinih izvirov. Bistra Zadnjica se še za čuda mirno privleče izpod Triglava, bobneča Šnita pa grozovito pridivja v penečih slapih izpod Travnika po postranskem, severnem žrelu; pod Logom nastopita divjačka nerazločljivo zvezo, odvržeta maloznani planinski imeni in pod znano firmo "Soča" valove v morje drvita. (Pod spodnjo Trento začenjajo se združeni studenci in studenčki imenovati Soča; zato se mi je kaj čudno zdelo, da je nek potopisec v 39. listu Danice slišal pod Bovškim mostom Sočo bobneti; blèzo je le Koritnico slišal divjati, ki priteče izpod Bovškega mosta in se nad Cez-Sočo v Sočo izlija).

Spodnja Trenta šteje oĎ obeh bregovih Zadnjice kakih deset hiš, ki so si edine v teh pokrajinah toliko bližnji, da bi se smele mala vasica imenovati. Tu je še nekoliko precej gladkih travnikov; čvrsta zelenina se prijetno odlikuje od sivih pečin; smejaio se trate kakor srečne oaze izmed bornjih njivic, ki so, kakor krpe po beraškeje halji, tje in sem po ravnini in kotlini naštepane in neredno posute z močnimi skalami, kakor, da bi se bili tu velikani nekda je za kratek čas képali. Celo nekoliko skrčenih jablan, češpljevih in orehovih dreves zdihuje tu v pregnanstvu; s Heinetovo samotno smreko tožijo svojo britko osodo srečnejšim, košatejšim bratom in sestram doli po deželi, kakor se pĎmljen duh tužno ozéra po bratih, katerim plodnejši tla, milejši obnebeje duha redijo in vedrijo. Spodnja Trenta je sedež tukajšnjega pastirskega plemstva in relativne bogatije; tu so hlevi, v katerih po 30 ovác bleketa in po 40 kozá mekeče. Dva exžupana tu počivata od trudapolnega, večletnega vladanja precej opozicionelnih Trentarjev; trije podžupani v djanski službi pa še sedaj krepko zastopajo spodnje Toryste proti gorenjim Wighom.

Spodnji imajo med seboj tudi gozdnega čuvaja, ki jim skrivnosti Bovških mandatov in razsodeb razvozluje, pisma

piše ali prebéra; pri vseh teh postrežbah ima vendarle bore čuvaj dosti nevgodni položaj, ker mu lahko mišljeno poškodovanje gozdov marsikako sitnost in kollizijo napravlja. Omenim še "hotel garni" pri Jagerju, obiskovala ga pa ne bodeva, ker ne vem, je-li ravno sedaj njegov hram tako srečen, da bi gostovala v njem kaka "lémpa" vina, žganje pa preveč smodí kultivirane čeva; druge pijače pa Jagerwirth ne toči za prodaj, ker nezbirčnim Trentarjem v vseh telesnih nadlogah popolnem zadostuje kapljica žganega.

Predolgo sva se mudila v spodnji "posvetni" Trenti, potrudiva se v centralno Trento, kterej edinej se v pravem, ožjem pomenu to ime pristuje. Kamenita pot vodi tje ob levem bregu Šnite, po postranskem, severnem žrelu. Pred se pa še mora dobre četvrt ure navpik plezati na Vršič, na katerem bela kapelica z višave trudnega popotnika k srčnosti bodrí.

Kakor kovaški meh pihajo pljuče, predno se prihuta na vrh in oddahne na klopici pri kapeli. Pa je tudi zadnja težava prestana; pekoče, težke noge se za par streljajev ravne poti odpočijejo pri M.B. Lavretanski v Trenti. Hvala Bogu velikemu, izvila se je do konca dolga pot! Dolina je tu tako ozka, da komaj dovoljuje prostora Šnitinej strugi, cerkvici, farovžu in še dvema poslopjima; stene po obeh straneh so tako malo saksebi, da skoraj s komolci ob nje trčiš, če se sredi tega bovtá vstopiš; strmine so na pravej in na levej navpične, kakor, da bi jih bil večš zidar po svinčnotežnem ravnilu skladal; visoko gori na vrhu se blišči za nožev hrbet sinjega neba; le čuda, da se zvezde po dnevu ne vidijo, kakor iz kakega globokega vodnjaka. V tej divjej samoti si je M.D. borno, pa čedno kapelico izvolila; skoraj pretužna tišina vlada krog in krog; celo Šnitini valovi le z rahlim žuborenjem nebeško Mater pozdravljajo, vkrotivši za čas mlado razburjenost, le od daleč guči zamolklo bobnenje, ter priča, da je divji hudournik sopet v ljutem boju z obrušenim robovljem. Cerkvica čepi na levem bregu tik pod steno; stolpa nema; saj ga jej tudi ni treba pomembnega prsta nad streho; njej je večni mojster sezidal stolpe, proti katerim je sv. Stefana na Dunaju le dimnik, vsadil jej je

ob strani orjaške snežnike, ki bolj mogočno kažejo v nebeško domačijo. Dva zvonova sta kar po stropom nad cerkvenimi vrati obešena; ložja sta, kot Moskevski sv. Ivana, ker večji tehta le kakih 80 funtov, manjši pa blizo 50 funtov; službo pa še precej dobro opravljata; le kedar se veliko snega nakida, takrat se revčeka zastonj napenjata, ljudje le vidijo, da zvoni, slišijo pa skoraj nič. Večji je bil v Celovcu vlit, mislim da ima letnico 1770, prinesli so ga bili pobožni Trentarji v žaklju čez vrh; manjši je železen ter ima letnico 1717, bil je v Trenti vlit, ko so še rudotopilnice tam delale. Znotraj je hišica Božja prav prijetna, posebno se odlikuje pol altarja, izdelanega iz najlepšega kararskega marmorja, le škoda, da zgornji del nekake lesene odre pačijo, med katerimi se nič kaj ne podaja podoba sv. Ane; čeravno je delo zares umetniške cene, vendar ni pristojno, da je v cerkvi M.D. podoba sv. Ane v glavnem altarju; kip D.M. pa je gori nekje pod obokom obešen. Po stenah so obljubne podobe od leta 1707-1777 (?) razvrščene, ki predstavljajo čudodelno pomoč, ki so jo pobožni Kranjci in Korošci po priprošnji blažene M.D. v Trenti v mnogovrstnih nadlogah zadobivali. Tudi voščene roke, noge itd. vidiš zraven altarja, znamenje, da še sedaj Božja pot v Trento ni čisto opuščena. Božja pot v Trenti! kaj pa še? Potrpi, pojasnim to in še marsikar drugega s kratko zgodovino Trente in njene cerkvice.

Zgodovinske črte o Trenti podajati ni prav lahko, ker nobeden Livij ni še zgode in nezgode bovškega okraja iz milosti motal; in arhivi Trentski ne hranijo družih listin, izun davkarskih bukvic, starih pogodeb in uradnih povelj. Treba se je opirati skoraj na sama ustna zročila. Napisana beseda čez osemdesetletnega "starega Šila" in družih očancev za gotovo trdi, da pred tremi sto leti po Trenti ni bilo še nobene stalne naselbine in javaljne tudi po Soči. Medved in volk sta obhajala po zaraščenih šumah zlati vek, divjo kozo ni še plašil grom smrtonosne cevi. V najstarejših časih so bojda laški pastirji poletne čase svojo drobnico po vseh bovških planinah poganjali. Vsaj splošna ljudska govorica tako trdi. - Po strani omenim, da tudi po to-

minskih planinah o nekih Lahih prigovarjajo, ki so nekdanj tod čede pasli. - Pozneje so Bovčani Lahe spodrinili ter so začeli planinske mesece po Soških in Trentarskih planinah širiti. Okoli srede 17. tega stoletja naletijo po gorenji Trenti na bogate lege železne rude. Nek gorišk grof Attems se loti rudokopja ter postavi ob gorenji Soči in njenih izviri potrebne plavže, fužine in druga rudarska poslopja; izdelava na lastne stroške šest debelih ur dolgo vožnjo pot po celem dolini ter skliče od vseh vetrov oglarje, drvarje in rudokope. Kjer je popred samo orlov pisk plazov bobnenje in ovčarske pesmi spremljal, zbudi se čilo, ki peče življenje. Sekire z gorá v dol pojejo, ogelnice se kadijo, kladiva mlatijo, cajnarice cviliijo, plavži bruhajo, težki vozovi škrip-ljejo, pred zapuščena Trebta postane mali Manchester. Železne palice iz bovških gora so bile znane po vseh primorskih kovačijah.

Blagodušni Attemsi poskrbijo pa kmalo tudi za dušni blagor svojih delalcev. Potreba je bila vsiljena, kajti po eni strani so bili najbližji duhovniki Bovec in Kranjskagora, prva šest druga skoraj pet ur oddaljeni, po drugi strani so pa delalci bili sprva po večem vojaški beguni in sploh taki hrusti, ki se radi na kvar človeške družbi mejne kole pete in sedme zapovedi svojevoljno prestavljali. Zategadelj da zidati g. Attemsova rodovina okoli l. 1690, zraven grajščinskega poslopja, ki je stalo na mestu sedanjega farovža, kapelico M. B. v čast. Ta kraj je bil takrat za cerkvico najbolj pripraven, ker je bil ravno v središču rudarskega delovanja. L. 1694 vstanovi, mislim da Rudolf (?) Attems pri M. B. beneficij. Prepis ustanovnega lista se hrani v bovškem farnem arhivu. Vsled tega imel je beneficijant udobivati od gorf Attemsove hiše vsako leto določeno število zlatov, nekaj orn vina in nekaj starjev pšenice in koruze, za to je pa moral vsak teden po štiri sv. maše za ranjke Attemsove opravljati. Stanoval je s prva v gradu, poslej mu je pa neka pobožna gospa Brankovica hišico tik kapelice pripravila. Koj po tej ustanovitvi je začelo pobožno ljudstvo trumoma iz Ziljske, Roške

in Kranjske doline, pa iz cele bovške fare k M. B. v Trento romati. Mnogo jih zadobi v raznih silah in potrebah čudežno pomoč in nova Božja pot zaslovi daleč na okrog. Posebno močno vabilo postane svetinja sv. trna iz Kristusove krone, po domače "sv. trnek" ali "Kriščev trnek" imenovana. Sprosil jo je bil bojda grof Attems iz rok samega sv. očeta v Rimu ter jo je podaril cerkvi v Trenti. Hrani se ta svetinja še dandanašnji pri M. B. v Trenti ter se daja ob vseh večjih praznikih ljudstvu poljubovati; ali avthentike nema nobene, izun nezanesljivega ustnega zročila. Njega dni je bil "sv. trnek" kar hipoma zginil; iščejo, poprašujejo - vse zastonj. Tedaj pokličejo pobožnega o. kapucina iz Gorice, ki ga najde pod stopnjicami v gradu zazidanega. Drugikrat bi si bil rad imenitno svetinjo ranjki gospod dekan Rattich v Bovcu za far-no cerkev prisvojil; odnese jo skrivši v Bovec, pa po noči priplava sv. trnek sopet na staro mesto. Tako ljudska govorica.

Prvi beneficijat v Trenti bil je nek redovnik, drugemu je bilo pa Perša ime, oba sta le malo časa Trentarski zrak dihala. Samo toliko sem zamogel od ljudstva o prvih dveh go-spodih poizvedeti; pisanega ne udobim o njima ni črkice. Tretji se se pa neizbrisljivo v spomin Trentarjev in Sočanov udolbli, bili so pravi Friderik Baraga ob gornji Soči; celih še s t d e s e t l e t (1721-1781) pasli so krščene in nekrščene ovce po Trenti. Ljudstvo še vedno spoštljivo izgovarja ime rajukega gospoda "Trentarja", le pod tem imenom pozna ga ustno zročilo. Pravo njegovo ime se pa v bovških listinah bere Franc Vaclav Lucenperger. Ljudstvo pripoveduje, da so bili g. Trentar rojeni doli nekje ob morju. Ko so se v Gorici izšolali in sv. mašnikovo posvečenje prijeli, sprejmejo ponujeni jim beneficij Attemsov v Trenti. Z bre-virjem pod pazduho in s palico v rokah korakajo gospod Franc okoli l. 1721 gori po Soški dolini. V Trento prišedših ga planinska divjost krajeva tako prestraši, da jo le kolovšči nazaj v Bovec mahnejo. Tu jim po noči neka prikazen gorjé zažuga, če se kar jutri nazaj v Trento ne napotijo. Vsi skrušeni pricaplajo g. Trentar k kapelici M.B., pobiti

bližajo se altarju, onemogli se zgrudijo na kolena in goreče molijo. V molitev utopljenega mladenča zbudi svetla prikazen M. D., ki ga v prijaznih besedah ugovori: "Ljubi moj Franc, osrči se, ostani tu pri meni in zagotovim ti obilnost let in srečno smrt". Gospoda Trentarja prešine nebeška slast, vsi prerojeni se čutijo, kakor Savel, potem ko je bil s konja zgrmel; luski posvetnosti se jim iz očes odlupijo in odslej ne vidijo po Trenti več divjih puščav, temveč najsrečnejši raj; sive stene so jim marmornate palače, hreščeči pesek biserji, črne smreke, košate palme. Z apostolsko gorečnostjo začnejo po zanemarjenem vinogradu Gospodovem koprive puliti, trnje klestiti. V kratkem času prerodijo surove delalce in zapuščene planšarje v bogoljubno čedo Kristusovo.

Nastopijo pa kmelo tudi za gospod "Trentarja" hudi časi. Rudniki so grafu Attemsdu od dne do dne manj prinašali; kajti zaradi prevelikih stroškov pri rudokopju v tako oddaljenih rudnikih si Trentarsko železo ni zamoglo natjecati z železom inostranih rudnikov. Zatorej proda okoli l. 1750 rudnike in vse dotične naprave nekemu Nemcu Silbernagl-u s tem pogojem, da se ima beneficij odsle iz čistih dohodkov podvzetja vzdrževati. Silbernagl tudi ni imel sreče v Trenti; kmalo popusti rude in rudnike, ter jo vpihne ven nekam na Nemško; še kupca ni zamogel več najti za Trentarske rudnike. Delalci se razkropijo na vse strani, samo nekaj družin ostane v Trenti; te zamenjajo rudarska kladiva s pastirsko palico in se za stalno ob gorenji Soči vselijo. Iz teh družin postala je današnja občina Trentarska.

Se ve, da se je v takih razmerah tudi beneficij pri M.B. zgubil in g. Franc so bili ob vse svoje dohodke. Priljubljene zavetja pa neso marali zapustiti. Ogradijo si nekaj revnih travnikov, skopljejo par lazov in si napravijo malo čedico ovac pa koza ter začnejo pastirovati, kakor nekdanj oča Abraham. S časoma jim Bog celo do nekakega blagostanja pripomaga, ker namnožila se jim je čeda do 100 ovac in 50 koza. Gospod Franc so gnali vsako jutro s pastirjem drobnico past; pastir je veje klestil, g. Franc so pa božji živalici listje smukali. Tako so živeli zadnja leta idylično življenje, kakor

nekdaj ovčarji srečne Arkadije, dokler jih Bog l. 1781. k sebi ne pokliče. Zaspali so v Gospodu okolo 84 let stari; M.B. obljuba se jim je bila spolnila. Pokopani so v kapelici, pred velikim altarjem. Bog Vam daj večni mir in pokoj, srečni, zadovoljni, blaženi g. Trentar!

Po smrti Fr. V. Lucenpergerjevi so morali soper bovški duhovni sami Sočo in Trento oskrbovati. Pri vsej dobri volji jim ni bilo mogoče na take daljave dušno pastirstvo redno opravljati. Mora nevednosti tlačila je te ljudstva hudó; brez poduka so živeli, brez. sv. sakramentov navadno umirali, bili so skoraj v takem položaju, kakor ubogi črnci. Božja previdnost jim nakloni sicer l. 1788. kuracijo v Soči, ktereje je bila pridružena tudi Trenta, vendar tudi soškemu kuratu ni bilo mogoče vsem dušnim potrebam po tri ure oddaljenih ovčic vspešno zadostovati. Hude zime, slabe poti, grda vremena so le prepogosto še odrasle in zdrave od službe Božje zadrževala; starikasti, bolehave in otroci pa po celo leto neso mogli v cerkev. Celih 77 let so trajale te nepovoljnosti; še le sedajni prevzv. naš nadškof usmilili so se v apostolski gorečnosti tega zapuščenega ljudstva. Na prvi kanonični vizitaciji podajo osebno v one odljudne kraje, sprevidijo nujno potrebo duhovnije ter sklenejo vstanoviti tu novi vikarijat. Bile so pa ogromne težave za premagovati; uborno ljudstvo ni zamoglo skoraj nič pomagati ni za zidanje duhovšnice, ni za vzdrževanje duhovna, ni za opravo zanemarjene cerkve. Samo blago prizadevanje Njih prevzv.šenosti posredovalo jim je vsestransko pomoč verskega zaloga, po Njih priprošnji so jim bila podarjena cerkvena oblačila, kelih, monštranca i. dr. Na roke so jim šli tudi ranjki ljudomili, goreči dekan v Bovcu č. g. J. Vogrič. Težavno je bilo ustanoviti duhovnijo, nič manj težavno pa tudi vdobiti duhovna. Ker pri nas ne smejo duhovske službe dišati po Sibiriji ali Cayenne-i, je moralo previdno vladanje za tako izunredno težavno duhovnijo le kakega prostovoljca čakati, kateri bi se požrtvoval zapuščenim ovčicam. Čeravno ima Trenta ves trnjev okus in ni vabilna, vendar le pastiruje že četvrti duhoven tam. Za kratek čas obstanka svojega kaže že duhovnija združena s šolo blagi upljiv: ljudstvo se budi, posebno mlajši za-

rod krepko napreduje.

Sedaj pa še od Trentarjev in njih životarenja kaj. Vseh duš šteje duhovnika okoli 400; malo število, pa za Trento se preveliko, ker ima sicer veliko obhoda, pa pičlo pridelka. Trentar ne pozna ni setve, ni žetve; nekoliko košar krompirja vsadi, pa ogrebe in njegovo polje je vse obdelano. Misliti pa ni, da bi zaradi previsoke lege zemlja tam nič drugega ne zamogla roditi; ječmen, oves, rež in marsikak drug gorsk pridelek bi dozoreli, ko bi le kam sejati bilo. Čeravno marljivo ljudstvo vsako ped zemlje vestno v prid obrne, kakor Kitajec, vendarle iz vseh razkosanih blekov komaj za vsiljene potrebe krompirja nakoplje; zategadelj si mora iskati preživljenje z živinorejo pa z lesom, ali pa mora v svet. Pa tudi živinoreja je le omejena, ker neugodne krajne okoliščine pripuščajo samo drobnico rediti; le najpremožnejši vzdržujejo po eno lahko kravico, pa teh bi se dalo na prste ene roke zaštetiti in mezinec bi še ostajal.

Življenje Trentarjevo je tedaj navezano zgolj na kozo in ovco; še najbolj pa na kozo. Ta velika sovražnica gojzdov je njegova dobrotnica. Naši gojzdnarji so kozje vprašanje po vseh gorah z zatrenjem skokonoge živali rešili, samo po Trenti in Soči blezo še vlada izjemni stan, tam je svobodna kozja Crnagora. Pravijo sicer, da s časom gotovo tje doseže ostra kozja sodba, ali tedaj bode treba pred Trentarje preklicati, potem še le koze! Naj ljudje pa ovac več redijo, vzgovarjajo kozoborci! Bi bilo že prav, ko bi zamogel še travo in listje sklicati iz vseh strmin in razpoklin, da bi jih vrtoglava ovca v nižini mulila, ali pa, ko bi se dali šibki ovčji parčki v kozje prestvariti, da bi drzno vse višave oplezla in opasla. Neizogibno potrebo kozo po teh bornih prostorih priznavajo celo nekteri najhujši neprijatelji kozá; pa so iztuhtali nov projekt, vsled ktereга naj bi Trentarji svoja šila in kopita pospravili, popotno palico v roke vzeli in jo kar naravnost ven mahnili na odkazana jim nova selišča tam kje v kaki še prazni puzti na Ogrskem. Tako bi se gordiški voz res presekala, ali pošilna narodna seljenja bi bila v

našej kulturni dobi vendar malo prerediti anahronizem. Trentar ljubi strastno svoje bele gore, raje bi doma stradal, kakor se gostil na ptujem selišču. Z jekleno strpljivostjo poganja svoje "blago" po kamenitih planinah, visoko gori pod snežnike pleza ter žanje s srpom izmed skala v vedni smrtni nevarnosti šopiče trave, da ima po zimi živalici kaj položiti; ves pa trud pozabi, kadar sprejme ob času planinske delitve rumena kolesa sirov in dežo skute. Dobro vé, da bodo le ptuja usta drobila in hvalila njegov žlahten pridelek, pa nič mu po tem ni skomina, saj je že preračunal za koliko mernikov turšiče bo zalegel sad celoletnega truda.

Zraven živinoreje si skušajo tudi z lesom kak goldinarček prislužiti. Celo zimo poje sekira od zvezde do zvezde v mrazu ostrem, kot britev. Po vrtoglavnih strminah podera drvar sive buke in črno jelovje, z neizmernimi težavami vlači trklje do vode, po kateri jih na pomlad v Bovec splavi. Če se mu plav srečno vede, je zaslužek precejšen, nareško pa narasla Soča vse njegove krvave žulje daleč v dol odnese. Ko bi se bilo z lesom pametno gospodarilo, ni bilo treba sedaj kozje vprašanje reševati in ljudi iz dežele goniti. Trentar bi bil denaren mož. Stari ljudje pripovedujejo in deloma pomnijo, da so čez in čez bile razprostranjene goste šume, sedaj pa skoraj sami trhleni porobki obžalujejo izgonole zaklade gorenje Soče. Veliko gojzda se je skuhalo v ogelnicah za rudokopje. Sekli so pred nosom naprej, samo, da je bilo v obližji rudnika ter so napravljali okoli in okoli goličave. Zato se neso zmenili, da je podrastek lesu v planinskih tenčicah le počasen, včasih celo nemogoč, ker hudourniki kmalo odperejo zamejo do belega kamna. Tisuče in tisuje najlepših stebel je vpepelila neprevidnost ali pa zlobnost pastirjev, ki so zanašali ogenj med gojzdno suhljad, da je včasih po več tednov gojzd gorel; celo medvede in volkove so bojda pri starem od svojih čed s tem odganjali, da so kar gojzd zasmodili. Debele mecesne plavili so skoraj zastonj v Bovec, da so na Čez-Soškem brodu gnjili. Kdo je takrat na les porajtal, saj ga je bilo izobilja; oni se neso bali, da bi jim bil primanjkal, za potomce jim pa mar ni bilo. Pa, da bi se

ljudstvo vsaj v teh lačnih faraonovih letih spametovalo! Koliko mladih stebel gre le v neštnevilne ograje, ktere treba vsake dve leti spreminjati! Zakaj bi se travniki in lazi s kamenjem ne ogradili, ter bi imeli dvojini dobiček, ker bi se travniki čistili in drva štedila? Kamenja gotovo ne primanjka. Tudi za domačo kurjavo ne smeli bi toliko mladega lesa poseči, ko je povsod dovolj suhega drobničja in vetrom polomljenih debel, ki tu gnjijejo, med tem, ko bi drugod vriskali, Bog da bi jih le imeli! Pri tem Trentar ni zadovoljin, če mu vsaj na treh mestih večni plamen v hiši pod obok ne šviga, zakurjeno je po njegovih mislih le takrat, kedar gorkoto lahko že z žlico zajme. Bodite varčni z lesom, če ne bodo vaši otroci morali s snegom peči basati!

Opisana dosedaj krajeva pustota in divljina, ter tim primerno trudapolno preživljenje vtisnili so Trentarju poseben značaj. Neumorno vojevanje z gromečimi plazovi in globokimi zameti, smelo preplezovanje vseh strmin po orlovih visočinah napolnili so mu srce z burnim pogumom, nenavadno srčnostjo, da slepo drznostjo. "Kadar se koza spraska, se človek tudi" je njegov navadni izreč. "Nič ti ne dam"! vpije vanj, kot kruta mačeha trda, kamenita skorja; "dala boš!" gromi odvažni gorjan, in grebe in koplje; in goni in zganja; giblje z rokami in nogami, dokler iz jej medlih prsi ne izmolze živeža sebi, družinici in živinici. Lukullova miza se mu sicer ne pogrinja, pa se mu čuha rumena polenta; šampanjec mu ne brizga, pa se biseri 4° Rjeva vodica in peni ravno vmedena metuda; pojedin ne pozna, pa tudi melanholije in hypochondrije ne, tudi ne opazuje strahoma ni žile ni živcev. Smrti ne podloži glave, dokler ni pobeljena; da se mu le pred v kakem prepadu ne sesuje! - O "tistih svetih časih" ga pa že tudi on rukne glažek smodina, pravega "ajzenponerja". Hej! pa je tudi vesel za vse komerserje in turnerje da, resnično vesel, nedolžno vesel je. Ali ga ne vidiš? Aj! kako se vsaka kitica na njem giblje, kako coklja tla bije, dlan klobuk viška, hrbet, ko zmet vije, do Triglavove žarne megle hrupno vriska in razpuščeno popeva:

V Trenti je fletno,
So v'soče goré,
So bistri studenci
Pa skočne kozé.

Srečni Trentar! Mrzlica bogastva ga ne trese, za uboštvo ima trdna pleča. Gostoljubno deli z znancem in ptujcem zadnjo čompico, sam darú ne prosi do skrajne sile; pogine pa rajši, kot ukrade. Kot pravi natorni človek ima zrašččen jezik s srcem - odkritosrčen je. Glupo draženje prezera, če se mu pa grize čast, zasrbi ga pest. ... Cednost on čez vse ljubi; skoraj pedantno gospodinja vsaki kot, slednjo desko dan za dnevom spera. Aj! to ti je vgodno sestiti za njegovo snežnobelo mizo; kamor pogled vpreš, vse v redu, vse snažno, praznično. Da! Bovčani so pravi Hollandezi oziroma snažnosti, dolinci bodo morali še dolgo k njim v šolo hoditi.

Postave je Trentar srednje pa čedne in trdne, kot iz jekla vlit; v tem je podoben Bovčanom sploh, ki se smejo po vsem pravu ponašati, kot najlepši slovensko pleme na Primorskem, če ne tudi po vsej Sloveniji. Vsak teden ga tlači butara, velikrat lačnega in žejnega iz Bovca ali pa iz Kranjskegore, pa železnih kosti mu ni všibiti. Po zimi zgoščujejo se mu ledenice po licih, po letu ga sopariča skoraj skuha med razbeljenimi skalinami, ali v ledu in kro-pu vztraja krepki Trentar. - Prožne kite ga le meteje navkreber gori po stenah, navzdol drči po izurjenih petah, kot klobčič. - Lovec je strasten. Več pušek je v občini, kot ognjišč. Lovec je skoraj vsak gospodar, čeravno kmalo ne bo kar več loviti. O polnoči vstajajo podjeseni ti Nimrodi združeni po dva ali trije, pa hajd! gori pod najvišji vrhe, kjer tenek, neokužen zrak divje koze oveja. Z nedopovedljivim trdom obletujejo včasih po tri dni domove meglá in se neredko še prazni domu vračajo. Če pa je bila sreča vgodna ter debel kozel ob cevi maji, a! to ti je veselja, to se snuje in mota "lovska latinščina", da se vse kadi.

Zimske čase pečajo se z nižjim lovom na lisice, kune, bele planinske zajca i. dr. Marsikak goldinarček jim puška pristrelja.

Kar se jezika po teh krajih tiče, omenjam samo, da govorijo bovško narečje; gorenji nekoliko po kranjsko zavijajo. Nemških ptujek, se ve da, v govoru ne manjka, saj je precej rodovin celo tirolskega rodu. Drugače slovenske besede še čisto izgovarjajo; končnic nič tako ne krčijo in požirajo, kakor po Tominskih gorah. Naglas radi na zadnji slog zvrčajo n. pr. mezdó, pekú, menéh i. dr. Visoki ó širijo povsem v ue n. pr. Bueh, gospued, bueter, žiuet i. dr. Posebno v enosložnih besedah se a pogostoma zožuje v e n. pr. nes m. nas, ves m. vas, tem m. tam. Visoki é se izgovarja razločno kot ie n. pr. besieda, dielo, ciel i. dr. Pri besedah na ost okončujočih, če o ni naglašen, se o povsem spreminja v e n. pr. nedolžnest, prevzetnest i. dr. V splošni rabi je še mehki ć (kj, tj) n. pr. oća, pića, otročić i. d.

Tudi običajev ni posebnih. Samo v svetebnih provodih ne-se "banderar" opletено palico pred družbo, kakor "capobanda" vojaške godbe; za njim pa drži drugi visoko na steklo risano podobo kakega svetnika s tako dostojnostjo, da gledalca na smeh sili. Dokler je ženin v okličih mora imeti tabakiro z duhanom za nos napolnjeno, ter ponuja vsakemu, ktereга sreča obligatni ščipec. Brž ko nevesta iz cerkve pride, skuša se družbi skriti, bolje, ko se skrije in dalje ko iskanje traja, veči je veselje. - Novorojenčkom vtaknejo nekteri kak penez v plenice, kedar g k krstu nsejo, češ, da mu v življenji nikoli "nervus-a" zmanjkalo ne bode. Praznover, vraž i dr. tudi ni tolikor, kolikor bi jih bilo po takih samotah pričakovati. Je že še kaka redkozoba ženica, ki ponablja, kedarkoli kaj pohvali, pri vsaki besedi: "ne buedi vruečen" v strahu, da bi pohvaljenca ne vrekla; tudi živali je tu pa tam še koj "naried": še marsikak vidi znanca s kostmi in žilami daleč tam kje, med tem, ko ta doma leži, tedaj nekako "dvomestje" kar pomeni veliko, bližnjo nesrečo za "podvojenega" reveža. Ali enake kvante se dan na dan bolj zgubljaajo.

Draga mi Trenta! predolgo že gostujeva v Glasovem listku; prepogostega gosta se svet rad naveliča; poklonjiva se g. vredniku, da je tudi deželi, kjer so coklje doma, blagevoljno

predalčke odperal, pa se posloviva, da prostorje drugi zanimivejši obrazi zavzamejo. Potrpežljive čitatelje pa vljudo vabim, da obiščejo enkrat osebno originalno, primorsko Švico, ne bodo se kesali; znabiti celo kakega č. g. duhovna eremitaža v Trenti zmika, da vstopi v sledi ranjkega g. Lucenbergerja, - ali ne? ō! če je tudi v Trenti malo premraz, drugod je pa prevroče!

Opombe:

Članek Antona Červa o Trenti (Glas, 42, 16.10.1874; 43. 23. 10.1874; 44, 30.10.1874; 46, 13.11.1874; 47, 20.11.1874; 48, 27.11.1874; 50, 13.12.1874) je prvi daljši tekst o Trenti, ki se je pojavil v slovenskem tisku. Njegov avtor je bil dobri dve leti vikar v Trenti (od julija 1870 do oktobra 1872), v času svojega službovanja je zbral veliko podatkov, ki so kasneje služili tudi Simonu Rutarju in Josipu Abramcu (Opis Trente, Planinski vestnik, 1907).

Anton Červ je bil rojen v Koritnici pri Grahovem ob Bači leta 1846, veliko je dopisoval v slovenski tisk, v času službovanja na Sv. Gori pri Gorici je napisal tudi zgodovino te božje poti (1883). Umrli je 1891 v rodnem kraju.

Piščeva pripomba na pisanje "Zgodnje danice" v števil. 39 se nanaša na članek o romanju na Svete Višarje, ki ga je slovenski cerkveni list priobčil leta 1874.

Glede Lucenbergerjevega groba v trentarski cerkvi lahko navedemo ustmeno informacijo (Herman Srebrnič, Tomaj), da so pri delih v cerkvi med drugo svetovno vojno naleteli na grob, ki je bil po vsej verjetnosti "Trentarjev".

Peter Kobal:

BOVEC IN NJEGOVA OKOLICA

Britka žalost me prešine,
Ko se spomnim domovine
Vsemu svetu nepoznane,
Od nikogar spoštovane.

S. Jenko.

Komaj je minolo dvajset let, odkar je eden najboljih slovenskih pesnikov tako pel. In čeravno se je v tem času prav mnogo na bolje obernilo v naši mili domovini, vendar na čelu stoječa kitica tudi še dandanes nij zgubila svojega pomena, še dandanes je Slovenija vsemu svetu nepoznana, od nikogar spoštovana!

Dasi krije tudi naše dežele brezkončno mnogo prirodnih lepot in čud v svojem oserčji; dasiravno bi se marsikater kraj na Slovenskem lahko kosal s katerikolim drugim gledé svoje lege in mikavnosti; vendar molčijo o njih vse popotne knjige, ki so pri touristih najbolj v rabi.

In če je tudi v kateri knjigi omenjeno nekoliko o krasnem Bledu, o čudoviti Cerknici, zakriva se kolikor mogoče, da ti kraji ležé na Slovenskem, da po njih prebiva sicer pohleven narod, ki pa ima vse sposobnosti in zmožnosti na sebi, tujčevo varuštvo odpraviti, postaviti se na lastne noge in če treba, tudi osvetiti se svojim dosedanjim tlačiteljem.

Toda pustimo nam zavidljive sosedé, katerih oholnost in brezozirnost sta nepresegljivi, in poglejmo, ali so se vsaj domačini Slovenci zmenili za svojo domovino, kolikor zasluži. - Žal, da moramo tudi svojo lastno nemarnost priznati in obtožiti se dokaj zamud. Tudi pri nas se še nij razodela domovinska ljubezen v tem, da bi se učili spoznavati svojo lastno deželo, njene prednosti, pa tudi ovire njenega razvitka in da bi po teh uravnavali svoje pripomočke za bolj bodočnost našega ljudstva.

In ravno pri nas na Goriškem smo dostikrat tako nevedni,

da še svojega sosednega okraja ne poznamo. In če velja to ob katerem okraji, velja gotovo o Bovškem, ki je od središča ostale dežele najbolj oddaljeno in po visocih gorah oddaljeno.

Da bi to temoto v poznanji domače dežele^{ne} koliko pregnal, odločil sem se popisati bovški⁺) (+ Pisava tega krajevnega imena nikakor nij še stanovitna. Kakor se to danes izgovarja, morala se je prvotna oblika glasiti Bolec ali Belec, iz tega je nastalo potem Buc, ali razvezano Bovec. Na Poljskem nahajamo veliko krajevnih imen Belec. - Po prvotni obliki je posneto ital. Plez, lat. Ampletium in nemško Flitsch.) okraj in upam da bode ta popis Sočane tem bolj zanimal, ker se je ravno sedaj osnovala bovška čitalnica, vkljubu tolikim, vsestranskim zaprekam.

I.

Če prideš po veliki cesti, ki drži iz Gorice na Koroško, do Žage in prekoračiš ondi most čez rezijansko Belo (beli potok) ter jo zaviješ proti severovzhodu, treba ti je le malo korakov narediti, da se ti odpre največa kotlina ob gorenji Soči. Ta kotlina je nad sedem kilometrov dolga, široka pa 1-2 kilometra in meri skupaj 12,5 kvadratnih kilometrov.

Od vzhodne strani priteče v bovško dolino bistra Soča, izvivši se iz jako stisnene trentarske in soške grape, po kateri je 13 kilometrov daleč tekla. Skoro potem sprejme od desne strani močen pritok Koritnico, ki priteka od severja izpod Mangarta. Soča in Koritnica delita bovško kotlino na tri neenake dele; severni, največji in najvišje ležeči je bovška ravnina; južni se imenuje čezsoška ravnina in vzhodni, najmanjši del koritniška ravnina, okrog vasi Kal-Koritnica.

Bovško kotlino obdajajo okoli in okoli z jako visoke in sterne gore. Že od daleč zapaziš njih svetlo-sivo barvo. Posamezni deli tega gorovja so podobni staremu, razpadajočemu zidovju. Vse je divje razrito in razklano, zlasti na severni strani kotline. To pobočje kaže po vsi svoji visokosti gola, skalnata rebra. Velikanske stene vzdigajo se večkrat do 1000 metrov navpik in vse drugo je sestavljeno iz strašanskih robov, ki so eden vrh drugega nakopičeni.

Iznad takih grebenov molé kviško posamezni vrhi. Njih podoba je jako nepravilna, tu rogu, ondi igli in drugod zobu podobna, sploh pa jako čudna in strahovita.

Neka posebna groza obide človeka, ko ogleduje to gorovje. Zdi se mu, da se ti velikani zdaj pa zdaj naj posujejo in ga sè svojo težo pokopljejo. Nehcé se spomni Vodnikove kitice:

Sklad na skladu se vzdiguje,

Golih verhov skalni zid;

Večni mojster ukazuje:

"Prid' zidar se lés učit!"

Zares, gore ki Bovec obdajajo, zaslužijo, da je imenujemo veličastne, lepe in strašne ob enem! Vzvišenost in strahovitost veje s teh velikanskih skladov, s teh drzovito obešenih robov in omotično pribitih polic. Kakor velikanske pasti prežé ravno nad glavo prek in prek razobešene debele skale, ki željno pričakujejo prvega plaza ali naliva, da oproščene zbobné v dolino.

Sem ter tija pa stene neso tako navpične, tako žalostno suhe in puste. Obeša se po njih cerenje (ruševje), tu pa tam kuka izmed kamenja borna planinska travica, katero Bovčani "leško" imenujejo. Zraven pa cveto tudi lepodišeče planinske cvetlice, kojih cvetna peresca že od daleč oči nase obrčajo in se po svoji velikosti odlikujejo.

Potovalcu, ki koraka od Žage proti Bovu, kaže se po vsi poti na vzhodu velikansk ert, ki se visoko proti sinjemu nebu vzdiga. To je očak slovenskih gorá, to je naš slavnoznani Triglav, 2865 metrov visok nad morsko gladino. Spredej pa se vleče od severovzhodne strani proti bovški kotlini Grintovčevo pogorje, izmed katerega se vzdiga Grintovec (nad gorenjo Sočo) 2383 metrov visoko. Zadnji verh tega pogorja, Svinjak (Saukopf), šterli ravno nad Kalom proti nebu in spušča svoje zapadno pobočije jako stermo v bovško kotlino.

Na severni strani Svinjaka je romantični predol (bovt) Bavšica, v kateri leži kup večnega snega. Pod tem snegom si je zdolbel svojo strugo mali potok, ki se izliva pri bovški soteski v Koritnico. Koliko tisočji let je moralo preteči,

da je voda tako velikansko gorovje prejedla in si tako globoko strugo izlizala, kakoršna je Koritnična pri bovškem gradu!

Tu se najbolj približuje Mangartovo pogorje Kaninovemu, katero obdaja na severni in severozahodni strani bovsko kotlino. Podobno je to pogorje visoki, kamnati planoti, katera se na vse strani jako sterco v dolino spušča. Na tej planoti sreča popotnik strašne propade in zijoča žrela, ki se dajo le redko kedaj preskočiti; treba je večidel daleč okoli njih iti. Včasih zapazi pred seboj vodoravno skril, po kateri misli laže in hitreje dalje priti; pa naenkrat mu ustavi korake globoka in široka razpoklina, ali lijcu podobna vdertina. In če je srečno premagal te zapreke, že naleti čez par korakov na enake, ali pa še večje. In taki prepadi so pogosto- ma le s tanko, zapeljivo ledeno skorjo pregernjeni, kakor se zvijsko nastavljenim mostom, katerega prvi nanj vrženi kamen predere in seboj v globočino potegne.

Vsa planota je polna razpoklin, špranj in propadov, katerih globočine ne more oko premeriti. Le uho jo lahko presodi po tem, kako dolgo pada v njo vrženi kamen. Po osojnih krajih, v kotih in bovtih leže skozi celò leto veliki kupi neizkopnjenega snega. V omenjene pokline in jame pa se odce- jajo in zgubljajo vse atmosferske padovine in prihajajo po- tem ob znožji gora v brezštevilnih studencih na dan. Ti so po navadi jako močni in delajo neredko prav mične slapove.⁺)

(+ D. Stur, Das Isonzothal von Flitsch abwärts; Jahrbuch der geologischen Reichsanstalt 1858.)

Iz tukaj opisane planote vzdigajo se posamezni hribi in verhi, in sicer najviši ob goriško-beneški meji. Glavar vsem je sivi Kanin, 2679 (po drugih samo 2206) metrov visok. Bli- zo njega kipi v zrak njegov manjši brat, Prestreljenek, 2674 (2180) m. nadmorske višine, ki je dobil svoje ime zaradi tega, ker je blizu temena skozi in skozi prodrlo.

Ob beneški meji ste še imenitnejši gori te skupine Veli- ka baba in Černjelec ali Konfin, ki se vzdiga na koroško-be- neško-goriški meji. Najzanimivejši za nas pa je Veliki vrh ali Rombon, ki ravno nad Bovcem 2206 metrov visoko v nebo mo- li.

Na južni strani obdaja bovško kotlino podaljšek Kernovega pogorja, t. j. Pirhovčev hrbet. Tu se vzdiga Polovnik 1618 metrov visoko. Na jugovzhodni strani od Bova dviga se trikotna piramida Kern, 2245 metrov nad morsko gladino. Zaradi svoje odlične visočine med drugimi sosedi zapaziš tudi ta hrib skoro od vsake strani, kakor Triglav. Od Kerna se spušča nižji hrbet proti severozahodu do bovške kotline, iz katerega se vzdigujejo manjši veršaci: Vrata, Veršič, Javoršek, Krasi itd.

Če pogledamo zadnjič se na geologiško sestavo gorá, ki obdajajo bovško kotlino, najdemo, da obstoje vse iz dachsteinskega apnenika (rhatiške tvorbe). Razen tega nahajamo v bovški kotlini rudeči apnenik in apnenski škriljenec ter sivi peščenec, ki je sem ter tja kreda podoben.

Izmed novejih terciarnih (neogensko terciarnih) tvorb imamo med Žago in Bovecem skladbo grušč in konglomerata, in sicer precej visoko nad Sočino gladino. Sicer je pa vsa kotlina napolnjena z alluvijskimi tvorbami. Zdi se, da je koritniško jezero, ko je predrlo jez pri bovški soteski, poplavelo in napolnilo vso kotlino z gruščem in apnenčevim peskom.

Vrh teh naplavin se je naredila rodovitna zemlja, ki bi lahko obilno rodila. Ali to rodovitnost zavira mrzlo in trdo podnebje, ki vlada na Bovškem zaradi visokih, čez snežno mejo vzdigajočih se gorá. Drugič je pa treba pomisliti, da bovška kotlina že jako visoko nad morjem leži. Tako je trg Bovec 448, bovški grad 557, izliv Koritnice 480 in izliv rezijanske Bele 370 metrov nad morjem vzdignjen.

II.

Spoznavši splošno lego bovške kotline ozrimo se nekoliko na njene posameznosti.

Že koj v začetku te kotline, kak poldrugi kilometer od Žagarskega mosta, stojiš na enem najinteresantnejih mest. Če ravno si oko in vedno spreminjajočo se gromenje, kakor bi nizko v dolini, vendar imaš najlepši razgled, ki ga more tvoje oko v pogorskem kraju pričakovati. Od tu se ti predstavljajo vse gore na južni vzhodni in severni strani kotline, v svoji

popolni visokosti in svojem impozantnem veličanstvu. Zdele se ti bodo kakor mogočni stražaji, ki obdajajo od bližej in daleč prijazni Bovec. Med njimi ponosno dviga svojo glavo sivi oči Triglav. In če svoj pogled malo nižje spustiš, zaidejo radostno tvoje oči v naravnost pred teboj ležečo soško in trentarsko dolino. Pa tudi proti Čez-Soči in Bavšici je pogled deloma odpert.

In če korakaš nekoliko dalje s tega mesta, zatopljen v opazovanje obdajajoče te nature, prideš po kratkem ovinku do največega čuda bovške kotline, t. j. do mogočnega slapa Boka (Ustja). Visoko v hribu, ki se ravno tik tvoje levice jako sterma proti nebu vzdiga, zagledaš obširno žrelo in iz tega pada belopeneča voda v tisočernih curkih globoko doli, kakor se pozimi sneg vsipa raz strehe pogorskih hiš.

Vendar najveličastnejši se ti bode zdel ta slap, ako ga obiščeš v jutro po velicem deževji. Uže od daleč bodeš slišal mogočno, zamolklo bobnenje. Ko prideš bliže, zapaziš slapov izvir, ki je pa na lahko zaviti v belo meglo, katera se iz propada vzdiga, kakor dim iz hlapona, in potem ob skalah razperši in poizgubi. Kader stopiš na most čez Bokin odtok v Sočo, zagledaš slap v svojem polnem veličanstvu pred seboj. Kakor mogočna reka pada voda iz širocega žrela skoro navpik po skalnati steni v globok prepad, kateri se pa z mosta ne vidi. In v padu se voda deli na brezštevilo srebernobelih curkov, ki svojo vodico na vse strani krope in ako slučajno veter potegne, bije jo tudi tebi v obraz. Iz prepada pa šviga voda v mogočnih stebrih zopet proti nebu, spremeni se v male, lahke mehurčke in ti se vzdigajo visoko v zrak, kadeč se in prašeč na vse strani.

In če prišteješ vsemu temu še neprestano, globi grom skalnate verhove nad slapom stresal; in če si misliš ta veličansk slap še razsvitljen in prešinjen od solčnih žarkov, tedaj bodo tvoji počutki zadovoljeni in tvoje serce bode prešinjeno tega veličastnega prizora! Spomnil se bodeš občutkov, ki so te prešinjali, ko si bral konec Preširnovega "Krsta pri Savici:"

Izmed oblakov solnce zdaj zasiije,

.

So na kolenih, kar jih je okoli, itd.

Škoda, da je prihod k slapovemu ustju zelo težaven in nevaren. Ne vem, ali je bil še kedo drugi pri njem, razen Valentina Staniča, o kojem ljudje pripovedujejo, da se je upal do tje gori. Sicer menim, da bi se dala z majhnimi stroški prav varna stezica do žrela izdelati. Gotovi bi imel ta slap potem več obiskovalcev, ki bi ne bilo prisiljeni le bolj od daleč opazovati ga. Nekdo v Bovcu je že sprožil misel, da bi se dohod popravil. Bomo videli!

Z mosta čez Boko se cesta ovija krog holmčeka, ki je precej kamnat in neobdelan. Skoro potem pa dospeš na obdelovane travnike, ki obdajajo cesto na levi in na desni. Ob cesti so tudi večidel mlada drevesa zasajena, ki bodo nekdanj trudnemu popotniku obilo sence ponujala.

Od časa do časa pelje cesta čez kak "sušec" (lijak) ali pa tudi z vodo napolnjeni potok. Ti potoki izvirajo malo nad cesto iz znožija mogočnega gorovja na severni strani. Največji teh potokov je Glojun ali Glejun (Gliven?), ki izvira blizu Plužnega in sprejema še dva manjša potoka, ki pritečejo od Bovca sem. Njegova voda je čista kot ribje oko in merzla ko led. To prihaja od tod, ker ti potoki dobivajo svojo vodo od snega, ki se visoko na skalnati planoti v špranje zgublja in po malih razpoklinah odceja ter niže zopet zbira in kot mogočen potok v znožiji gorovja na dan prihaja.

Onstran mosta čez Glojun se začne cesta počasi vzdigati in dospe v kratkem do mitnice "Pod klopčami". Od tu se začne cesta še bolj vzdigovati po dolgem rebbru, ki se vleče poprek čez bovške kotlino od Plužnega proti Čez-Soči in ki deli kot velikanska stopnica niže ležečo manjšo, od višje in večje planote, na kateri se Bovec nahaja.

Na tej cesti ima popotnik zopet lepo priložnost opazovati ograjo bovške kotline. Pogled mu je zlasti proti Čez-Soči odpert, kjer se vije zdravilen potok Slatinek. Če se pa na nasprotno stran oberne, zapazi ravno pred seboj Kanin in Prestreljenek, ki sta najlepša po zimi, kedar njih sneženo

odejo jutranje solnce zlati. In spredej, na severni strani kotline, ima do polovice obrasteno pobočije pred seboj, ki se jako sterma vzdiga in z golimi, jako čudnimi verhi končuje. In ravno blizo srede gorovja, nad Plužnim, se vzdiga tak romantičen verh, podoben mogočni terdnjavi, skalnatemu gradu.

Proti verhu rebra ti zgine Soča in sploh ves razgled, ker od sedaj naprej je nova cesta "po klópicah" globoko v zemljo vrezana in krepki zidovi jo obdajajo na obeh straneh, vzderžujoči zemljo in šuto, da se ne vsuje na cesto.

Ko prideš "verh klópic", že zagledaš farno cerkev bovško in nekoliko terga. Zadovoljno zapazi tvoje oko na obeh straneh ceste prelepe ledine in travnike, ki se skozi dalje pod Bovcem širijo. Večidel so z murbami redno nasajeni, tako da imaš same drevorede pred seboj od ceste pa do potoka, ki pod Bovcem v Glojun teče. Škoda, da neso vsi travniki tako pravilno nasajeni! Zlasti pa pogrešamo na njih še veliko, veliko sadnega drevja, ki bi lahko domačim prebivalcem mnogo koristi donášalo.

Vendar je sprehod po teh livadah spomladi in po leti jako vabljev, ker tedaj so pokrite sè živo-zeleno travo, med katero rahli vetrec brezštevila nežnih cvetlic ziblje, da se jih človeško oko ne more nagledati. Ko pa ta krasota pod neusmiljeno koso pade, ko solnčni žarki brezobzirno pripekajo, tedaj nastane po teh travnikih taka dišava, da mi jo né moč popisati!

Četert ure od "verh klópic" dospeš v vas D v o r ali Door, ki je nekako "predmestije" bovško. Vas je prav snažna in šteje 78 lepo pobeljenih, čeravno nizkih hiš. Čez kakih dve sto metrov od Dvora prideš na "Klančič", kjer te obdajo najlepši travniki in verti, in Bovec imaš pred seboj!

B o v e c , ali kakor domačini in bližnji sosedje izgovarjajo B é c , je od Gorice 73 kilometrov oddaljen in za Korminom največi terg na Goriškem. Njegova lega je kaj prijazna, ravno v znožiji Velikega verha ali Rombona, ondi kjer se začenja njegovo pobočije z lahka iz planote vzdigati. Vsled te nekoliko vzvišene lege se terg lahko že od daleč zapazi, kakor tudi Tolmin.

Bovec sam šteje 404 hiše in je imel pri številenji l. 1870 1463 navzočnih prebivalcev. K tem pa smemo z mirno vestjo prišteti še najmanj 800 nenavzočnih v Bovcu rojenih, ki so po svetu razkropljeni. Opomniti je treba, da je štela vsa bovška županija po istem številenji 2313 (Dvor 276, Kal 160, Koritnica 163, Plužno 251); po cerkvenem številenji tistega leta pa 3243 (l. 1877: 3248) duš. Če so te številke natančne, moralo je torej okoli 930 Bovčanov na tujem živeti ob času štetve.

Hiše so, kakor sploh po gorskih krajih, večidel z deskami krite, druge pa sê skodlami ali z opeko. Vse so jako snažne in nekatere tudi precej velike in prostorne. Na najvišem mestu, verh hiš, stoji sedanja farna cerkev sv. Urha. V njej se odlikujejo zlasti trije okusno izdelani altarji. Tudi se nahaja v cerkvi spominska plošča na Janeza Andreja Semblerja (Zemljarja), ki je bil v začetku XVIII. stoletja skozi 15 let bovški glavar. Mož je bil vitez sv. groba, jako pobožen in radodaren, pa tudi zveden v pravoslovju⁺) (+ Prim. Czörnig, Görz-Gradisca, I. pg. 774.). Rodovina Sembler je imela takrat po vsem Bovškem sodnijsko oblast. Poslopje, v katerem so Semblerji stanovali, stalo je na vzhodni strani sedanje farne cerkve. Da bi lažje svoje pobožnost opravljali, sezidali so si blizo ondi kapelico, ki je bila s poslopjem v zvezi, in iz te je počasi vzrastla sedanja farna cerkev.

Najstarejša cerkev v Bovci pa je ona pod tergom na polji proti Soči, posvečena Mariji Devici. To cerkev (z njenimi podružnicami) omenja že listina pape Coelestina III. l. 1192. - Razen teh dveh cerkvâ stoji ravno sredi Bovca na glavnem tergu privatna kapelica sv. Trojice. - Drugih posebnosti in zanimivosti nema Bovec, če nočemo novo ustanovljene čitalnice omenjati.

Bovec je glavni kraj in središče obširnega dekanata, okrajne sodnije, c. kr. davkarije itd. Bovški dekanat obsega sledeče duhovnije: Log sê 732 prebivalci, Trenta 412, Soča 1158, Čez-Soča 1005, Serpenica 1867. V političnem obziru pa spada pod Bovec še Ternovo s 406 dušami. Tako šteje bovška sodnija 8828 prebivalcev (po uradnem številenji l. 1870: 6554

navzočih prebivalcev in 2154 nenavzočnih domačinov). Vsi ti prebivajo v 1460 hišah, torej poprek v eni 5,9 (na Tolminskem pride na vsako hišo po 6,8 prebivalcev).

Poveršje bovškega okraja znaša 374.7623 kvadratnih kilometrov. Med temi pa je nerodovitnega sveta: 34.868 kvadratnih kilometrov. Poprek pride torej na Bovškem le 18 prebivalcev na vsak kvadratni kilometer! (na Goriškem sploh 70, v Berdih posebe pa celo 134,6 prebivalcev na 1 kvadratni kilometer). A v Trenti, ki obsega 88 kvadratnih kilometrov, prišli bi le 4,5 prebivalci na vsak kilometer! Iz tega je razvidno, kako redko so ljudje po Bovškem naseljeni.

Telesne in dušne razmere Bovčanov so primeroma dobre. Sploh so lepo zraščeni; morda je bovško pleme najlepše na Goriškem. Izmed duševnih lastnosti Bovčanov je v prvi versti hvalevredno njih snagoljubje. O tem je pisal "Glas" l. 1874 takole: "Bovčani sploh ljubijo snažnost čez vse. Gospodinja skoro pedantno spera in čisti dan za dnevom vsaki kot, slednjo desko. Kamor pogledaš, vse je v redu, vse snažno in praznično. Veselje je vsesti se za snežnobelo mizo iz smrekovih deská. Oziroma snažnosti so Bovčani pravi Hollandci in drugi Tolminci bodo morali še dolgo k njim v šolo hoditi."

Tudi delalnost, marljivost in železna vstrajnost je Bovčanu lastna. Mnogo takih, ki so v najslabeyh razmerah rojeni, pridobijo si z lastno pridnostjo in z velikim štedenjem lepo premoženje. Iz početka začnó z malo kupčijo; a skoro tako obogaté, da postanejo veliki tergovci. Takih primer je na Bovškem mnogo. Nasproti se pa redko pripeti, da bi kdo po lastni krivdi svoje premoženje zapravil.

Ker ubožna zemlja ne more Bovčana doma prerediti, prisiljen je za palico zgrabiti in titi po svetu "s trebuchom za kruhom". Zato se nahaja Bovčan povsodi po Avstriji in po Nemškem kot pohišni kupčevalec. S tem si pridobi veliko znanje in precejšno omiko. Zlasti jezikov se mnogo privadi. Nič redkega ni, da slišiš v Bovcu staro ženico francoski govoriti. Tako se navzamejo Bovčani necega kozmopolitizma, kakoršen se ne nahaja nikjer drugod po Slovenskem. Ravno zaradi tega je občevanje ž njimi kaj prijetno in zanimivo. Njih pogled ni omejen, ne ustavljajo se koristnim spremembam in dobrim upe-
ljavam.

A kljubu temu kozmopolitizmu ljubijo vendar Bovčani svoj rod in svojo domovino. V to se vedno povračajo s tuje- ga in v njej radi prežive stara leta. Njih udanost in zvo- stoba do avstrijske cesarske hiše je od l. 1508 zgodovinsko znana. V francoskih vojskah ob začetku našega stoletja se je ta udanost prav sijajno poterdila.

Na čast Bovčanom pričajo sodnijski protokoli, da je bovški okraj med tistimi na Goriškem, kder se najmanje pravd verši. Tudi hudodelstva se na Bovškem le redko kedaj pripeté.

Prezanimivo je Bovško v jezikoslovnem obzira. Natorno je, da mora obsegati bovško narečije veliko tujek, zlasti nemških, ker Bovčani vedno z Nemci občujejo. Nasproti temu pa ima bovški jezik veliko prednosti. Besede izgovarjajo še precej či- sto. Končnic ne požirajo in kerčijo tako, kakor po tolminskih gorah. Naglas devajo radi na zadnji zlog, ki se ob enem spre- meni, n. pr. mezdó, pekú, mènéh. Visoki ó širijo v ue (bueh, gospued, bueter, žiuet). A se zlasti v enozložnih besedah zo- žuje v e (nes, tem, bret, ves). Visoki é se razložno izgovar- ja ie (besieda, dielo, ciel). Končnica ost se spreminja v est (nedoužnest, prevzetnest). V splošni rabi je ozki ó mesto slovenskega č (n. pr. oča, pića, otročić itd.)

Še bolj zanimivo pa je bovško narečije zaradi mnogih le- pih izrazov, kateri se drugodi po Slovenskem ne slišijo, niti v književnem jeziku ne rabijo; n. pr. oblazi, oblazoma (im Frühjahr), kopica (Schuhabsatz), kokoci (Nüsse), čompe (Er- däpfel), sohota (Wohngebäude) itd. Opombe vredno je tudi, da Bovčani natanjko razločujejo med m o r e m (ich kann) in m o r a m (ich muss.)

Čudno bi bilo o Bovcu pisati, pa ne omeniti vitalnega prašanja za vse Bovško, t. j. gozdnega prašanja. Ko so prišli Bovčani l. 1508 pod Avstrijo, imeli so še jako obširne gozde, s katerimi so smele občine delati, kar so hotele: Le za potre- be in vzdrževanje bovškega grada so bili trije gozdni kosi odmenjeni izmed vsega ondašnjega gozdička.

Že cesar Ferdinand I. je vpeljal po naših gorah one ne- umno izsekovane gozdov in plavanje derv, vsled katerega so dandanes vsa pobočija tolminskih in bovških gorá skalovita in

gola. Občine se temu trebenju néso ustavljale, ker so imele same pri tem lep zaslužek.

Pozneje, ko je bil po Goriškem kataster upeljan in ko je bilo treba tudi od gozdov davek plačevati, bili so ljudje tako nespametni, da so raje rekli: "Saj gozd ni naš, temveč cesarsk". Tako si je začel aerar počasi lastiti najlepše gozde. Bovčani so zgubili leta 1809 svoje oproščenje davkov in tako bi bili morali tudi od gozdov plačevati. Ali vsledí nemarnosti občin začela je krog l. 1826 terditi kameralna gosposka, ki je imela ob enem tudi sodno oblast po Bovškem, da občine nimajo nikakih pravic do njih, razen kar jim država velikodušno dovoli.

Od tedaj so začeli mnogi prepiri; občine so mnogo terpele in aerar je več zgubil, nego so vsi gozdi vredni. Sedaj ima država na Bovškem 3 gozdne kose, ki merijo skup 727 oralov. Dokazano je, da ti gozdi prinašajo državi na leto čez 6000 gold izgube⁺) (+ Primeri govor deželnega poslanca Gorjupa v 46. seji deželnega zbora goriškega, 20. novembra 1863.). Zato je hotel aerar že enkrat občinam odstopiti za 4000 gl. Ali občine so vedno le dokazovale svoje pravice do gozdov, pa dokazati jih neso mogle. Zdaj pa v novejem času so že veliko večo svoto ponudile za odkupljenje. Kljub temu pa Bovčani še vedno zastonj čakajo rešitve.

Pomanjkanje derv je na Bovškem jako občutljivo. Država bi morala resno na to misliti, da bi temu v okom prišla. Sploh je uboštvo na Bovškem veliko, ker na vsi oralni zemlji se komaj četerti del onega pridela, kar Bovčani na leto za živež potrebujejo. Živinoreja vzderžuje jih res nekoliko, ali kaj pomaga, ker so nadloge vedno večje. Zlasti soška in trentarska dolina je vsa zadolžena pri bovških kupcih. K množenju uboštva veliko pripomore tudi to, da se žgana pijača med ljudstvom vedno bolj širi in ravno na Bovškem se najbolj poznajo žalostni nasledki tega strupa.

Opombe:

Peter Kobal (1831 -1888) je bil bovški dekan. V Bovcu si je veliko prizadeval za narodnostno prebujo tamkajšnjih Slo-

vencev. Bil je ustanovitelj bovške čitalnice (otvoritev 10. junija 1878), kmalu zatem pa je Bovec zapustil in časniki so pisali, da je z njegovim odhodom izgubila "komaj nekoliko prebujena narodna stvar - svoj glavni steber" (Soča, 2, 10.1.1879). Kobalov članek je objavila "Soča" (19, 10.5.1878, 26, 27.6.1878, 28, 11.7.1878), ni pa bil dokončan; napovedano nadaljevanje ni izšlo.

Sočani, ki se v uvodnih stavkih članka navajajo so bralci tednika "Soča".

Glede izvora imena Bovec, o katerem še danes pravijo jezikoslovci, da dela preglavice (prof. F. Bezlaj), piše tudi goriška "Domovina" (str. 17, 1869): "Tudi v imenu Bovec bi moral biti l; kajti nahajamo ga v lat. Ampletium, v lašk. Plezzo, v nemšk. Flitsch. Tujci so morali v prvotni obliki slovenskega imena l slišati; če ne, kako bi si ga bili umislili? Brž ko ne se je glasila nekdanja oblika Belec (s polglasnikom ali visokim e v deblu, Bog si ga vedi). Domači izgovarjajo dandanašnji Bèc, s tako kratkim è, da se malo loči od polglasnika."

Citirani odstavki iz goriškega tednika "Glas" se prav za prav nanašajo na Trentarje, vzeti so iz Červovega članka (št. 50, 13. 12. 1874).

Simon Rutar:

ZGODOVINSKE ČRTICE O BOVŠKEM

I.

Bovške gore nam pripovedujejo same svojo zgodovino. Če pogledamo njih gola temena in skalnata pobočija, prašati se moramo, ali so bile zmerom tako puste, tako strašne za človeško oko? - Odgovor je lahek, da to né mogoče!

Prirodopisje nas uči, da je natora odela vsako ped zemlje s posebnim plaščem, ki je različen, kolikor bolj se pomika od ravnika proti tečaju, ali pa od morja proti temenu najviših gorá. To raznoverstnost rastlinstva so učenjaki natanjko določili po nadmorskih visočinah.

Po tem takem so rastli na Bovškem do 550 metrov visokine orehi, do 800 hrasti, do 1400 buke, do 1800 mecesni in smereke ter od tod do 1900 metrov in še čez ruševje ali cerenje. Še le na viših hribih rastle so planinske cvetlice do 2250 metrov, potem planinske rastline (Alpenkräuter) do 2600 metrov in slednjič nad to višino mah in lišaj.

Kako prijetno je bilo pač takrat življenje med bovškimi gorami! Podnebije je bilo veliko milejše, o vetrovih se je malo vedelo, suše in toče skoro néso poznali! In kaki ljudje so takrat živeli po Bovškem? Ali je bilo sploh že kaj prebivalcev tukaj? Odgovorimo si najpoprej na zadnje prašanje?

Naše slovenske dežele imajo tako srečno lego, da se zares po pravici imenujejo "perstan Evropin", kakor je že naš ljubi Vodnik pel. One se razprostirajo ravno ondi, kjer se dotikata vzhodna in zapadna Evropa, kjer se tore nahaja prehod iz jutranjih v večerne dežele. In mala goriška dežela ima še posebej zelo važno lego med jadranskim morjem in Alpami, in je tore pravi "most med skalovjem in morjem." Čez tak most pa so ljudstva vedno rada hodila in čez Goriško so neprenehoma derli narodi v Italijo, ali pa tudi nasprotno.

Peljali so v starih časih trije poti čez našo deželo: eden iz Istre po Krasu v Oglej, drugi čez Hrušico po vipavski dolini v Venecijo in tretji čez Predél skozi Bovec in

Kobarid v Čedad. Zlasti važna je bila ta poslednja cesta, ker je bila najkrajša med kraji ob gorenji Dunavi in med Akvilejo. Blizu dunajskega mesta je stala že v starodavnih časih ljudska naselbina in od ondi je deržala pot čez Semering, ob gorenji Muri mimo Judenburga, Brez (Friesach), Beljaka, čez Predél skozi Čedad v Oglej. To je bila imenitna kupčijska pot, po kateri je dohajal jantar od baltiškega morja, kože in železni izdelki iz Norika v Akilejo.

Ob takih kupčijskih potih so se ljudje najpoprej naselili in sezidali mala selišča. Ne bomo se torej motili, četrdim, da je moralo tudi Bovško že zgodaj naseljeno biti, ker skoz-anj je peljala omenjena kupčijska pot. Iz predrimljanskih časov nam sicer né znana nobena bovška naselbina po imenu. Ali ko so se bili Rimljani naselili po naših krajih, popravili so tudi naše ceste nekoliko zaradi kupčije, še bolj pa iz vojaških uzrokov. Ob takih cestah je bilo treba postaj in selišč, kjer so popotniki lahko počivali in kjer so se tudi lahko dobivale priprege za vozove. Po teh postajah so uravnavali rimski vojaki svoje marše.

Tudi za predelsko cesto skerbili so Rimljani in tudi ob tej so sezidali svoje postaje. Né mogoče, da bi se ne bila nahajala na celem dolgi poti čez Bovško nobena taka postaja. In zares, če pregledujemo ohranjena imena teh postaj, spoznalibomo, da je peljala ona cesta po Bovškem, ki se imenuje v Antoninovem itinerarij "Via Beloio". Perva postaja na tej cesti je bila oddaljena od Akvileje XXX miljar, t. j. 48 kilometrov in stati je morala torej blizu današnjega Šen Petra med beneškimi Slovenci. Prihodnja postaja bila je (po omenjenem itinerariji) L a r i c e ali L a r i x, kakor drugi berejo. Ta je bila oddaljena od poprešnje XXXIV miljar, ali 53,5 kilometrov. Od postaje L a r i c e bilo je potem do Beljaka (Santicum) XXVII miljar, t. j. 43. kilometrov.

Kje moramo tore iskati postajo Larice? Daljava kaže, da v loški dolini, v srednjem Logu, ali morda celo na Stermcu. Ali je to morda neverjetno? Ravno nasprotno, še čuditi bi se morali, ko bi ne bilo ondi nikake postaje. Cesta pelje blizu ondi čez 1170 metrov visoki Predél in je na obeh straneh tega

prehoda jako sterma. Potrebna je bila torej naselbina v nje-
no varstvo in oskerbovanije, zlasti po zimi. Za vozove mora-
la je tudi priprega blizu biti in zato je bilo treba, da je
stala naselbina ravno pod sedlom. Razen teh stvarnih razlo-
gov pa imamo še drugih, ki govoré za to, da se je nahajala
postaja Larice v Logu.

Mangart, najviša gora nad Logom, imenoval se je pri Rim-
ljanih *M o n s P i c i s* (smolena gora). Czörnig sicer
pravi⁺) (+ Görz-Gradisca, I. pg. 725.), da je bilo Predelu
tako ime; a pomisliti je treba, da Predél, né "mons", temveč
j u g u m , s a l t u s. Tudi so Rimljani mislili, da *N a -*
t i s o (t. j. gorenja Soča) izvira iz gore Picis. Imeli so
pa za pravi vir Soče našo Koritnico in ta izvira iz Mangarta,
a ne iz Predela. Czörnig seveda porabi to priložnost in iz-
peljuje nemško ime Bovca: Flitsch, ali kakor se je pisalo v
srednjem veku *V l i z*, od Pix, Picis!

Če primerjamo imeni gore Mangarta in postaje Larice med
seboj, ali ne najdemo neke stvarne sorodnosti pri njih? La-
rice pomeni "*P r i m e c e s n u*", ali morda bolje "*V*
m e c e s n o v l j i". V starih časih je bil v loški doli-
ni velik mecesnov gozd, ki je dajal veliko smole in zato se
je tudi Mangart imenoval *s m o l e n a g o r a*. Še danda-
našnji nahaja se pod Mangartom kraj z imenom "Mesnova glava."

Če vse to primerimo, ne bomo dvomili, da je moral sta-
ri Larice pod Predelom stati. Današnji Log je beržkone sta-
reji, nego Bovec, kakor bomo pozneje videli. Ta postaja pa
né bila Bog ve, kako velika. Štela je nekaj hiš in hlevov,
bila je tudi nekoliko uterjena, ali vsaj dobro zagrajena že
zaradi varnosti pred zverinami. Do sedaj še né znan nikak
spominek in nobeden kamen iz te naselbine. Tudi to kaže, da
né mogla biti obširna. Sicer pa je mogoče, da se še kaj sta-
rinskega iztakne.

Naseljena je bila bovška dolina že jako zgodaj in mor-
da je tudi v Bovcu stalo že za Rimljanov kako selišče, dasi-
ravno se nam né ohranilo njegovo ime. Ali katero ljudstvo je
stanovalo pred Rimljani in pod Rimljani po teh krajih?

Iz starih zgodovinarjev vemo, da so prebivali po goratem, severnem delu V e n e c i j e "Karni". To ljudstvo prištevalo sedanji neslovanski zgodovinarji K e l t o m . A pomisliti je treba, da so bili Kelti po naših deželah le zapovedujoče, pozneje naseljeno pleme. Ker so Karni bolj v goratih krajih prebivali, znamenje je, da so bili enkrat premagani in od morja v gore potisnjeni. Že to kaže, da Karni niso mogli biti Kelti, nego najbližnji sorodniki sedanjih Slovanov, kakor je naš učen gospod Terstenjak zadosti dokazal.⁺) (+ Novice 1859, str. 249 in 256.) Stanovali pa so Karni razen po severnem Frijujskem tudi po Koroškem in od njih je dobila dežela ime "Karantan" (dežela Karnov). Iz Koroškega so bili prišli Karni čez gore tudi v frijujsko nižino in so sezidali ondi svoje mesto. Toda Rimljani so je prisilili nazaj čez gore umakniti se.⁺⁺) (++) Livius, lib. XXIX. cap. 22.)

Ti Rimljani so bili ustanovili l. 182 pred Kr. ob dolejni Natissi kolonijo Akvilejo (Oglej) kot središče kupčije z notranjimi deželami, pa tudi kot podlago za pozneje vojaške operacije v Podunaviji. Važnost tega mesta se je kaj pokazala: iz Akvileje so premagali Rimci in v pokornosti ohranili Norik in Pannonijo.

Premagavši Istre podjarmili so si l. 173 tudi Karne. Ti so še pozneje še dvakrat uperli Rimljanom, a consul Aemilius Scaurus (114-107) premaga obupne borilce, ki so po vzgledu Istrov najpoprej svoje žene in otroke in potem same sebe usmertili. (Eutropius, IV. 29) Karne hvalijo kot pridne, obertne ljudi, ki so obilo železa pridelovali.

Rimsko načelo je bilo: "Ubi Romanus vicit, ibi etiam habitat". Gledé na to pravilo sterilili so Rimljani veliko v kulturnem obziru za podjarmljene dežele ob južnih pobočijih Alp. Skerbeli so zlasti za izboljšanje cest in za povzdigo kupčije. Se ve, da so delali to v lastno korist, ker so hoteli podjarmljene dežele dobro izkoristiti. Rimski legijoni so prinesli seboj vero, omiko in jezik. Poleg svojih vojaških opravil izverševali so tudi javna dela. Na tak način so Rimljani v kratkem času popolnoma polatinčili sebi podveržena

ljudstva. Latinski jezik je bil zapovedan za vse ljudstvo in vsak ga je moral znati, kdor je hotel kaj veljati. Kako hitro je napredovala latinščina, pričajo nam sedanji furlanski Karni ali "Čarnijeli".

Tudi našim rekam in goram so dali Rimci svoja imena. Razen že omenjenega naj še dostavim, da so imenovali Triglava "Tullus". Ono visoko pogorje, ki se vleče poprek goriške dežele in deli Bovško od Tolminskega, zaznamovano z verhi Kanin, Kern, Vogel, Cerna perst, Blegaš; in ki se iz frijulske ravnine tako lepo vidi, nazivali so *P h l y g a d i a*, ali *m o n t e s P h l y g a d i*. Razen teh imen spominja nas še na Rimljane star denar, ki se tudi po Bovškem pogostoma nahaja.

II.

Iz mirno razvijoče se omike prebudi našo deželico ljudsko preselovanje. Zaradi njene lege ob vhodu v Italijo derla so skoro vsa hunnska in germanska ljudstva skozi njo. Koliko so mirni prebivalci pred njimi terpeli, ne da se popisati. Še do današnjega dne se je ohranil med našim ljudstvom spomin na grozovitega Attilo. Še le ko se polasté vzhodni Gothi Italije, l. 493, oddahnejo se nekoliko naše pomandrane dežele pod Theodorichom Velikim in njegovimi nasledniki.

Ali to je trajalo samo malo časa. Jedva so bili Byzantinci Gothe ugnali in jim vlado v Italiji odvzeli (l. 555), že prihrujejo suevski Langobardi iz Pannonije. Ti so derli skoro gotovo čez Predél po Bovškem, mimo Kobarida ob Nediži na Frijulsko, po leti 568. Na to dogodbo nas spominja *M a t a j u r*, kateremu so bili dali ime *M o n s r e g i s* (kraljeva gora).

Vsledi viharnega preselovanja narodov izginili so bili skoro popolnoma stari prebivalci Pannonije, Norika in Karnije. Če je kdo izmed prvotnih stanovnikov in izmed rimskih provincjalov odšel meču skozi deročih ljudstev, pobegnil je gotovo v varneje kraje, v terdna mesta, na otoke v lagunah; ali pa se je umaknil v više, nepristopneje kraje med gorami.

Redek je bil, ki se je vzdržal in ostal za kvas prihodnjim naseljencem.

Tako so imeli Slovenci, ki so že krog leta 550 v Sirmiji in dolnji Pannoniji stanovali, prostor širiti se počasi ob Savi, Dravi in Muri navzgor. Ker so prišli iz velike sarmatske ravnine in ker je bilo vse njih življenje ravnini privajeno, lahko razumemo, da so se tudi v novi domovini polastili najpoprej ravnih krajev. Saj so jim mogli le edino ti obetati dovolj pogoja za toliko priljubljeno poljedelstvo. Ko so pa začeli drugi rodovi od zadi pritiskati in ko se je ljudstvo s časom pomnožilo, morali so seveda tudi Slovenci vedno više in više stopati in se zadnjič zadovoljiti tudi s štermim svetom.

Po odhodu Langobardov v Italijo pomaknili so se Slovenci tako daleč proti zapadu, da so dospeli med leti 592 in 594 že do najskrajnejše meje Italije in bavarskega vojvodstva. Gotovo je, da so že l. 598 v Italijo prodreti skušali, a eksark Kallinikos potisnil je je za takrat še nazaj. Na Bovško so se naselili Slovenci iz Koroškega čez Predél. Po tej cesti hiteli so tudi proti Italiji in res se jih je precej naselilo po berdih nad Čedadom. Ti so ohranili terdovratno še do danes svoj jezik, dasiravno živé že nad 1200 let v vedni dotiki z italijanskim življem. Ob času omenjenega selenja ostal je marsikedo v koritniški in gorenji soški dolini ter se naselil ondi stalno. Tako je dobilo Bovško svoje sedanje prebivalstvo. Še dandanes je bovško narečje najbolj podobno benečanskemu in se loči znatno od tolminskega.

Takrat so bili Slovenci (zunaj frijulskih), še prosti in samostojni. Živel so sami za se pod lastnimi župani, ki so bili njih svetni oblastniki in župniki ob enem. Do večje politične skupnosti povzdignili so se stoprav pozneje in le na nekaterih krajih. Taki so si volili tudi svoje lastne vojvode, n. pr. na Koroškem, v Sisku itd. Živel so mirno, pečaje se s poljedelstvom in sem ter tujá z malo obertnijo. Okoli in okoli od sovražnih, ropoželjnih sosedov obdani privadili so se počasi tudi sami ropanju, in tako beremo, da so večkrat čez mejo udarili v Italijo ali Istro. Sami so morali

največ preterpeti od divjih Avarov ali Obrov, katere so tudi Pesjane ali Pesoglavce imenovali. Ti so prišli med Slovence, kedar se jim je poljubilo, in vzeli, kar jim je dopadlo, potem pa so zopet izginili. Avarsko gospodstvo nad Slovenci si ne smemo torej misliti stalno, redko in povsodi enako; nego le kot faktično nadvlado močnejega nad slabejim, brez pravnega naslova in urejenih razmer v našem pomenu. Avari so bili za Slovence to, kar v XV. in XVI. stoletiji Turki. Le za časa hrabrega Sama (627-662) oddahnili so se bili Slovenci za več časa.

L. 774 uniči Karol Veliki langobarsko kraljestvo in si prisvoji tudi frijulsko vojvodino (l. 776). Tako se je razširila oblast frankovskega kraljestva do slovenskih mej in razumljivo je, da so želeli Franki podvreči si tudi mirne Slovence, zlasti ker so hoteli uničiti zadej bivajoče Avare. L. 788 napade Karlov sin Pipin Istro in Liburnijo ter si podverže pri tej priložnosti Slovence tija doli v Pannonijo. Tudi koroški Slovenci, ki so bili že l. 748 od Bavarcev odvisni, pridejo istega leta neposredno pod frankovsko oblast, ko odstavi Karol vojvodo Tassila in uniči rodno vojvodstvo bavarško.

Z letom 788 konča torej doba slovenske neodvisnosti in začne se nova doba tujega gospostva, pa tudi robstva, fevdalnega nasilstva, potujčevanja in ponemčevanja ter ob enem pokristijanovanja; vsledi česar so se povzdignili Slovenci od prirodnega stanja k izobraženemu. Ker pa je bil Karol moder politik, ne razdelil po svoji navadi koj iz početka novo pridobljenih dežel v okrožne grofije (Gaugrafschaften), nego pustil je Slovincem njih domače župane in glavarje, le da so se morali ti kerstiti dati. Še le počasi je vpeljal svojo upravo in ž njo kristijanstvo z desetino, ter razdelil slovensko zemljišče med svoje germanske plemenitaše, ki so pripeljali raznih nemških naselnikov v deželo.

Vsled germanskih fevdalnih nazorov smel je kralj svobodno razpolagati z novo pridobljeno zemljo podverženega ljudstva. Razdelil jo je torej po svoji volji med zveste priveržence in ti so postali v kraljevem imenu pravi lastniki darovanih zemljišč. Poprešnji gospodarji, slovenski kmeti, ponižani

so bili na ta način do u ž i t n i k o v in za to uživanje svojih poprej lastnih zemljišč morali so plačevati razne davke. Tako je postal iz početka svoboden slovensk kmet n a j e m - n i k , in mnogokrat tudi rob, soženj novim gospodarjem.

S preobračanjem k novi veri poberala je cerkev povsodi tudi desetino. A to je bilo jako nevarno in modri možje so velikokrat svarili misijonarje, naj ne gledajo toliko na desetino, kakor na pridobitev kristijanov. Tako je moral učeni Alkuin prav nujno opominjati svojega prijatelja, oglejskega patrijarha Pavlina, naj odlaša z desetino. Kazal je na Save, ki so se bili zaradi tega kristijanstvu odpovedali.⁺) (+ Dümmler, Südoestliche Marken, Archiv f. Kunde öst. Gesch. Quelln, X. pg. 22.) Gotovo je morala desetina tudi Slovence strašiti, da so se le počasi Kristusovih nauk poprijemali.

Med bovškimi Slovenci širili so sveto vero brez dvombe oglejski patrijarhi s pomočjo čedajske duhovščine. Ali kristijanstvo je po naših gorah jako polagoma napredovalo. Slovensk značaj kaže veliko terdovratnost na sebi, kedar je treba svoje individualno prepričanje zatajiti in se drugemu podvreči. Zato so se deržali Slovenci terdo svoje stare vere, svojih starih šeg in običajev. To terdost razumemo tem bolj, če pomislimo, da so oznanjevali sveto vero le tuji duhovniki, koji še narodovega jezika néso znali. Dalje so sprevideli tudi Slovenci, da ne preti nevarnost le veri njih očakov, nego tudi njih svobodi, neodvisnosti, kajti s pokristijanovanjem vred širilo se je frankovsko gospostvo in napredoval je nemški živelj. Kako z veseljem so se poprijeli svete vere panonski Slovenci, ker sta jim jo oznanjevala sv. Ciril in Metod v domačem jeziku in ker je branila Svatoplukova država ponemčevanja! Da je ravno po tolminskih in bovških gorah kristijanstvo počasi napredovalo, vidi se iz tega, ker so se našli ostanki malikovalstva še l. 1331 v Kobaridu, torej ob glavni cesti!⁺⁺) (++ Primeri: Domovina, 1867, list 17.)

Ostanki poganke vere Slovencev ohranili so se nam le še v ljudskih pravljičah in krajevnih imenih. Naše ljudstvo še mnogo pripoveduje o pozaju, ki je zahteval žertve mladih deklet; o začaranih kraljičinah, o hudih mačehah itd. Še danes obhajajo naši Slovenci o božiči, svetih trijeh kraljih,

veliki noči, sv. Juriji, sv. Janezu Kerstniku itd. mnogo šeg, ki spominjajo na staroslovensko mythologijo. Vse to kaže, kako visoko so nekdanj častili solnčno luč, ki je bila po zimi oslavljená, začarana; koja se je pa na spomlad prebudila in oživila, tako da je zemeljske pridelke izcimila, ozelenela in dozorela. Tudi o mythologiških bitijih znajo Bovčani še veliko pripovedovati, n. pr. o škratu, povodnjem možu, belih in častitljivih ženah; o babi, vedomcih, veščah, o Šimbiljah itd.

Izmed krajevnih imen spominjajo na slovensko mythologijo: Triglav (bog solnca), Baba (jako navadno ime gorá), Bohinj (Boginj) itd. Tudi cerkveni patroni spominjajo na češčenje staroslovenskih bogov. Terstenjak je postavil učeno hypotheso, po kateri se iz sedanjega cerkvenega svetnika lahko sklene, kako božanstvo so ljudje na tistem mestu častili.⁺) (+ Matičin letopis 1871, str. 19.) Po tem takem so častili na Stermem (sv. Mihael) Peruna in Radegosta; v Kalu pri Bovcu (sv. Janez Kerstnik) Kresa, v Bovcu in na Ternovem (sv. trojica) Triglava itd. Seveda more to le tedaj kaj resničnega v sebi imeti, če je dotična cerkev jako stara, hitro pri pokristjanjenji sezidana.

Po Karolovi razdelitvi l. 788 spadalo je Goriško in torej tudi Bovško k frijulski vojvodini. Ta se je prištevala Italiji do l. 952. Tega leta odloči cesar Oton I. m a r k o V e r o n o , (obsegajočo tudi Frijulsko) ter jo pridruži bavarški (in koroški) vojvodini, toraj n e m š k e m u c e s a r s t v u . L. 976 postalo je Koroško s a m o s t o j n a vojvodina in obsegala tudi Frijulsko in Verono. Frijulsko je ostalo v zvezi s Koroškim do leta 1028 in 1077.

III.

Kakor za goriško grofijo sploh, tako je tudi za Bovško prevažno pismo Otona III. s katerim izroči oglejskemu patrijarhu Janezu IV. zraven več drugih posestev tudi polovico dežele med Sočo, Vipavo in Alpami. To pismo je izdal v Raveni 28. aprila 1001 in v njem pravi: "Damus et donamus cum omni jure Johanni patriarchae et Ecclesiae Aquilejensi medietatem unius villae, quae s l a v o n i c a l i n g u a v o c a t u r G o r i z i a , nec non medietatem omnium

domorum, vincarum, camporum, pascuorum, herbaticorum, placitorum, collectarum angariarum, molendinorum, aquarum piscationum, silvarum, pabulaticorum, venationum nec non omnium rerum, quas in illis locis Saligani (Solkan) et Goritiae, vel in finibus locorum, quae sunt inter Hontium (Sontium) et Vipacum et Ortona (Ortuwia, Duwein, Devin) atque juga Alpium cum finibus et omnibus juribus antedictis." - Drugo polovico pa je daroval cesar konec istega leta frijulskemu grofu Verihenu (Verigandu, Varientu).⁺⁺) (++ De Rubeis, Monumenta Ecclesiae Aquilejensis, pag. 490.)

Ker leži tudi Bovško v zgorej zaznamovanih mejah, prišlo je torej z ostalim Goriškim patrijarhu in frijulskemu grofu v last. Kako sta si obe stranki posestvo razdelili, tega ne vemo. Verjetno je, da sta ga iz početka skupno vladali, morda skozi celo XI. stoletje. Pozneje pa jim se je svetovala previdnost, da je bolje posestvo razdeliti in stalne meje določiti. Kako se je to zgodilo, zopet ne znano.

To skupno uživanje Goriškega trajalo je gotovo ves čas, dokler so bili Eppensteinci goriški grofi. Razvidno je to zlasti iz okolnosti, da je goriški grof Henrik (1083-1090) daroval rosačkemu samostanu kraje, ki so ležali na Bovškem in Tolminskem. Henrikov brat Ulrich je bil oglejski patrijarh in tudi on je bogato pomnožil rosačka posestva ter povzdignil samostan v opatijo. Benečan Dandolo je bil proti koncu XV. stoletja komendator opatije sv. Petra v Rosazzu in on je prosil l. 1496 goriškega grofa Leonharda, naj bi ta poterdil rosačkemu samostanu vsa ona posestva, katera so mu bili nekdanj darovali goriški grofi. V tej prošnji se bere:

"Constat insuper, quod illustris dominus Henricus Goritiae comes dedit et donavit supra scripto monasterio contractam de P l e t i o cum omnibus adjacentibus montibus alpi-
bus et pertinentiis, quorum montium fines sive termini versus Tarvisiam et plagam septentrionalem extenduntur usque ad dominium reverendissimi domini episcopi Bambergensis, (Tarviž je bil lastnina bamberških škofov); versus autem plagam orientalem usque ad dominium serenissimi domini Maximiliani invicissimi Romanorum regis; versus vero Tulminum et plagam

australem usque ad dominium civitatis Austriae, et versus plagam occidentalem usque ad ditionem illustrissimorum dominorum ducum Venetiarum, cum infra scriptis ruribus, villis et locis, videlicet: Sedula (Sedlo), Borianana maior, Borianana minor, Počalch (Potoki), Creda, Melisca (Mlinsko), Idrisca (Idrijsko pri Kobaridu), Livisca (beržkone Livek; ali pa Livišče blizu Marije Celj nad Kanalom); super Tulminum: Idria (Idrija pri Bači), Livina (Ljubinj) itd." ⁺) (+ Primeri: Czörnig, o. c. I. pg. 486.)

Ali so vsi tukaj naštetih kraji že leta 1083 (1085) pod rosački samostan prišli, ne more se določiti. Dandolo je opisal meje Bovškega, kakoršne so bile v resnici ob njegovem času, a ne kakor je morda kaka starejša listina zaznamovala. On je naštel vse kraje, katere je takrat posedal rosački samostan na Bovškem (in drugod na Goriškem), a ne točno razločeval, kedar so bili darovani. Zato ne vemo, ali so vsi oni naštetih kraji že takrat obstajali, in ali se morda ime Bovca tukaj prvič imenuje.

Vsekako pa je razvidno iz Dandolove prošnje, da se je že takrat ločilo Bovško od Tolminskega in da je spadala k njemu tudi Kobariška okolica s "Kotom," kakor še do novejšega časa. Da je imel rosački samostan pravico desetino pobirati po Bovškem, to nam potrjujejo tudi poznejše listine. Tako vemo, da je odstopil l. 1285 13 zemljišč millstatske opati in da je dobil v zameno drugih za nje: "XIII. mansi in contrata, quae dicitur P l e t z , sive V l i z ." Tukaj beremo prvič n e m š k o i m e Bovca.

Ko so zadobili Lurugauci goriško grofijo in ko so postali tudi zagovorniki oglejske cerkve (po l. 1090), tedaj so bili uredili patrijarhi svoje razmere nasproti grofom in sicer tako, da je ostalo vse Bovško in Tolminsko v patrijarhovi lasti; sedanje goriško okrajno glavarstvo pa je pripadlo popolnoma grofu. Leta, kedar se je to zgodilo, ne moremo natanjko določiti.

Vendar je ostalo še vedno nekaj pravic goriškim grofom. Imeli so zlasti cerkveno zagovorništvo in patronat, kakor sploh v vsi patrijarhovi državi. A grof Meinhard II. odstopi l. 1227 to pravico patrijarhu Bertholdu in dobi kot od-

škodnino 25 mark (347,5 fl.) od dekana čedajskega kapitula.⁺)
(+ Coronini, Tentamen genealogicum comitum Gorit pg. 199.)

Na Bovškem je bil torej oglejski patrijarh gospodar in tudi deželni knez, ker leta 1077 so bili postali patrijarhi frijulski vojvode. Patrijarh pa ne oskerboval sam svojih posestev, nego razdelil je med svoje cerkve in samostane in jim dovolil desetino od teh posestev kot užitek. Izmed samostanov imel je torej rosački največ posestev na Bovškem, izmed cerkv pa čedajska.

V cerkvenem obziru izročil je patrijarh vso skrb za dušni blagor Bovčanov čedajskemu kapitolu. Natorno je torej, da je on tudi skoro vso desetino pobiral. Duhovno pastirstvo in cerkveno desetino prepustil je bil že patrijarh Janez IV. čedajskemu kapitolu, kakor po Tolminskem, kako tudi po Bovškem. Kmalu potem, ko mu je bil cesar Oton Goriško daroval, l. 10.15 namreč, izroči patrijarh mnogo krajev z njim dohodki za večne čase proštu sv. Štefana in vsem njegovim kanonikom ter njih naslednikom, v Čedadu živečim. Med drugimi izroči mu tudi "decimam, quae habet exire de plebe, quae vocatur Walcana (Volčane...) Denimam in loco, qui dicitur L a n c " itd.⁺) (+ Rubeis, Monumenta Eccl. Aq. pg. 490-94.)

Ali moramo pod imenom Lanc razumevati bovški L o y pod Predelom, to je prašanje. Kocjančič zastopa to mnenje ⁺⁺)
(++ Zgodovinske čertice nabrane po Goriškem l. 1853, ponatisnjene v Einspielerjevem Prijatlu 1855, stv. 384.) in če so res izgovarjali stari Slovenci nosni o (k) kakor a n ⁺⁺⁺)
(+++ Terstenjak v Slov. Glasniku 1865, stv. 183 ia dalje.), znalo bi to mnenje resnično biti. Na razvalinah nekdanjega Larice se je lahko že zgodaj vzdignil nov kraj, kojega so imenovali Slovenci L a g L a n g , L ô g . Po tem takem se Log poprej omenja, kakor Bovec.

Čedajsk kapitol pa ne bil zadovoljen samo z izročilnim pismom Janeza IV. nego obrnil se je naravnost v Rim s prošnjo, naj bi se mu poterdila duhovska oblast ob gorenji Soči. Dokazal je, da so mu bili ti kraji že pred štiridesetimi leti izročeni in da ima torej izključljivo pravico do njih. Vsledi tega izda papež Celestin III. l. 1192 posebno

bulo, v kateri sprejme pod svoje posebno varstvo čedajsko cerkev z njenimi posestvi, ji poveri vse pravice in žuga vsakemu, ki bi jo hotel v teh nadlegovati, z božjo jezo. V tej buli se omenja med drugimi tudi "cerkev v Bovcu z njenimi podružnicami."

Ob tem času je imel torej Bovec že svojega župnika, ki se je imenoval "vikarij" (čedajskega kapitula). Njemu je bila izročena skerb za dušni blagor vseh Bovčanov od Serpenice do Predêla. Imel je tudi svojega pomočnega duhovnika, kojega si je sam izbral in plačeval. L. 1306 uredé čedajski kanoniki tudi plačo duhovnikov po Tolminskem in Bovškem, ker do tedaj še néso imeli stalnih dohodkov. V pismu, ki so ga o tem sestavili, bere se o bovškem vikariji sledeče: "Item vicarius de P l e z decem et octo sextarios frumentum, mileum et mixturam (soršica?); et medietatem cascii et lanas, quae colliguntur in Sancto Georgio et in Ito Michaelae; medietatem Septimianarum et Legatorum seu mortuorum; ex propriam tenendo secum unum Scolarem." Ravno toliko naj dobiva tudi Kobarijski vikarij.⁺) (+ Prepis te listine se nahaja v grofovskem arhivu v Tolminu, sedaj lastnina notarja d.r žl. Premersteina.)

Tudi papež Pij II. poveri čedajski cerkvi vse njene pravice in posestva ter ji podeli l. 1459 v Mantovi tudi civilno in v lažih stvareh celo kriminalno sodstvo čez njene podložnike; vendar pa tako, da se sme vselej sklicovati na akvilejskega patrijarha. Dal jej je tudi popolno oblast podložne cerkve oskerbovati, sposobne vikarije in kapelane postavljati in kjer je treba tudi odstavljati. Vso cerkveno oblast čez Bovško izverševal je torej čedajski naddijakon, ki je stanoval v Tolminu.

Politiških vestij o Bovškem za časa vlade akvilejskih patrijarhov in goriških grofov némamo veliko. Z visocimi gorami od družega sveta ločeno začelo je nekako samostojno življenje razvijati. To se vidi zlasti iz razmere nasproti Tolminskemu. Kar se tiče mejne obrambe spadalo je Bovško pod patrijarhovega glavarja v Tolminu. Bilo je torej v političnem in cerkvenem obziru navezano na Tolminsko. A prebivalstvo je bilo večinoma sovražno Tolmincem. To sovraštvo se je zlasti

pokazalo l. 1381, ko so bili Tolminci napadli Tarviž in ga oplenili. Pa tudi Tarvižanci povernejo Tolmincem v enaki meri. Iz tega so nastali mnogi prepiri med Tarvižem in Čedadom, kot posestnikom Tolmina. Razsodbo izročijo goriškemu grofu, ki je imel dolžnost po patrijarhovini soditi. Kako je ta razsodil, ne vemo. Bovčani so se bili nagnili pri teh prepirih na stran. Tarvižanov in so tako razsodili Tolmince. Še le na prigovarjanje čedajskega mesta sprijaznili so se zopet in sklenili zvezo med seboj, l. 1384.

Med tem pa se je bilo namnožilo prebivalstvo na Bovškem in nerodovitna tla ga neso mogla vsega prerediti. Morali so toraj uvažati žito iz drugih dežel, zlasti iz Koroškega. Ali ker je bilo treba za tako uvaževanje visoko colnino plačevati, prosili so Bovčani deželne stanove koroške, naj je oproste colnine. To se je tudi zgodilo in leta 1467 so smeli 1153 vagonov žita brez colnine v svojo deželo pripeljati. Tako oprosteno se je gotovo ponavljalo večkrat.

V XIV. stoletiji začel je oglejski patrijarhat slabeti in hirati. Da bi zagotovil papež to važno državo guelfovski stranki, pošiljal je tujce za patrijarhe, a ti so skerbeli le bolj za svojo stranko in svoje sorodnike, kakor za deželne koristi. Patrijarška država ne bila nikoli zaokrožena, manjkalo jej je pravo središče in počasi so začeli patrijarhi zunaj dežele prebivati. Prepiri in sovraštva med domačimi plemenitaši so se vedno bolj množili, a patrijarh né mogel tega zabraniti. Slaba in šibka vlada zadnjih patrijarhov, za katerih so se dostojanstva prodajala in sodniki podkupovali, zrahljala je popolnoma državne vezi, dokler se néso Benetke z lahka polastile razpadajoče države.

Že okrog l. 1410 začeli so Benečani nenavadno hitro širiti svojo oblast po Frijulskem. V kratkem času polastili so se skoro vseh patrijarskih posestev, tudi Vidma, Čedada, Tolmina in Bovca. Zato je napovedal cesar Sigismund vojsko beneški republiki in poslal konec leta 1411 izverstnega vojskovodjo Filipa pl. Ozora na Frijulsko. Ta je pridobil v kratkem času 72 gradov, terdnjav in mest, katere so bili poprej Benečani patrijarhu odvzeli. Vojska je potem še dolgo trajala in

sedaj je zmagoval Sigismung, sedaj Benečani. Zadnjič sklenujo l. 1413 petletni mir v Terstu. Obe stranki ste obderžali, kar ste ob istem času v oblasti imeli. Tako je ostalo Tolminsko in Bovško pod varstvom nemškega cesarstva in v rokah goriškega grofa. Patrijarh pa je izgubil krog l. 1420 vso svojo posvetno oblast. ⁺) (+ Verci, Storia della marca Trevigiana, XIX. 62; Documento n. 2110.)

Toda čeravno nam zgodovina le malo poroča v tej dobi o naši deželici, vendar ne smemo misliti, da je v miru živela. Nasprotno, morala je veliko terpeti pred turškimi vpadi. Turki so takrat strašili celo Evropo in posebno so terpele slovenske dežele pred njimi zaradi svoje važne lege. Veliko krutosti in surovosti morali so prestati naši pradedi in mnogo kervi je bilo prelite. Slovenci so se hrabro držali in Turka večkrat do dobrega potolkli. Vendar je te ne ostrašilo, da bi ne bili prišli drugo leto zopet ropat in morit.

Tudi Goriškemu néso prizanesli Turki. Ko so po frijulski ravnini vse opleniili, obernili so se potem za Sočo navzgor in derli po Kanalskem, Tolminskem in Bovškem čez Predél na Korško. Tako se je godilo junija l. 1469 in tako po leti 1478. Tega leta so se podali 23. julija po malih praskah skozi Kanal, Kobarid in Bovec na Korško. Med potijo so ropali in morili, kar jim je pred oči prišlo. ⁺) (+ Parapt, Turški boji v XV. in XVI stoletiji, str. 63.)

Da bi se mogli uspešneje braniti turških napadov začeli so Benečani že leta 1472 Gradišče uterjevati in so tudi doveršili svoje delo kljub nasprotovaniju goriškega grofa, na katerega svetu je stal kraj. Ravno tako so po sedli tudi Bovec z nekterimi drugimi kraji ob gorenji Soči, da bi je uterdili zoper Turke. Na zgovarjanije goriškega poslanca Jarneja Cronschala néso nič odgovorili v Benetkah in ravno tako brezuspešno potegoval se je tudi cesar Friderik III. za goriškega grofa. Iz tega spoznamo, kako onemogla je že bila tudi vlada grofa Leonharda in kako malo so se bali mogočni Benečani tudi nemškega cesarja. Oni so si pač mislili, po smerti goriškega grofa pripade takó vsa dežela nam in torej gospodarimo lahko že sedaj svobodno po njej.

Benečani so bili res sezidali malo terdnjavo na desnem bregu Koritnice v bovški soteski ali Kluži (Flitscher Klause), ondi kjer je dolina najbolj stisnjena in že od nature za terdnjavo ustvarjena. Stala je na omotčevim robu, ravno nad koritom, v katerega globočini teče Koritnica. Nemci so dali tej terdnjavi ime *D a l b e r g* (Thalberg, Thalburg). Bila je iz početka lesena, kakor pričuje Marino Samudo ⁺⁺) (⁺⁺ Descriptione de la Patria del Friuli.) L. 1613 pa jo je dal njeni poveljnik in bovški glavar Filip Gera popraviti in iz kamnja pozidati.

Spomin na Turke se je globoko utisnil našemu ljudstvu. Ohranilo je jako veliko pripovedij o njih. Najbolj znana je tista, kako so bili pri bovškem gradu poginili. Čez Koritnico je držal lesen most, edina pot v terdnjavo. Ko se Turki približajo odkrijejo ljudje most na sredi, postavijo luči po gradu, potem zbežé. O mraku prihrumé divjaki do grada in ker vidijo luč v njem, krenejo naravnost proti mostu. Ali eden za drugim popada v strašno globočino. Še le ko se konji približajo zavohajo nevarnost in nočejo dalje. Koritnica se je bila pré zajezila radi toliko ubitih Turkov in še v poznejih časih je metala orožije na dan. ⁺⁺) (⁺⁺ Flander, Novice l. 1862, list 35.-) Ljudstvo spojuje ta dogodek s francoskim obleganjem bovškega grada l. 1797. -

V srednjem veku je bila začela predelska cesta močno propadati. Staroslavna Akvileja zgubila je bila svojo važnost in nehala biti kupčijsko središče ob jadranskem morji. Mesto nje povzdignile so se Benetke. Tem je bila predelska cesta bolj odročna in začeli so podpirati novo ob Taljamentu in Beli (Fella) čez Pontebo. In zares, posrečilo se jim je v kratkem času obrniti kupčijo na to stran. Toda ta cesta je bila bolj težavna in neravna, kot predelska. Dolina ob Beli je zelo ozka in stisnjena ter obstoji iz same prodnate struge. Na obeh straneh so puste skale, kjer né toliko persti, da bi moglo kaj rasti. Bela je zelo deroča in se vije nad 30 kilometrov daleč med dvema stenama. Le z veliko težavo mogla se je ob njej cesta izdelati.

Zato bi ne bila mogla pontebeska cesta konkurovati s predelsko, ako bi ne bili poslednjo roparji spravili v slabo ime.

Gradovi, ki so bili nekdanj sezidani v varstvo p o d b e n e -
šk e ceste (stratta del Pulfaro), kakor Villalta, Uruspergo
(oba lastnina gospodov Villalta) Zuccola (lastnina gospo-
dov Caporiaco), Gronumbergo in Antro (Landri), postali so
zdaj najhuja roparska gnezda, kamor so se roparski vitezi za-
pirali in odvzeto blago skrivali. Posebno sloveči bili so v
tem obziru gospodi Villalta, ki so med leti 1298-1305 tako
strašno gospodarili, potujoče lovili in jim blago jemali, da
se né nihče več upal po oni cesti iti in da so rabili raje
cesto čez Pontebo. Še l. 1325 oropali so Villalta dunajskega
kupca Concila, a morali so mu odvzeto žito nazaj dati. Zato
je ukazal patrijah že l. 1310 grad Villalto razdhati.

Toda ropanje se je še vedno ponavljalo in prederznost je
rastla vedno bolj. Čedajcem je bilo seveda veliko na tem leže-
če, da bi podboneška cesta svojo veljavo ohranila. Zato so se
potegnili za kamniskega kupca Hermana, katerega sta bila ro-
par Grampulinus in mesar Minius opleni. In še več, Čedad je
dal tema načelnikoma 30. oktobra 1321 celo p a t e n t, da
smeta na vseh drugih cestah ropati, razen na oni, ki pelje
skozi tolmínsko dolino (in strata canalís Tulmini), ter jima
je obljubil pri tem svojo pomoč in svojo podporo!⁺) (+ Bianchi,
Documenta historiae Foro-Julensis saeculo XIV., Archiv für
Kunde oesterreichische Geschichtsquelle, Bd. XXXVI.)

Leta 1331 sklène nek Pietro iz Čedada pogodbo z Branive-
rom iz Tolmina, vsledi katere se je podal Braniver kot ogle-
duh v Beljak, da bi ondi opazoval, kam se bodo kupci obernili
in potem Petru oznanil, da je bode to lahko oropal. Braniver
se je zavezal s prisego in obljubil, da ne bo pogodbe nikomur
ovadil. Peter je položil iz tega namena 20 soldov "di grossi"
(t. j. 50 goldinarjev) s hipoteke na vse svoje premoženje in
ta znesek je pripadel Braniveru po srečno doveršeni nalogi. -
In ta pogodba se je sklenila strogo po vseh tedanjih malen-
kostnih formalnostih pred pričami in pred notarjem!

Zadnjič je vendar izrekel patrijarh Rajmund čez Villalte
smertno kazen. Ti in Capriaci bili so sicer izročili svoje
gradove Avstrijcem, naj je posedejo, da bodo mogli pod njih
varstvom brez skerbi nadaljevati svoja ropanja; a za časa
patrijarha Ludovika Tecka bili so vendar vsi oni roparski

gradovi razdejani l. 1364. Najtrdnejši je bil Uruspergo, na severni strani Čedad, ena najmočnejših terdnjav v deželi. Čedajci so ga do tal razdjali in porabili njegovo kamenje za mestne zidove.

Ali podboneska cesta né mogla več zadoviti poprejšne veljave. V tem času je bilo narastlo mestice Gemona in njegovi prebivalci so se jako potezali za pontebansko cesto. Ta se je vedno bolj popravljala in zboljševala, nasproti pa so Benečani nalašč zanemarjali podbaneško cesto, ko so bili oni gospodarji v patrijarhovih deželah. Tako je obernila kupčija svoj tok čez Pontebo. Čedad je izgubil svojo važnost in mesto nje ga povzdignil se je Videm do glavnega mesta frijulskega.

A tudi za Bovško je bilo to velika nesreča. Ker né mogla zemlja vseh Bovčanov rediti prislužili so si mnogo s prevaževanjem in s priprego. Skozi potujoči kupci so puščali lep denar v deželi in dajali zaslužka marsikateri družini. Zdaj pa je vse to prenehalo in Bovčani so morali skrbeti za drug zaslužek. Oburnili so se večidel po svetu in začeli na drobno kupčevati z robo za obleko. Tega posla se deržijo še dandanes.

IV.

Po smerti zadnjega goriškega grofa Leonharda (12. aprila 1500) pripadejo vsa njegova posestva Avstriji vsledi starih dedinskih pogodeb. Cesar Maksimilijan pošlje hitro svoje poslanca v Gorico, da vzamejo grofijo v posest in sprejmejo poklon stanov. Prebivalstvo je je z veseljem pozdravilo novo vlado, ker je bilo sito vednih prepиров in bojev ter nestanovitne vlade goriških grofov, ki so v zadnjem času zunaj dežele stanovali. Upali so pod novo vlado, krepke obrambe proti sovražnemu sosеду, da se bode zopet povernila varnost v deželo. In zares, Maks je tudi kazal jako dobro voljo te želje izpolniti.

Toda nemirni časi mu néso dovolili tega. Benečani so videli neradi Goriško v cesarjevej oblasti, posedli bi je bili radi sami. Taka priložnost se jim je ponudila l. 1508, ko je napovedal Maksimilijan Benečanom vojsko, ker mu neso hoteli dovoliti prehoda h krananju v Rim. Beneški vojskovodija Alviano potolče v kratkem času Maksovo vojsko, polasti se Frijulske-

ga in verže posadko celo v bovški grad. Ravno tako se polasti tudi Tolmina in zabrani s tem, da né mogla doiti Avstrijcem nikaka pomoč čez Predél iz Koroškega. Le sedlo Predél je bilo v rokah Maksimilijanovega vojskovodije Brunsviškega. 22. aprila se polasti Alviano tudi Gorice in vsledi premirja med republiko in cesarjem (11. junija 1508) prišla je vsa goriška dežela, razen Postojne, pod Benečane.

Ali ta zguba né dala Maksu mirú. Že spomladi prihodnjega leta je začel novo vojsko z republiko. A imel je malo sreče. Vojvoda Brunsviški je zastonj oblegal zaporedoma Gradišče, Videm in Čedad. Ko né tukaj nič opravil podal se je na Tolminsko in začel oblegati tolminski grad. Pa tudi to podjetije mu je spodletele in zato se je podal na Bovško. Ondi so ga z veseljem sprejeli cesarju udani prebivalci.

Med tem so bili namreč Francozi Benečane potolkli in cesarju so poslale dolenjeavstrijske dežele izdatne pomoči. Bilo je torej lahko prevideti, da bodo Benečani končno ugnani. Da bi mogli avstrijski vojaki po Bovškem na Frijulsko, začel se je pogajati koroški glavar, Vid Welzer, kot cesarski pobaščenc, na Tarvižu z bovškim županom Avguštinom, naj mu izročé Bovčani grad v Kluži. To pogajanje imelo je dober uspeh in avgusta mesca 1. 1509 izročijo Bovčani prostovoljno grad in okolico v avstrijske roke, s pogojem, da se ohrani njih samostojnost in da se jim ne naložé druga bremena. Prostovoljno izročitev po zaupnih možeh zapisalo se je "ad perpetuam memoriam" in še danes se spominjajo Bovčani s ponosom na svojo zvestobo in udanost do Avstrije, ki se je ohranila od roda do roda.

Med pogoji, pod katerimi so se Bovčani Avstriji podali beremo, da je oprostil Maks vseh državnih davkov in jim dovolil, da smeje ravnati s šrenjskimi gozdi in pašniki, kakor hočejo. Nasproti pa so se zavezali Bovčani, da bodo branili grad v bovški soteski proti Benečanom. Za potrebe te brambe so bili odmenjeni izmed vsega bovškega gozdišča le trije gozdi. Pozneje so prevzeli Bovčani še razne druge osebne dolžnosti in službe.

Vse to je popisal pozneje bovški glavar Ferdinand Rechbach v spisu: "Wassmassen die Vöstung Flitsch widerumben an

das höchstlößliche Erzhaus Oesterreich khomben di dato anno 1509 im Monat August."

Nasledek bovške podaje bil je, da so Avstrijci skoro potem (3. septembra 1509) Tolmin premagali. Takrat so se podelile tudi vasi Stanovišče, gorenja in doljenja Borjana, Sedlo in Homec prostovoljno pod avstrijsko žezlo. In tudi tem vaščanom podelil je vojvoda Brunsviški nekaj svoboščin.

Ko je razdelil Maks goriško grofijo na 16 glavarstev, ustanovil je tudi na Bovškem posebno glavarstvo zraven tolminskega. In iz hvaležnosti do Bovčanov podelil je celo posebne privilegije njih glavarja. Kakor gradiščanski (in pozneje tolminski), bil je tudi bovški glavar neodvisen od goriškega in njegove naredbe, politične in sodnijske, šle so naravnost na kraljevo kamoro v Gradec in od nje dobili tudi odloge neposredno.

Iz početka so bili bovški glavarji iz različnih rodovin. Včasih je tudi tolminski glavar zapovedoval na Bovškem. Ko se je bila l. 1532. kuga po Štajerskem in Koroškem tako razširila, da je za njo več ljudi pomerlo, kakor ob času turških vojsk, opomnili so goriški stanovi tolminskega glavarja, Bonaventuro d'Egkh von Ungrispach, naj zapre in skerbno zavaruje vse soteske, zlasti pa b o v š k o , da ne bode mogel nihče v deželo priti. - Tudi l. 1595 so morali zopet bovški okraj zavarovati, ker je bila nevarnost, da bi se vnela kuga v njem.

Maksov naslednik v avstrijskih deželah, nadvojvoda (in pozneje cesar) Ferdinand, je bil v vednih denarnih zadregah. Njegovo prizadevanje, da bi se uterdil na ogerskem prestolu, stalo ga je mnogo truda in denarja. Zato je zastavljal ali dajal v najem svoja posestva in gospostva. Tako je zastavil tudi Goriško, in sicer dohodke z Bovškega in grad v kluži za 4000 goldinarjev.⁺) (+ Archiv f. Kunde oest. Geschichtsquellen Bd. XXII, pag. 100.)

Da bi svoje slabe finance opomogel, skušal je vse mogoče vire izcerpiti. Tudi bovške in tolminske gozde je hotel v denar spraviti, zato je ukazal l. 1536 naj se izverše vse priprave, da se izpelje po Bovškem terdna cesta in da se Sočina struga tako uravna, da bode sposobna za plavanije derv:

"damit die Kaufleute und Handthierenden solchen Weg und Schiffahrt, auch wie die Holzschwemme gebrauchen möchten; das Uns selbst zur Mehrung unseres Kammergutes, auch zur Aufnahme unserer Länder und Leute in denselben Orten hocherspriesslich seyn wird." - V komisijo, ki je imela vso to stvar pregledati in urediti, izvolil je Ferdinand: kot predsednika Nikolaja pl. Thurn, glavarja gradiščanskega; in kot izvedence same Štajerce; Krištof Praunfalk, vskerbnik v Aussee, Wilhelm von Movsheim, Martin Zott, Mihael Meilinger in naddervar mojster "Hans beim Hall zu Ayssee." ⁺⁺) (⁺⁺ Muc-har, Geschichte Steiermarks, VII. 417.)

Vsled tega povelja naredile so se vse priprave za plavanije derv. Martin Černoca, gozdni nadzornik za Istro in Kras, izdelal je bil s pomočijo stavbenega mojstra Volfanka Patron-a grablje in druge vodne stavbe pri Gorici, da bi se povzdignila aerarična kupčija z dervami v Benetke. Cesar Ferdinand sestavi 4. septembra 1544 komisijo treh izvedencev, ter ji ukaže, naj se zbere v Gorici in pregleda ter presodi Cernočine stavbe; ob enem pa naj predloži načert, kako bi se dale postaviti ob Soči še druge enake stavbe, v pospeševanje aerarične kupčije z dervami. ⁺⁺⁺) (⁺⁺⁺ Ibidem, pg. 489).

Tako se je začelo izsekovanje in trebenije bovških in Tolminskih gozdov. Ker je obetalo to lep dobiček, napredovala so pripravljalna dela jako hitro. Zlasti goriški glavar Franc Thurn (1542-1599) prizadeval si je mnogo, da bi uredil sekanje gozdov. Toda ljudje in delavci niso bili posebno izbirčni in sekali so kar od kraja, če tudi so potem na mestu segnili posekana derva. Tako se je začelo pokončevanje gozdov po Bovškem in žalostne posledke tega čutimo sedaj prav globoko.

Pametni in previdni možje so že takrat svarili pred pokončevanjem gozdov in klicali vlado na pomoč. Tako je pisal bovški glavar Gera 26. maja l. 1619 pomilovalno pismo gozdnemu nadzorniku Arardiju, v katerem se izreka proti brezsmiselnemu izsekovanju gozdov: "Milo se stori človeku, ko vidi, koliko derv so prebivalci Soče zastonj posekali in ko zapazi, kako se gozdi pokončujejo ne glede na mlade rastline. Ker že

Pravijo, da je bila to nemška rodovina s pridevkom "Scharffenstein".[†]) (+ Czörnig, Görz-Gradisca I. pg. 773-774.) L. 1627. so bili sprejeti Sembleri med goriške stanove. Pervi bovški glavar iz te rodovine je bil Julij Andrej, katerega je cesar Leopold I. povzdignil v baronski stan. Njegov sin Julij Felix je bil tudi glavar v Bovcu. Najimenitnejši glavar iz te rodovine pa je bil Feliksov sin Janez Andrej, katerega spominek se nahaja v bovški cerkvi. Ta pobožni baron se omenja še l. 1679. kot glavar v Bovcu. Njegov sin je bil Julij Sembler, zadnji te rodovine. Njegova hči se je omožila z grofom Ferdinandom Attems v sv. Križu in od takrat se je imenovala ta rodovina Attems-Sembler.

Attemsi so podedovali Semblerjeva posestva na Bovškem, in tore tudi železni rudnik v Trenti. Ravno tako so postali Attemsi bovški glavarji in prevzeli sodstvo po teh krajih. Vendar né ostalo bovško glavarstvo vedno v rodovini Attemsov. L. 1719. izda nek Rechbach v Gorici knjižico: "Observationes ad stylum curiae graecensis, Goritiae etc. Ampletii." V njej stoji o bovškem glavarstvu sledeče:

"To glavarstvo né dedno. Glavarja imenuje cesar po nasvetu dvorne kamore v Gradcu. On ima dolžnost braniti terdnjavo v soteski (chiusa) in vladati kmete. Pod njegovim poveljstvom stojijo en bombardir in štirje vojaki, katere plačuje kamora. Glavar mora soditi v civilnih in kriminalnih zadevah. Pri- tožbe čez njegovo razsodbo se vložijo naravnost na vlado v Gradcu. - Ker je večina Bovčanov podložna urbarju rosačkega opata in ker leži ta opatija na Benečanskem; zato mora glavar natanjko paziti, da se ne rodi iz te razmere kaka škoda za prebivalce. Kedar se pa opatija izprazni je zmerom dolžan glavar inventar narediti in sekvester vpeljati".

L. 1738. beremo, da je bil glavar v Bovcu H e n r i k d' O r z o n e , gospod v Sovodnjem in Russizu, skrivni svetovalec in vicedom kranjski. L. 1757. zastavi vlada bovško glavarstvo grofu Francu Gorgo. Toda čez tri leta pride zopet v oblast cesarske kamore.

Julija meseca 1757. pridejo beneški podložniki (Rezija- ni?) v bovški okraj in pobijejo ondi vso živino, ki so jo

našli na paši. Zato prekoračijo v septembru istega leta nekatere tolminske občine beneško mejo in ravnaajo hudo z bližnjimi Benečani.

Leta 1783. je imelo vse Bovško s kobarijskim okrajem 1084 hiš (sedaj jih ima 1460), tore okoli 5500 prebivalcev; gotovo še malo!

L. 1785. 15. decembra pride povelje, da se mora nov kataster narediti. Vsledi tega se poda l. 1786. nad 60 zemljemercev na Tolminsko in Bovško. Ti so morali presoditi rodovitnost zemlje s pomočijo nekaterih domačih izvedencev. Kljub temu, da je bilo to leto nenadno deževno, izveršilo se je delo še pred jesenijo. Na tej podlagi preračunijo davek, katerega naj plačujejo posestniki od svojih zemljišč. Cesar Jožef hotel je namreč zemljiški davek urediti in tudi Bovčani so bili v nevarnosti, da izgubijo svoje oproščenje davkov. Toda Jožefova smert je je rešila te nevarnosti in cesar Franc I. jim poterdi l. 1793. zopet to predpravico. A terpe-la je le malo časa več.

V novejem veku se je bilo pokazalo na Bovškem tudi nekaj obertnije. Proti koncu XVI. stoletija napravita Ivan Gibellino in Gregor Kumar v Trenti fužine za železo. Nadvojvoda Karol je dovolil l. 1579. potrebna derva iz deržavnih gozdov. Rudnik je začel lep dobiček donášati, prišel je v posest Semblerjev in od teh v roke Attemsov. Ta rodovina je mnogo storila za povzdigo trentarskih fužin. Grof Hermann Attems je stanoval navadno v Trenti in v svojem testamentu od 27. marcija 1693. je določil, da ima ostati rudnik vedno v lasti pervorojenca in sicer v rodovini njegovega unuka Henrika Attemsa in njegovih potomcev.

Poprej divja trentarska dolina je v kratkem oživela, rudokopi so začeli koče staviti in družine ustanovljati. Pervi delalci so bili večinoma vojaški beguni, nekatere rodovine celo iz laških Tirollov. Zato je menda tudi kraj dobil ime po Tridentu (Trento). Železne palice iz Trente se bile znane po vseh primorskih kovačijah. Grof Attems naredi vozno pot iz Trente v Bovec, šest ur daleč, na lastne stroške. Da bi skerbela tudi za duševni blagor rudokopov sezida jim l. 1690. kapelico in ustanovi l. 1694. poseben beneficij pri tej cerkvici.

Toda vse to né trajalo dolgo. Zaradi velikih stroškov pri kopanju v tako oddaljenih krajih, morda tudi zaradi ne posebne kvalitete, né moglo konkurovati trentarsko železo z enakimi izdelki sosednjih dežel; zlasti potem, ko je bil baron Žiga Cojz železno obrtnijo na Kranjskem zelo povzdignil. Iz teh vzrokov prodajo Attemsia krog l. 1750. rudnik nekemu Silbermaglu. Toda tudi ta né imel sreče in l. 1778. opustili so vse kopanje, morda tudi zato, ker je primanjkovalo derv za fužine. Tako so izgubili Trentarji svoj zaslužek. Delalci se razkrope na vse strani. Le nekaj družin ostane v Trenti in te zamené kladiivo s pastirsko palico, ter se stalno naselé ob gorenji Soči.⁺) (+ Glas 1874, podlistek 42-50.)

Bere se tudi, da so imeli baroni d e G r o t t a celo v Bovcu svoje fužine l. 1624. Kaj se je dalje ž njimi zgodilo, né znano. V drugi polovici XVII. stoletja je hotel grof Anton Lanthieri na meji grofije in Koroškega (v Bovcu?) ustanoviti papirnico in tovarno za volno; toda vse mu je spodletelo.

Glavno sredstvo za kupčijo in razvitek dežele so dobre ceste. Starodavna cesta čez Predel ohranila je še v novejšem veku svojo veljavo in bamberski škof je pobiral colnino na Predelu kot posestnik Tarviža. Toda ta cesta je prihajala vedno slabēja, ker je bila močno zanemarjena. Še le s pomočjo nadvojvode Karola začela se je popravljati in širiti l. 1576. Delo je sicer počasi napredovalo, pa ko je bilo enkrat dokončano, pokazali so se koj dobri nasledki. Korošci so radi hodili po goriška vina; nasproti so prejemale Goričani od njih železo in lan. Zaradi živejše kupčije imeli so tudi prebivalci po Bovškem mnogo zaslužka in ob cesti ležeče vasi so hitro naraščale.

Tudi Benečani so spoznali važnost predélske ceste in da bi moglo koroško blagó tudi v njih deželo prihajati, začeli so popravljati l. 1593 staro podbeneško cesto od Čedad do Kobarida. In še celo na avstrijskem svetu so jo popravili dve milj daleč. Ko so pa to v Gorici zvedeli, ukaže goriški glavar, da mora sto Tolminec precej razdreti oni kos ceste, ki je bil na avstrijski strani! Goričani so hoteli, naj bi šla vsa kupčija le na Gorico, in ne na Čedad in Videm.

Da bi koroška cesta večo važnost zadobila, ukazal je nadvojvoda Karol 28. marcija 1590, da se sme zunanje vino le po tej cesti na Koroško uvažati. Seveda je skerbel tudi za državni dobiček in postavil mitnice v Volčah, Kobaridu in Bovcu. Tudi nadvojvoda Ferdinand je bil ponovil ono prepoved 1. 1603 in 1604. Ali koroški stanovi so tako dolgo protestovali, da je bila ta prepoved 1. 1609 preklicana. Bovčani so vozili blago za svoje potrebe iz Koroškega in ker je bila znana njih ubožnost, dovolili so jim koroški stanovi 27. junija 1594, da smejo blagó za svoje potrebe brez colnine iz Koroškega voziti. A bovški glavar je moral zaradi tega stanovom revers dati.

Korošci so bili ustanovili celo mitnico na Tarvižu, da bi iz njenih dohodkov popravljali cesto na koroški strani in čez Predél do Bovca. A to se ne zgodilo, ker se je zdela Korošcem ta cesta premalo važna. Zato je pa začela predélska cesta zopet razpadati in poderti mostovi se néso več zidali. Goričani so se pritoževali čez Korošce pri vladi, a ker né to nič izdalo, začeli so se naravnost ž njimi dogovarjati o skupnem vzdrževaniji ceste. In res, po dolгих ovirah in obotavljanjih zediniti se 1. 1670 obe deželi, da hočeti prevzeti vsako eno tretjino stroškov. Za zadnjo tretjino pa ste naprosili cesarja Leopolda. A kljubu temu je moral Korošce prisiliti cesarski komisar, da so plačali svojo svoto in tako se je nabralo 15000 forintov. Kar je še primanjkovalo, dodalo je takrat Goriško.

Pa v XVIII. stoletiji so zopet zanemarjali predélsko cesto, tako da je komunikacija s Koroškim vedno nevarnejša prihajala. Le zdaj pa zdaj se je vlada ali dežela spomnila, da je treba tudi za to cesto kaj storiti. Take žalostne razmere so trajale noter v naše stoletije, ko se je vsa stvar na bolje zasuknila. Najbolj so terpeli Bovčani pri tako slabih razmerah.

Tudi gospodarstvo z bovškimi gozdi je bilo vedno slabše. 5. aprila 1657 zapove vlada, naj se tolminski in bovški gozdi pregledajo in zboljšajo. Ali to se né zgodilo. Še le pod nadzorništvom marljivega Fornasarija so se bili gozdi zopet

toliko porastli, da je bilo mogoče derva sekati in ž njimi kupčevati. L. 1662 lotilo se je tega podjetija posebno društvo in aerar je imel velik dobiček. Pozneje pa so mu proužročile elementarne nesreče in malomarnost njegovih agentov mnogo škode. Zato je prepustil l. 1763 pravico derva sekati in plaviti za samih 1000 forintov društvu S a n t o B u s i n e l l i e t C o m p . In to je imelo pri svojem podjetiji tako sijajen uspeh, kakoršnega se né nihče nadejal.

Na tak način so potrebili skoro vse gozde po Bovškem. Kar se né spravilo v kupčijo, to je zginilo ali na mestu ali pa na različnih prodih. Tako so ostali goli naši hribi in puste naše gore. Deževje in voda je sprala perst ter jo odnesla v nižavo ali celo v morje, pobočija pa so postala kamenita in popolnoma nerodovitna. S tem je nastala velika škoda za narodno gospodarstvo. Pomanjkanije derv, katera se morajo od daleč prinašati, čuti se jako britko po vsem Bovškem in najžalostnejše je to, da némamo nikakega upanja, da bi se stvar v bodočnosti na bolje obrnila.

V.

Ko se je bila začela l. 1797 vojska med francosko republiko in Avstrijo, ter je bila zadnja v Italiji tepena, prišel je general Napoleon Bonaparte začetka marcija v Gorico, postavil je ondi provizorno vlado in naložil deželi 150.000 frankov kontribucije. Pred njim se je pomikala iz Italije avstrijska vojska pod nadvojvodo Karlom, ki je mislil svoje moči spet zbrati v Beljaku. Sam je šel čez Ljubljano v Kranj; ob Soči gori pa so se pomikale brigade Gontreuil, Köblös in Graffen, ter oddelki Fedak, Paumgarten in Mier, skupaj $10\frac{1}{2}$ bataljonov in $3\frac{1}{4}$ eskadronov, ali 6500 pešcev in 400 konjikov. Ko je francoski general Massena, čez Pontebo prišedši, Tarviž posedel, bila je soška kolona odsekana, Karol jo je hotel rešiti in zapovedal Ocskayu, ki se je bil od Pontebe do Korena umaknil, naj zopet napade Tarviž, "če né nevarnost preočitna, da bi izgubil vso vojsko."

Pred poldne 21. marcija se zedinila generala Bajalich in Gontreuil v Kobaridu in pošljeta rezervno artilerijo proti

Ternovemu. Tu slišita, da je Tarviž padel. Gontreuil sklene berž napasti sovražnikovo pozicijo sé svojimi štirimi bataljoni in dvema eskadronoma Erdödyjevih huzarjev pod vodstvom oberstlajtenanta Fedaka. Artilerijo so poslali v Bovec, da pomnoži posadko v gradu z dvema topoma. Žago in steze v Rezijo posedle so tri stotnije Hrvatov. Zvečer 21. pride Gontreuil na Predél in se ustavi. Poslal je Ocskayu poročilo, naj bi se ž njim združil ravno ob istem času, ko je ta dobil ukaz, naj zapade Tarviž.

Zjutraj 22. dere Gontreuil v Rabelj in pobije ondašnjo francosko stražo, ki se je morala umakniti na Tarviž. Gontreuil pusti tri stotnije na Stermcu in dve v Rablju za zvezo z Bajalichem ter udari na Tarviž in ga tudi premaga s pomočjo prebivalcev. Ravno tako je pustil Bajalich brigado Köblös za seboj na Bovškem in se pomikal z drugimi 1700 moži proti Tarvižu. Tudi Ocskay in Karol prideta tija in tako so bili 23. marcija bitko pri Tarvižu, v kateri je pa zmagal Mas-sena. Nadvojvoda je zastonj pričakoval Bajalicha. Poslal mu je vest o nesrečni bitki in svet, naj se skuša rešiti čez Trento in Bohinj na Kranjsko. Toda njegova osoda se je bila med tem že odločila.

Francoska divizija Gieux napadla je že 22. marcija sprednje pošte Köblösove v okopih pri Stupici. Gieux vjame 1000 mož in dva topa, ostale pa podi do Kobarida. Köblös se je vmaknil v bovški grad, ki je bil poseđen s 500 grandirji.[†]) (+ Vodnik, Ljubljanske Novice 1797, 26. malega travna) Francozi pridejo skoro za njim in že 22. ga začneta oblegati generala Vierder in Bon. Takrat je deržala cesta še v dolinici pod gradom čez Koritnico in se vila potem navzgor na vzhodni strani terdnjave. Ob tej cesti se utaboré Francozi in napadajo grad. A posadka je hrabro odbila vse naskoke.

Toda sprevidela je, da se ne bode mogla dolgo braniti in sklenila je pomagati si zvijačno. O mraku odide en del posadke iz terdnjave, ostali pa so bili tiho, tako da so Francozi menili, ka so odšli vsi. Ker so se bali, da bi se Avstrijci ne premislili in zopet posedli tako važno mesto, hoteli so se grada polastiti še tisto noč. Med tem je bila ostala posadka potegnila le dva sežena dolgi most čez Ko-

ritnico nazaj. Ko začne prvi oddelek Francozov naravnost proti gradu koračiti, popadajo v temi vsi v globočino. Od zadej gredoče opomnil je še le ropot bobna, ki se je s tamburjem vred v globočino kotolil, da tukaj mora nekaj posebnega biti.⁺) (+ Ta prigodek je ljudska pripovedka postala v čas turških vojsk in pripoveduje o Turkih, kar se je v resnici s Francozi godilo.)

Tako so odjenjali Francozi in si raje kupili izdajalca, ki je kraj dobro poznal. Ta je pripeljal sovražnika na vi-sočino, ki se ravno nad gradom vzdiga. Francozi posedejo vse bližnje stermine in zjutraj 23. ponove naskok na grad.⁺⁺) (+ Carinthia 1782, št. 52.) Ker né bilo rešitve od nikjer pričakovati podala se je posadka ob eni uri po poludne. Köblös z večino svoje brigade je bil ujet. Francosko bojno poročilo govori o tem dogodku takole: "Med tem je preganjal general Guieux kolono, katero je bil pri Pusero (Pulfaro? t. j. Podbo nesec) potolkel do avstrijske Chiuse, jako uterjenega grada, kateri pa je bil po silno terdovratnem boju v naskoku vzet. Pri tem so se posebno poslavili general Bon in Verdier ter četerta polbrigada, kakor tudi triinštirideseta. General Köblös sam je branil grad s 500 granadirji. Po bojnem pravu bi se bilo moralo tem 500 z mečem glave odsekati, a te barbarske pravice se francoska armada né nikoli posluževala". To se nanaša na opisano zvižajočo posadke. Francozi so se znesli nad gradom ter ga v jezi razsuli. Njegova razvalina se še dandanes vidi in hervaški Vienac VI. 1874, št. 237 je prinesel njeno podobo.

Med tem je marširal Bajalich z ostalo divizijo proti Predelu. Toda njegovi vozovi so mogli le počasi napredovati na slebih potih. Naenkrat ga napade Guieux od zadej. Ob istem času zadene tudi njegova prednja straža na Massenove vojake v Rablju. Po kratkem boju udal se je Bajalich sé svojo divizijo. Vendar je ušlo 800 mož z oficirji k Ocskayu v Koven. Od treh stotnij lovcev prišlo jih je mnogo v Celovec. Ravno tako je uteklo več sto razkropljencev. Vsa izguba Avstrijcev 22. in 23. marcija je znašala 3000 mož, 25 topov in 400 voz sé živežem.⁺) (+ Posneto po "Oesterreichisch-militärische Zeitschrift" 1837. zvez. 4-8.)

Goriško je ostalo takrat pod Francozi od 21. marcija do 17. septembra 1797 t. j. do kampoformijskega mira. L. 1805. so zopet posedli Francozi pod Jourdanom in Masseno Goriško in postavili provizorno vlado. Grofijo so razdelili po svoje in en kos so prikrojili k Frijulskemu. Toda to je trajalo le do požunskega mira 26. decembra 1805.

L. 1809. poskusi cesar Franc I. še enkrat svojo srečo in napove Napoleonu vojsko. Nadvojvoda Karol napade Bavarsko, Ivan pa grev Italijo. Ali Karlova nesreča primora tudi Ivana umakniti se, dasiravno je zmagoval. Da bi avstrijska vojska poprej in nenadlegovana od italijanskega podkralja Evgena na Oggersko dospela, ukazal je nadvojvoda, naj se skuša z malimi terdnjavami francosko vojsko ovirati. Središče te forifikacije je bilo na Tarvižu in okoli njega se je naredilo šest zvezdatih terdnjav, katere je imelo braniti okoli 4500 mož pod glavnim poveljnikom Albertom grofom Giulai. En del te utrditve bili sta tudi kladari (Blockhäuser) v Čalavaju (Čalaba) pri Naberjetu (Malborget) in na Predelu.

Tukaj je začel ženijski stotnik Hermann že v jeseni l. 1808 kladaro, nekaj baterij in redut zidati. Po zmagi avstrijske vojske pri Sacillu 1809 šel je bil tudi on k armadi, a vsled francoskih zmag ob Dunavi moral se je skoro nazaj verniti, da bi nadaljeval uterjevanje Predela. Med tem časom je stanoval na spodnjem Tarvižu pri Jožefu Miller-ju pl. Schäfer, kateri ga je tudi navadno vozil na Predel in nazaj. Pri zadnji vožnji mu je Hermann razodel svojo slutnjo, da bode na Predelu padel.

Kladara je stala nekoliko pred selom Predel nad deželno cesto, na koncu nizkega herbta z imenom "Landspitzberg" (?). Bila je pravilen čveterokot, strani 8-10 seženov dolge in šest seženov visoke, spodej iz debelih kamenov brez malte. Zunanje stene so bile iz 12-16 čevljev debelih kolov, znotranje iz drobnejih. Med obemi je bilo pet čevljev prostora, katerega so sé zemljo natlačili. Kladara je bila razdeljena na več nadstropij, imela je terasasto streho iz utepene persti s persobrani. Vhodi so bili s premakljivimi mostovi in križastimi vrati zavarovani. Da bi cesto popolnoma

zaperli sezidali so ravno pod njo na robu, ki se sterma k Predelici (predelskemu potoku) spušča, manjšo čveterokotno leseno kladaro, kot sprednjo terdnjavico, s šest seženov dolgimi stranmi. Tamburiranje (pregraja iz kolov) družila jo je z večjo kladaro. Za posadko, živež in vodo bilo je vse preskerbljeno, prostora za tope dovolj. Ko se je sovražnik bližal bila je še le večja kladara dovašena. Bilo je v njej živeža, vode in municije za šest tednov. Imela je deset topov in sicer dva trifuntna poljska za manjšo kladaro; 2 trifuntna in 2 šestfuntna kazamatna topa ter 4 tako imenovani "doppeltracken" so bili postavljeni v večji kladari. Streglo jim je 10 artileristov in 25 pomagačev. Hermann je prosil sam nadvojvodo, naj ga postavi poveljnika terj terdnjavi.

14. maja posede kladaro en odderek 62. polka (takrat Franc Jellacich), a že drugi dan okoli poldne ga namesti stotnija slujinskih graničarjev pod stotnikom Vitkovičem. Štela je ta stotnija štiri častnike in 218 mož, med temi 14 strelcev. Bili so jako utrujeni vsledi vednega in dolgega potovanja, vendar se jim je pretakala po žilah hrabra kri, napolnjena z ljubeznijo do domovine in cesarske hiše.

Stotnik Jankovič, tudi od slujinskega polka, ki je bil se svojo stotnijo zadnja straža bataljonu, prišel je 15. maja popoldne od sovražnika zelo nadlegovan pred kladaro in prosil za vstop. A ker ne bilo ni prostora, ni živeža več kot za eno stotnijo, dovolil je Hermann le njemu in še nekaterim najboljšim junakom vstop, ostali vojaki pa so se morali dalje prebiti, kakor so vedeli in znali.

Zdaj so bili tudi sovražniki že tu. Še isti dan proti večeru je začelo posamezno streljanje med posadko in francosko sprednjo stražo. Na Stermec prišedši skušajo postaviti Francozi tabor in začnejo okolico preiskovati. Toda streljanje iz kladare nasprotovalo jim je močno. Še le po noči se jim je posrečilo utaboriti se.

16. maja na vse zgodaj napade sovražnik posadko od vseh strani. Toda silen strel, ki je gromel iz kladare, ne ga pustil do okopov. Hermann je bil nad kladaro previdno razpostavil strelce in ti so branili sovražniku približati se k

topom. Ob treh popoldne pozove francoski parlamentar posadko, naj se podá. Ali poveljnik mu kratko odreče in streljanje traja naprej do večera. -- Tega dne so bili proderli Francozi tudi po racolanski dolini za herbtom Predela v Rabelj in so pregnali tri avstrijske stotnije, ki so vzderževale zvezo med Predelomin Naborjetom.

17. maja zjutraj se ponovi streljanje na kladaro. Sovražnikov naval je bil še hujši, kot prejšnji dan. Hermann je bil primoran poklicati strelce v kladaro. Vsledi tega se je posrečilo Francozom njih topo (štiri ali pet) tako blizu pomakniti, da so mogli z uspehom delovati. Tako je kladara mnogo terpela. Zlasti strelne luknje, skozi katere je posadka merila, bile so že jako poškodovane, ker so Francozi obernali ogenj ravno nanje in tako marsikaterega topničarja ubili ali hudo ranili. Kljube temu so bili branitelji navdušeni, obljubili so si bratovsko pomagati in vstrajati do zadnjega. Poveljnik Hermann je še bolj oserčeval sé svojim vzgledom. Po poldne pride drugi parlamentar. Ali posadka se né hotela podati na noben način, nego raje braniti se do zadnje srage.

Francozi so bili v veliki zadregi zaradi živeža. Seboj néso pripeljali nič in rekvirovati se né dalo v tako ubogi deželi tudi nič. Francoski general je poskušal Hermannu celo podkupiti, pa brez uspeha. Pravijo, da je bila v francoskem taboru tako velika lakota, da néso imeli nič jesti. Ko je Janez Mošic iz Žabnice, fabrikant za svilo, na svojem povratu iz Tersta od Francozov zadržan štiri dnij brez jesti pri njih ostal in zaradi tega zahteval, naj ga izpusté nazaj v Gorico; pokazal mu je general Serras kos črnega kruha na svoji mizi in tega je hotel ž njim deliti, potem pa ga je spustil nazaj. Zato se je Francozem jako mudilo Predel vzeti in priti v rodovitneje kraje.

18. maja zjutraj začelo je zopet streljanje od obeh strani. Ob osmi pride tretji parlamentar in naznani, da so Francozi vzeli Naborjet in napadli Avstrijce pri Tarvižu. Imel je seboj častnika od ogulinskega polka, ki je bil v Naborjetu ujet in ki je moral posadki v hervaškem jeziku pterditi, da je Naborjet zares padel. A to je posadko le še

bolj spodbudilo k vstrajni brambi in smert bratov jo je navdušila k še večji hrabrosti. Hermann je vedel, kaka naloga mu je izročena in né se strašil gotove smerti. Odgovoril je pisмено, da mu je naloženo braniti se do smerti in posadka se je izrazila v enakem zmislu proti ogulinskemu častniku. Na ta odgovor se je ponovilo streljanje, ki je trajalo z veliko terdovratnostjo vse dopoldne.

Ob dveh pride še četerti parlamentar in pozove zadnji-krat posadko, naj se podá. A poveljnik zagotovi, da ostane pri prvem odgovoru. Na to podvoji sovražnik svoj ogenj. Nekateri oddelki pomaknili so se bili po strugah in za drevljem prav blizu kladare in pripravljali so se za naskok. Pred njimi so šli sapeurji (kopači) in granadirji so bili pripravljene naskok podpirati. Štiri stotnije voltigeurjev splezale so se skrivaje pod cesto do prehoda na Predelu in tukaj za hišami skrite nad cesto, ter so prišle z veliko težavo po grahotih, skalovji in deloma po gozdu do nekih stermin, ki so kladaro dominovale.

Po odbitji zadnjega opomina bližali so se Francozi (5-6000 mož) od vseh strani hitrim korakom proti kladari. Karteče in puškin ogenj podira francoske verste, da padajo vojaki kot snopi na tla. In nadomestile so je nove čete, ki so bile pa zopet postreljane. Strašen boj se vname na obeh straneh. Zadnjič pridere sovražnik do palisad (lesene ograje) in boj se začne na persobranu mož proti možu. Glacis in jarek sta bila polna mrtvih in ranjenih. A Hervati so še vedno streljali iz kladare.

Zadnjič se posreči onemu oddelku, ki je bil nad kladaro splezal, da jo zažgé s smolenimi venci. Veter je hitro raznesel plamen in požar se razširi na vse strani, tako da né bilo več mogoče kladare braniti zaradi dima in ognja. Sedaj jo udere Hermann z mečem v roci na čelu posadke iz goreče kladare in skuša predreti sovražnika, da bo došel na bližnje visočine. Pa dobil je toliko ran, da mu je preveč kervi izteklo in zgrudil se je mertev na tla. Tako se je zgodilo tudi njegovim tovaršem, ki so se še zadnji trenotek bili kot levi in skušali prodati svoje življenje kolikor mogoče drago.

Tako je popadal mož za možem, poginil tovariš za tovaršem.

Le nekaj ranjencev so vjeli Francozi, med njimi vsega kervavečega stotnika Jankoviča in narednika (šikovnika) Golka. A še ta dva sta ušla med potom sovražniku. Razen teh rešili so se tudi en narednik in štirje vojaki, ki so ležali pod ranjenimi in mrtvimi trupli in kojih sovražnik né zapazil. Pobegnili so po noči k svojim in oznanili junaško smert svojih bratov.

Da je Predel padel, bil je glavni vzrok preslaba in nepopolna uterditev. Posadka je bila premajhna nasproti velenju, ločena od glavne armade in brez podpore od njene strani. Mnogo je pripomoglo Francozem k zmagi, da so prišli poprej in po drugi poti posadki za herbet v Rabelj. Napačno je bilo tudi, da se néso že poprej naredile sovražniku zapreke ob cesti in da se né posekal oni gozd, po katerem je bilo mogoče sovražniku priplaziti se tako blizu kladare.[†]) (+ M a l b o r g h e t t o u n d P r e d i l , ruhmvolle Vertheidigung und Heldentod der oest. Besatzungen, litografovana knjižica, sestavljena po zapiskih Ignacija Hartwiga, župnika v Žabnici, po aktih ženij-direkcijskega arhiva in po knjigi: Feldzug des Kaisers Napoleon in Deutschland 1809, III. zv. pg. 184-201. - Die Vertheidigung und der Fall des Blockhauses auf dem Predil 1809, oest.-milit. Zeitschrift 1843).

Ko je žugala naši domovini francoska, sila osnovali so bili tudi na Tolminskem in Bovškem narodno stražo. Toda ti brambovci néso mnogo opravili in umaknili so se zadnjič na Gorenjsko. Vendar so se nekateri odlikovali po svojem domoljubiji in zvestobi do avstrijske dinastije, tako n. pr. B o v č a n K a f o l , katerega je imenoval nadvojvoda Janez primorskega Hoferja. Dobil je za svoje zasluge v vojskah zlato svetinjo.

Že ko so bili Francozi l. 1805 Goriško posedli obderžali so zapadni del grofije na desnem bregu Soče in ga priklopili k italijanskemu kraljestvu. L. 1809 pa je prišlo vse Goriško z drugimi deželami pod francosko vlado. Iz teh dežel je ustvaril Napoleon i l i r s k o k r a l j e s t v o . Ena provincija tega kraljestva je bila Istrija in k tej je spadalo tudi Goriško. Bilo je razdeljeno na šest kantonov in

eden teh je obsegal T o l m i n s k o z B o v š k i m . Takrat so izgubili Bovčani svoje stare predpravice in morali so Francozem redno davek plačevati. In ko so prišle naše dežele l. 1813 zopet pod Avstrijo, ostali so Bovčani tudi dalje davščini podverženi.

Kraja pa, kjer so se leta 1797 in 1809 tako važne pogodbe veršile, sta dandanes popolnoma spremenjena. Ob bovškem gradu izsekali so l. 1835 novo cesto skozi živo skalo in tako precej zmanjšali vrednost, ki bi jo imela ondašnja terdnjava dandanes.

Nasproti pa so sezidali na Predelu v burnem letu 1848 precej uterjen fort z eno predterdnjavico, ravno na onem mestu, kder ste stali l. 1809 leseni kladari. V njem biva redna straža, ki se v naših dnevih med visokimi gorami dolgočasi. Pri cesti pa stoji piramidi podoben spominek iz belega granita, blizu štiri metre visok, ki oznanja v zlatem napisu kraj, kder so poginili hrabri hervaški junaki za domovino. Ta spominek je dal postaviti cesar Ferdinand in bil je dodelan l. 1851. V spomin junaške smerti avstrijskih Špartancev na Predelu in v Naborjetu ustanovili so se v vojaški akademiji na Dunaji dve štipendiji pod imenom "Hermann-Henzlova ustanova".

Tako je ohranil naš Predel svojo starodavno slavnost do današnjega dneva. Kakor pričajo druge bovške gore, kako je slabo gospodarstvo iztiralo bñagostanje iz dežele in obubožalo celo okolico; tako oznanuje Predel, kako bogata je domovinska ljubezen, ki tudi za revno domovino kri prelije. Ob nem pa kaže Predel, kako so povernili Hervati junaško pomoč, katero so jim skazovali brati Slovenci ob času turških navalov.

Opombe:

V začetku objave tega daljšega prispevka zgodovinarja Simona Rutarja (1851-1903) je bilo zapisano, da je nadaljevanje Kobalovega članka "Bovec in njegova okolica." Čeravno se avtor pri objavi (Soča, 22. 28.5.1879, 23, 6.6.1879, 25, 21.6.1879, 27, 11.7.1879, 28, 18.7.1879, 29, 25.7.1879, 30, 1.8.1879, 31, 8.8.1879, 32, 15.8.1879) ne navaja, ni nobenega dvoma, da je njegov pisec Simon Rutar. Zlasti nam more avtorstvo članka potrditi primerjava z "Zgodovino Tolminskega" (Gorica 1882).

Simon Gregorčič ml. (Podkljukar):

TRENTARSKÉ PRIPOVEDKE

I. Rudniki in rudarji

Veleučeni g. **prof.** Rutar nam pripoveduje v svoji lepi knjigi "Zgodovina Tolminskega" str. 162, kako so bili začeli v 16. stoletji v Trenti kopati železno rudo, kako so to nadaljevali in slednjič opustili. Lastnike rudnikov ali podvzetnike imenuje Ivana Gibellino in Gregorja Kumarja, bar. de Grotta, Zemljerja, Attemse in Silbernagla. Morebiti bode koga zanimalo slišati kaj več o tem.

Izmej gorenjih lastnikov rudnikovih pozna sedanje ljudstvo le 3, namreč Krofovca (de Grotta) Atmusa (Attems), in Silbornagla. Naj prvo so imeli baje fužine na Ledinci, nasproti Kršovcu blizu boljškega kala. Neko delalnico so imeli tudi na Logu (trentarskem) pri Tovžinu h. št. 23; a oni svet je pozneje Zadnjica raztrgala in odnesla. Na poti od Loga proti Zadnjici napravljalji so tánjše palice, vlekli "ču-kežen"; še dandanes se imenuje oni kraj "Cajnarica". Glavno reč pa so imeli - ko so bili opustili fužine na Ledinci - 1/2 ure od sedanjega Loga (kjer je 14 hiš blizu skupaj) proti severni strani, v ozki dolini mej Verebico in Kuklo, prav blizu "Soče". Onde so izdelovali železne palice. Ostanki zidovja so še videti na onem mestu. Blizu fužin - pod Kuklo - imeli so svoj "grad"; v pritličji je bila kovačija, zgoraj pa prostori za lastnike ali njihove oskrbnike. Grad je stal prav tamo, kjer je sedaj duhovnišče. Zidan je bil blizu jednako, kakor to - z enim nadstropjem; a bil je obširniši in prostorniši, raztegnen na ozhodno in malo na južno stran: za koliko, kaže še dandanes kamenita ograja okoli "farovža". Naposled so imeli še neko napravo ne daleč od Počinega izvira pri Volku (pr. Ukè) - kjer se pot delí proti Kranjski strani in "za poden". Tú so neki rudo "restali". Zidovje je onde po nekoliko še vidno.

Rudarji so bili tujci: ubegli vojaki ali vjetniki. Tú jim je bilo oni čas kaj lahko skrivati se: svet je temu zelo pripraven. Tudi v novejših časih so se tu prikrivali vojaški in sodnijski pravici. Še sedaj kažejo jamo v skalovji nad

cerkvijo kjer je navadno bival I. K., rojen l. 1800. L. 1859 je bilo tu več begunov; bili so menda Hrvati. Nekateri so se tú preoblekli, da bi jih ne izdala vojaška obleka. Obleko in orožje poskrili so v soteski Mlinarice, ki je ondi bajé kakih 70 sežnjev globoka. Pozneje je to orožje popadalo v ožino; A. T. je bil čez dolgo časa še dobil puško; cev je bila še drobna; sedaj jo ima I. K. - A vselej se tem begunom ni izteklo jednako po volji. Nekedaj so prišli utrujeni in gladni do h. št. 41. Prositi so hoteli tú prenočišča ali vsaj okrepčila: kar se jim vsuje iz hiše tropa žandarjev naproti. Tako so se vjeli v past; a bili so baje pozneje pomiloščeni(?).

Tedaj kraj je pripraven skrivališčem; toliko bolj je bil pripraven v nekedanjih casih, ko pravica ni imela tako brst-trih očíj, ali ne toliko pripomočkov v dosego svojih namenov, kakor dandanes. To je bil vzrok, da so tujci zahajali v to divjo dolino in se v njej nastanili. O teh tujih naselnikih pričajo nam tudi trentarske priimki; n. pr. rodovina Tožbarjev je od nekodi iz Krasa, Kvrh iz Kamne Gorice, Vrtelj iz Tirolskega, Breginjec iz Breginja, Pretnar iz Kranjskega, itd. Pripoveduje se tudi, za kaj so bili posamezni sem pribežali.

Rudokope so imeli daleč v gorah, po 2-3 ure od fužin. Jame so imeli "pri stolmi" ⁺) (+ stollen. Trentar meša mnogo nemških besedij mej svojo; n. pr. ksiht, gvavtig, ibričen, felih itd. Vzrok so morda ravno ti rudokopi, in ker hodi Trentar veliko po nemških deželah.) na Jamčah, na Veliki duini ("pri rudi"), na "Konji" pod Vršacem (Zapotoškem), na Pinji, Pelcu itd. Kopali so vodoravne rove (stollen) pa tudi jaške (šahte) t. j. navpicne jame. Na veliki dnini je bila baje taka jama v hribu, da bi se bil lahko "parizar" v njej obračal. Ko so tu delo opustili, pustili so baje tudi vse orodje v tej jami. Jednako je na Jamčah večkrat voda prinašala na dan kako orodje. V teš jamah, kakor tudi v bližnji Grapi se še sedaj najdejo ostanki rude; se ve da je ta uže preperela (verwittert). Nekatere jame se morejo še sedaj videti, druge so pa zasute, zlasti navpicne. Zgodilo se je včasih, da je živina v jame popadala, za to so jih nalašč zasuli. Druge so se same zasule. Pravili so, da je jedna dolga 2 uri; najprej je to

pretirano, ali pa je uprav ta zasuta (na Jamčah). Najdaljša, kar sem jih videl, je dolga 14 minut; ta ima tudi postranske rove, in jeden navzgoren rov. Visoka je, da greš lahko stoje po njej; le na enem kraji je malo zasuta, da je treba nekaj časa plaziti. Ta jama je v živo skalo vsekana, a prav lepo uglajena. Jednaki ste še 2 drugi, ki sem ju videl.

Rudarji so imeli svoje bajte "za podnom", "pri knapovski bajti", na "Konji", na Tratici in "pri ercbajti v Lemeh (na poti v Kranjsko Goro). Na Tratici so imeli tudi kovačijo, da so orodje popravljali; še sedaj, se tam pozna prostor, kjer je stala koč. Jednako se dobi še žeblice, ostankov posode, čepinj itd. Rudarji so bili radi veseli. Ob nedeljah hodili so k maši v grafovsko kapelo; na to pa so rajali po 2 dni "pri Šilu" blizu Sočinega izvira. Rudarski oskrbnik ali "hutman" je hodil iz gradu v hrib nadzorovat delalce. Ko so ga videli, da gre mimo hiše, udarili so hitro po bližnjici na svoje mesto in zapalili smodnik, da se je kar kadilo. Ko je prišel oskrbnik po ovinkih do njih, našel je uže vse pri delu.

A včasih je prišlo drugačno rajanje! Nekega dne gredo 3 delalci "izza podna" proti Srednjci. Imeli so seboj vodnika od h. št. 5. Kar se plaz vdere in vse tri zasuje; le vodnik je vstel. Ta pride do "Šila", a o strašnej dogodbi ne pove ničesar. Še le pozno v noči razodene nesrečo hišnim ljudem, a nijednemu ne pride misel, da bi šel iskat nesrečnikov. Izmed onih treh se jeden sam nekako reši izpod snega, ter leze navzdol proti bajti - za "Podnom". A tu ga premagajo smrtne težave; obesi svoj plašč na "brino" (semreko) vleže se in zaspí za vedno. Tu so ga potlej našli. Ostala dva pa so pozneje izkopali izpod plazu.

A kako, da so ta rudnik opustili? Nekteri menijo, da je bilo železo slabo ("brušt" bruchstück &); a drugi trdè, da je bilo rudokopom v Trenti dolg čas, da so tedaj navlašč rudo zakrivali in govorili, da je nič ni, ker so hrepeneli priti iz trentarske jame. In res, posrečilo se jim je: odšli so pozneje v Idrijo. Od tod so se Trentarji neki naselili tudi v Zagrebu, Karlovci, Zari in drugih mestih.

II. O S e z i d a n j i c é r k v i c e
M. D. L a v r e t a n s k e v T r e n t i .

Grof Attems je bil general. Imel je trn Kristov: zato pa je dobil vsako bitko. Nekedaj je oblegal mesto na Vlaškem. Spiše pismo ter je pošlje v mesto: "Podajte se! Ako se mi ne podate z lepa in bom moran mesto s silo vzeti, tedaj ne prizanesem niti otroku v maternem naročji." Odgovoré mu iz mesta: Ne podamo se, dokler imajo le še jednega moža! General naskoči mesto, vzame je in res dene vse pod meč. Čez tri dni pride mladenka iz neke kleti, prinese polno ruto zlatov seboj ter prosi milosti. Peljejo jo pred generala. A on dé: Kar sem dejal, sem dejal! Tudi njej ukaže glavo vzeti; zlate pa si prisvoji. Od tega časa ni imel več meru ne po noči, ne po dnevi. Gre k spovedi v Rim. Ondé mu naložé v pokoro, hraniti ali živiti polk vojakov, da se znebi onega krivičnega denarja, ali pa vzdrževati staro fabriko in zidati cerkev.

Drugi pa pravijo, da so mu v Rimu naložili iti tje, kjer je bil "Krotovec", oskrbovati tam ono fabriko in cerkev zidati. "Krotovec", bil je prejšnji lastnik tukajšnjega rudokopa, baron Grotta. Tudi ta bil je velik hudodelnik. Naložé mu tedaj v Rimu za pokoro, da mora dati 3 U s v o j e g a mesa, ali pa iti skozi babilonski turen ter prinesiti 3 reči v dokaz, da je bil res tam! Tri funte svojega mesa dati se Krotovcu ni zdelo nič kaj prijetno; zato si izvoli, da če rajši iti skozi "babilonski turen". Napiti se in srečno dospe do "babilonskega turna". Ko stopi vanj, zagleda pri okrogli mizi kup mladenk, ki so igrale. Hitro jim vzame jedno karto - zapazivši na mizi posodo s srebrnimi žlicami vzame jedno in jo utakne s karto vred v žep. Ravno se ozira, da bi še tretjo reč našel, katero bi mogel vzeti seboj - ko se zakadi vanj strašno velika krota ter se mu zapiči v hrbet. On pa jej odseče jedno četrt, - tehtala je celega pol stota! - spravi jo v mavho in vrne se vesel domov. Prinesel je tedaj 3 reči in skazal je, da je bil res v babilonskem turnu. Tak je bil "Krotovec"! (Pač nam ni treba omenjati, da je to le ljudska

pripovedka, izrodek njegove domišljije.) Tisti "Krotovec" je prišel pozneje v Trento in je tú imel rudnike v posesti.

Zato pa so djali v Rimu grofu Attems generalu, da naj gre v tisti kraj, kjer je bil "Krotovec". Zraven tega mu še nalože, da mora v Trentarski cérkvici postaviti M.D. Lavrentansko, t. j. ono podobo, ki je v božji hišici v Loretu! Attems gre na pot dojde v Trento in prinese sem Kristov trn, ter ga zazida v zunanje stopnice gradu. Na to gre v Loreto, da bi od tam prenesel podobo M.D. Na poti čez morje pa oboli in umrje.

Naročil pa je (bil) svojemu bratu, naj on gre v Trento in dovrši, česar sam ni mogel.

Pa brat ni bil enakih mislij. Menil je marveč, da bo vse jedno, če sezida cerkev na Rojicah pri Gorici. A po noči se mu prikaže duh bratov ter mu veli: "Ustani in pojdi v Trento"! Ves preplašen pripoveduje zjutra grof svojim sorodnikom o nočnej prikazni.

A ti se mu posmehujejo, češ da je le sanjal. Drugo noč se mu zopet prikaže duh pokojnega brata ter mu dé: "Ustani in pojdi v Trento; če pridem v tretje, ne bo dobro!" (Po drugih - "te zmeljem, kakor malin moko!")

Tedaj pa ukaže Attems napreči in se napoti iz Gorice v Trento - o pol noči. Ž njim sta se peljala še dva druga. Pridejo semkaj, bila je huda zima, snega obilo. Iščejo, kje bi bil najpripravniši prostor za cérkev. Hoteli so jo pozidati sprva na gorenji strani; Kar pride ženica od Furlana h. št. 7. ter dé: tú vam jo plaz pobere. Gospoda gre gledat na nasprotno stran "pod Gak" in se prepriča, da je žena prav govorila, tedaj odločijo za cerkev ta prostor, kjer je sedaj. Ko cerkev dodelajo, hočejo prenesti vanjo Kristov trn, ki je bil v stopnicah zazidan. Pa ne morejo ga najti. Tu pride menih, potrka s palico in dé: "Tukaj kopljite, tu je!" Res se dela poprimejo, najdejo Kristov trn na onem mestu, ter ga preneso v cerkev.

Pozneje ga je bil župnik Stekar v Bolc prenesel. Ko pa gre drugi dan v cerkev, ni bilo trna več; a našli so ga zopet v Trenti!

Nekedaj je hotel tat trentarsko cerkev okrasti. A kamorkoli je stopil, napravil se je pred njim visok zid, da ni mogel čez. Moral se je tedaj vrniti. Pozneje so hudodelnika obesili v Ljubljani (po drugih v Celovci). In pred smrtjo je še to-le razodel: Tako in tako sem hotel storiti v Trenti. Tam mora pač velika svetinja biti, da se mi je kaj takega primerilo! Po drugih je bil to le duhoven Kokošic (iz Serpenice doma)^{ki}, je hotel prenesti trn iz Trente doli. A postavil se je visok zid pred njega in moral je opustiti to početje. Attems je ustanovil tu tudi posebno duhovnijo za rudokope in določil, da če dajati za cerkev in za duhovne vsako leto o sv. Juriji toliko vina, olja itd. Trentarska cerkev je bila premožna; še v Bolci je imela svoje polje. -

I I I . O n a d a r b e n i š t v u i n n a d á -
b e n i k i h (b e n e f i c i j a t i h)
v T r e n t i .

Attems je toraj poskrbel za posebnega duhovna v Trenti. Prvega ime ni znano; bil je kapucin (menih), kakor pravijo.

Drugemu je bilo ime P e r s a . A dalje ni nič znano o njem.

Tretji duhovnik v Trenti je bil F r a n c V e n c e - s l a v L u z z e n b e r g e r . O tem pozneje še kaj.

Duhovnišče bilo je s početka v "gradu". Pozneje pa se zida neka B r a n k a, posestnica na Gorenji Beli (Ober-Vellech) na Koroškem v ta namen posebno hišo, in sicer pri cerkvi kjer je sedaj A. Tožbar h. št. 4. Hiša je prav mečka.

L u z z e n b e r g e r je posebno ostal ljudem v spominu. Bil je tu čez 60 let; pokopan je v Trentarski cerkvi pod večno lučjo. Bil je tu uže 1718., ker tega leta 17. februarja je uže pisal oporoka Gregoriju Pretnarju h. št. 7, "testibus Michaela Wergl et Joanne Härtl" (vpričo Mešela Wergelna in Ivana Härtelna).

Luzzenberger bil je neki doma iz Gorice. Prišedši do cerkve stoji pred njo in čaka. Tu vidi ženico prihajajočo od

Pretnarja - imeli so menda tam cerkvene ključe - in jo vpraša: "Kam greste mati?" "V cerkev žebrat",⁺) (+ Beseda "žebrati" znači moliti in se u Trenti ne rabi v zaničljivem pomenu, kakor drugod.) odgovori mu, in gre dalje svojo pot, ne da bi se nanj ozrla. Na to pride deklica. "Ali bi mogel danes tu maševati?", jo vpraša Luzzenberger. "Oh", vsklikne mladenka, "so mari oni naš novi gospod?" "Da bi tako ne bil!" odvrne duhoven. (Umevno za Goričana; in takrat je bil kraj še bolj divji, nego sedaj!)

Ko odmašuje, vrne se takoj proti Bolcu. A tu ga začne pregovarjati takratni župnik bolški, Manujel (Emanuel): "Kaj mislijo? Ostanemo naj; gori bodo redili živino itd." Mož se je dal pregovoriti in se je vrnil v Trento redit živino.

Po drugih pa je bilo tako-le: Po končanem sv. opravilu gre Luzzenberger še jedenkrat v cerkev, da bi se poslovil od Marije Device. Tu ga nekaj posebnega presune in pretrese, da vzdihne: "O Marija, nikar me ne zapusti!" "Če ti mene ne zapustiš, tudi jaz tebe ne!" odvrne sv. Devica z altaja. To ga tako presune, da sklene ostati, in ostal je tu čez 60 let. Pravijo, da je bil zelo bogat. Imel je čez 100 ovac; hodil je celó v Srednjico (v vrh) za delavci, ki so mu napravljali krmo za bravece (drobnico).

Pod lepim cesarskim gozdom "Velkim Prosekom", ki ga zdaj oskrbuje naš Lejčar J. Kenda, je posebno dobro voda, pravijo jej "krajcarica". Tu sem je hodil Luzzenberger vodo pit. "Vsak kozarec te vode je vreden 1 kr.", rekel je navadno ter vrgel vsako pot krajcar v vodo. (Kedo je te krajcarje za njim pobiral, nisem mogel izvedeti, morebiti so se zarili, kakor kebri, v zemljo - za "šac!")

Tudi prerokoval je Luzzenberger ljudem. Med drugim to: "Prišli bodo taki časi, da se bo od Predela do Gorice jedna sama krava našla. Ne hotel bi, da bi bili takrat le jermeni mojih čevljev na svetu." Trentarji se tega prerokovanja čestokrat spominjajo; če jih kaka nesreča obišče, pa pravijo: "Aha, prišli so časi, ki jih je napovedal ranjki Trentar (Luzzenberger)". Spominjam se, da sem tudi v koboridski dolini slišal jednako prerokovanje ranjkega Trentarja: a

tačas mi še ni bilo znano, da je bil duhoven. Sedanjih duhovnov nekateri nič ne obračajo, češ: "Stari so vsaj vedeli prihodnost in znali prerokovati, sedanji pa nič!"

Za časa Luzzenbergerja je bila v Trenti tudi božja pot; vse zaobljubne podobe, ki se še sedaj v cerkvi hranijo? so iz njegove dobe. Podobe, imajo tele letnice: 1717, 1747, 1749, 1754, 1756, 1757, 1764, 1765, 1766, 1773, 1774, 2 sti brez letnice. Na podobi od l. 1774 je pisano:

Iich agns schirschiani habe mich uerlobt zu der wundertetigen Maria muetter Gottes lauretana wegen meiner schwester, weil sie auss der verstand gewesen ist und Ihr geholffen worden 1774". (Jaz Neža Seršenova sem obljubila pöt do čudodelne Marije matere božje lavretanske zaradi moje sestre, ki je bila z uma in kateri je bilo pomagano 1774.)

Luzzenberger imel je pri sebi za služabnico svojo ujčnico (sestrino hčer) Polono iz Kranjske Gore (od "Drča"). Zraven je pa tudi vzel za svojega nekega Ivana Tožbarja iz Loga pod Predelom. Ta dva sta bila poročena menda uže pred njegovo smrtjo; živela sta pri njem. Po smrti Luzzenbergerjavi 1781 je prišlo vse njegovo premoženje njima v last. Stanovala sta pozneje v Koritnici pri Bolcu h. št. 12. Pđona je bila zelo bogata; samega kazna (samih fitov) je vlekla na leto 900 do 1100 gld., pravijo; a bila je tudi zelo prevzetna in razvajena; če jej je kaj manjkalo, ali če je bila slabe volje, morali so jo zibati! Naposled je prišla vsled vednih tožeb ob vse svoje veliko bogastvo; primorana je bila beračiti in umrla je v listji pri Sirovci h. št. 18 na Brvicah v Soči l. 1834. Imela je 87 let; Njijina 2 otroka, Miha in Janez, nista bila mnogo vredna; znala sta le dobro živeti. Janez je bil študent v Beljaku, a učil se ni kaj pridno. Zato je šolski vodja dejal očetu konec leta: "Peljite ga domov; slabo se tu vse nauči, dobrega nič!" Pozneje je prišel v Trento pod h. št. 4. Miha pa se preseli iz Koritnice tudi v Trento h. št. 36.

Oporoka grofa Attemsa, s katero je bil ustanovljen beneficij v Trenti, se je izgubila. Po nekih poročilih je pogorela v Bolci, po drugih so jo prodali za polič cekinov.

Tako je bil Attemsov naslednik Silbernagel rešen dolžnosti, vzdrževati v Trenti beneficijata. Tako pravlica.

Po smrti Luzzenbergerjevej ostali so Trentarji celih 77 let brez duhovna; oskrbovali so jih tačas šoški kurati.

A kako je prišlo v Soči, do kuracije? Sočani so bili jeli prositi, naj se jim pošlje duhoven. Takratni soški župan M-ič je zatajil trentarsko cerkev, češ, da je ni. Bila je res po smrti Luzzenbergerjevej v slabem stanu - a bila je! Takim potom dobili so Sočani duhovnijo, A Trentarji so prišli pod soško kuracijo.

E k s p o z i t u r a (p o d ž u p n i j a) v T r e n t i .

Leta 1858. 11. oktobra bila je ustanovljena ekspozitura v Trenti. Na prošnjo prevzvišenega knezonadškofa Franca Ksaverja Lušina je bilo dovolilo dne 26. oktobra l. 1853. Njegovo Veličanstvo, presvitli cesar, da se ustanovi v Trenti posebna duhovnija. Ta čas je bilo tudi prisojeno iz verskega zaloga: a) za plačo duhovniku 300 gl., b) za vzdrževanje cerkve 50 gl., c) za cerkvenika 24 gl. na leto in d) za sezidanje duhovnišča 1771 gl. 36 1/2 kr.

Novo duhovnišče začeli so takoj zidati in zgradili so je v 2 letih. Zidano je prav na tistem mestu, kjer je stal neke danji grad, samo da ni tako obširno. S porušenim zidovjem so zravnili prostor pred stanovanjem; nekaj so ga porabili tudi pri zidanju cerkvenih stopnic. Takratni župan je izgubil pri tem zidanju 300, po drugih 700 gld. Kako to? Ni-li imel tajnika, razen svoje glave? Morebitni je pa tajnik kaj zakrivil? - Po drugih so komisije veliko snedle; hoteli so bajé gospodje iz Gorice toliko časa ogledovat, kako raste trentarski farovž, dokler je bilo kaj okroglega. Za jeden pohod iz Gorice je inženir baje računil po 70 gld.

Prvi duhoven ekspozit ali kaplan je bil tu g. Janez Krávanja. Nastopil je svojo službo l. novembra 1858. ter jo oskrboval do l. septembra 1864.

O tem času, menda leta 1864., so prekrstili pri nas

ekspozite v vikarje ali podžupnike. Sedanji podžupnik je šesti samostojen duhoven od l. 1858. A večkrat je tu podžupnijski sedež izprazen, kar ni v dobiček dušnemu pastirstvu, in takrat oskrbujejo Trentarje zopet soški kurati. Od leta 1858. ni bilo v Trenti duhovna: od l. sept. 1864. do l. nov. 1867. - od 14. jul. 1869. do 26. jul. 1870. - od 14. aprl. 1877. do 15. okt. 1880. - Ko je čakal spis belega dné, bil je sedež zopet izprazen meseca julija t. l. in je ostal prazen do zdaj, ko se je imenoval "nov vikar.

Trentarska cerkvica nima nikakega zunanjega znamenja, po katerem bi se mogla ločiti od drugih hiš. Dva majhna zvana sta le pod streho pripeta. Godilo se je, da so šli ljudje mimo cerkve, a potlej popraševali: "Kje pa je cerkev?"

Njegovo Veličanstvo, presvitli cesar, ni pozabil naše cerkvice o svojem prihodu na Goriško; podelil je za-njo 80 gl. Tako je Njegova Cesarost dvakratni dobrotnik naši cerkvici. Božja pomoč blagemu vladarju!

Oni "trn Kristov" se hrani v sreberni kazalnici. Trn je dolg 6 dm, debel pa 3 mm., barve je rujavkaste. G. V. mi je pisal, da je prav podoben onemu, ki ga je videl v Rimu. Avtentike (spričevala) pa nima. (Škoda, da nima "avtnje-avthe", pravi Trentar.)

Božja pot v Trenti se je pa pozabila; le Bolčani ali Kranjci še pridejo včasih, zlasti o sv. Ani in o Mali Gospojnici. Pač, tudi Sočani hodijo v Trento dežja prosit in ga navadno tudi izprosijo.

Ljudstvo pa pravi: Ali je potreba, da je naša cerkev (in mi) tako uboga in revna? Saj imamo vendar tu "Kristov trn"; kako lahko bi bila tu sloveča božja pot? Pa nikdo nič ne stori!

Kerse bojim očitovanj, zato kličem: "Ljudje božji, ki vas je Bog blagoslovil, posodite nekoliko tega Bogu in M. Devici. Pomagajte, da se Trentarju izpolnijo želje; pomagajte, da trentarska cerkvica ne bo več revna!"

Opombe:

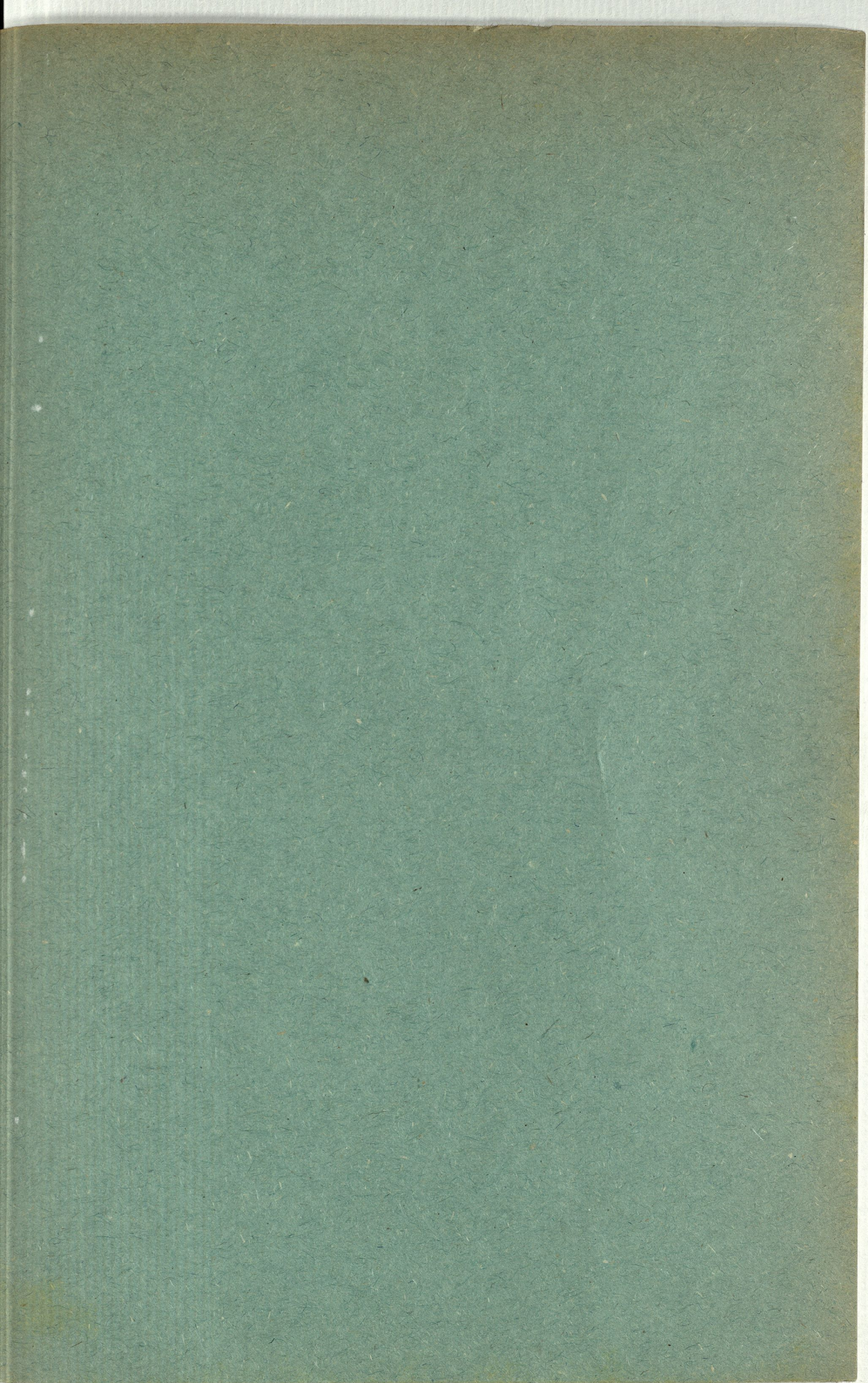
Avtor predvsem ustnih izročil o zgodovini Trente, ki so izšla v "Soči" (36, 5.9.1884, 41, 10.10.1884; 42, 17.10.1884, 44, 31.10.1884) pod naslovom "Trentarske pripovedke" si je nadel psevdonim "Podkljukar". Iz Abramovega opisa Trente (Planinski vestnik, 1907, str. 185) izvemo, da je trentarski vikar Simon Gregorčič mlajši, sorodnik pesnika istega imena, objavil več člankov in zbral veliko gradiva o Trenti. Primerjava Abramovega teksta (s podatki iz zapisov vikarja Gregorčiča) s "Trentarskimi pripovedkami" nam odkrije pravo ime njih avtorja. Povsem gotovo je to Simon Gregorčič mlajši, ki je služboval v Trenti med leti 1882-1884. Simon Gregorčič mlajši je bil rojen 1856. na Libušnjem, umrl je 1917. v Ljubljani. Uveljavil se je kot prevajalec iz slovanskih književnosti.

K a z a l o

Štefan Kociančič, Bovške planine	str.	2
Štefan Kociančič, Tminske in Bovške gore	str.	5
Angelo Monà, Občini Soča in Trenta	str.	10
Anton Červ, Trenta	str.	18
Peter Kobal, Bovec in njegova okolica	str.	34
Simon Ruter, Zgodovinske črtice o Bovškem	str.	47
Simon Gregorčič ml., Trentarske pripovedke	str.	83

Bovško berilo

Izdal septembra 1971 Goriški muzej, Nova Gorica
v nakladi 300 izvodov

Świętokrzyski maj 28 1/2